

ఉప వేదాంగాలు

సంస్కృత న్యాయములు

ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్
www.freegurukul.org

సదాశివ సమారంభం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు శుక మహర్షి

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు కృష్ణ

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాహుజ

గురు గౌతమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు మైత్రన్య మహా ప్రభువు

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు వీరభక్త్యేంద్ర స్వామి

యోగి బేమన

అస్మదాచార్య పర్యంతం

గురు చైలింగ్ స్వామి

గురు లాహిరి మహాశయ

గురు రామకృష్ణ పరమహంస

అమ్మ శారదా దేవి

గురు వివేకానంద

గురు సాయీబాబా

గురు అరబింద్

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు భక్తవేదాంత ప్రభుపాద

గురు మళయాళ స్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య

వందే గురుపరంపరాం..

“ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్” ద్వారా విలువలు, నైపుణ్యాలతో కూడిన విద్య ఉచితంగా + సులభంగా + ఆకర్షణీయంగా + నాణ్యతతో కూడి అందించే సేవా కార్యక్రమంలో భాగంగా ఈ పుస్తకాన్ని భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా) నుంచి సేకరించి అందిస్తున్నాము. ఇందుకు మేము వారికి కృతజ్ఞత తెలియచేసుకుంటున్నాము.

సాయి రామ్ వారి సేవల విస్తరణలో భాగంగా ఈ ఫౌండేషన్ స్థాపించబడినది. ఈ స్వచ్ఛంద సంస్థ ద్వారానే అన్ని సేవలు అందించబడును. ఇటువంటి పుస్తకాలు మీరు వ్రాసినట్లయితే (లేక) సేకరిస్తే మాకు తెలియచేయండి. మేము ప్రతి విద్యార్థికి ఉచితంగా అందేలా చేస్తాము, తద్వారా ఉన్నత విలువలు, నైపుణ్యాలు కలిగిన విద్యార్థులను మన దేశానికి అందించవచ్చు. మాతో కలిసి నవ భారత నిర్మాణ కార్యక్రమంలో పనిచేయుటకు, భాగస్వామ్యం అగుటకు ఆసక్తి ఉంటే సంప్రదించగలరు.

ఈ గ్రంథాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

- 1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: <http://www.new.dli.ernet.in>
- 2) ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్ వెబ్ సైట్ : www.freegurukul.org
- 3) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్ : <https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement>
- 4) మొబైల్ ఆప్: Free Gurukul

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన,ధర్మ ప్రచారార్థం ఉచితంగా eBook రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు డిజిటల్ లైబ్రరీ సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఇది లాభార్జన దృష్టిలేని ఉచిత సేవ. ఈ సేవలో అంతర్జాలంలోని(ఇంటర్నెట్) లైసెన్సు / కాపీరైటు అభ్యంతరాలు లేనివి అనుకొన్న పుస్తకాలను గ్రహించటం జరిగినది. అనుకోకుండా ఏవైనా అభ్యంతరకరమైనవి ఉన్నచో మాకు తెలుప మనవి, వాటిని తొలగించగలము అని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

Website: www.freegurukul.org

Mobile App: Free Gurukul

email: support@freegurukul.org

Facebook: www.facebook.com/freegurukul

Help Line / WhatsApp: 904 202 0123

“ మన లక్ష్యం: విలువలు, నైపుణ్యాలతో కూడిన విద్య అనేది ఉచితంగా + సులభంగా + ఆకర్షణీయంగా + నాణ్యతతో కూడి అందరికీ అందించబడాలి “

ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్ – Free Gurukul Education Foundation

సర్వం పరమాత్మ పాద సమర్పణమస్తు

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

<http://www.new.dli.ernet.in>

Digital Library of India: Inc. x

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with
CMU, IIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home Vision Mission Goals Benefits Content Selection Current Status People Funding Copyright Policy FAQ RFP

Books Manuscripts
Title:
Author:
Year: to
Subject: Any Subject
Language:
Scanning Centre: Any Centre
Clear Search

Presentations and Report
Statistics Report
Status Report
Feedback | Suggestions |
Problems | Missing links or
Books

Click [here](#) for PDF collection
DLI MIRROR at ICAA Data Center PUNE

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

Click [Here](#) to know More about DLI ^{New!}

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
Rashtrapati Bhavan CMU-Books Sanskrit TTD Tirupathi Kerala Sahitya Akademi	INSA	Times of India Indian Express The Hindu Deccan Herald Eenadu Vaartha	Tamil Heritage Foundation AnnaUniversity ^{New!}

Title Beginning with.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Author's Last Name

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Year

1850-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940	1941-1950	1951-
-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-------

Subject

Astrophysics	Biology	Chemistry	Education	Law	Mathematics	Mythology	Religion	For more subjects...
--------------	---------	-----------	-----------	-----	-------------	-----------	----------	----------------------

Language

Sanskrit	English	Bengali	Hindi	Kannada	Marathi	Tamil	Telugu	Urdu
----------	---------	---------	-------	---------	---------	-------	--------	------

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

“దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్టమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం” అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని జళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజూ పువ్వుల రాసుల్ని వికసించజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవనంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్చాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నీ కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన ‘ఇచ్చ’ (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. ఆనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. “నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది” అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

ల క్షీణ గ్రంథ మంశలి: ౧

సంపాదకుడు: పిల్లలమఱ్ఱి లక్ష్మీ నారాయణ

సంస్కృతన్యాయములు

అ భి ప్రా య ము లు

మహామహోపాధ్యాయులు, కవిసార్వభౌములు,

శ్రీకృష్ణభారత గ్రంథకర్తలు నగు శ్రీ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి
శాస్త్రిగారు, రాజమహేంద్రవరము.

శ్రీయుత కూచిభొట్ల పృథాకరశాస్త్రి సోదగులు
వ్రాసి ముద్రించిన సంస్కృతన్యాయములు, అను గ్రంథము
నేను జదివిమిక్కిలి యానందించితి. ఈన్యాయము 'లకారాది
క్షకారాంత' మక్షరానుక్రమణికగా సంగ్రహింపబడినవి.
సామాన్యముగా నీన్యాయములు, న్యాయాభిప్రాయములును
బెక్కుమంది యెఱుంగరనియే నాయభిప్రాయము. కాకతా
లీయన్యాయము, కర్కటీగర్భన్యాయము, అజగరన్యాయము,
ఇత్యాదులు కొన్నిమాత్రమే లోకసామాన్యమునకుఁ దెలిసి
నవై యున్నవి. వీరీ న్యాయసంగ్రహమం దెంతయేని శ్రమ
చేసిరని చెప్పుట సత్యోక్తియే. పీలుపత్రఫలన్యాయము, ఉష్ట
లగుడన్యాయము ఇత్యాదులు చాలమందికిఁ దెలియనివే
యగుచున్నవి. ఇట్టి న్యాయములు సమగ్రముగా సంగ్రహించి
ముద్రించి వీరు లోకమునకు మహోపకృతిం జేసియుండిరని
చెప్పుచున్నాను.

ఈ న్యాయగ్రంథము ప్రతి కవిహస్తము నలంకరించి
ముండనగు. కావునఁ గవులును, బౌరాణికులును, పండితు
లును, ఉపాధ్యాయులును, విద్యార్థులును ఈ న్యాయగ్రంథ
మును స్వీకరింతురుగాక యని మనవి చేయుచున్నాను.

(Sd.) శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి

వై యాకరణులును, కొల్లూరు సంస్కృతపాఠశాల
సాహిత్య వ్యాకరణశాస్త్రాధ్యాపకులును నవు బ్రహ్మశ్రీ
ప్రతాప హనుమచ్ఛాస్త్రిగారు

కొల్లూరు,
సంస్కృతపాఠశాల,
౧౬—౧౧—౩౯.

దృష్టా మయా సావధానేన “సంస్కృతన్యాయాః”
శ్రీపథాకర, నరసింహసుధీభ్యాం సమ్యగ్వివృతాః. తత్తద్దగ్ధి
స్థేషు తత్రోత్తరీ సందర్భానుసారేణ ప్రయుక్తానా మేకత్రీ
కోడికారే, తదర్థవివరణేచ, శ్లాఘనీయోఽయ మనల్పధీయో
రనయో ర్గ్రంథరచనాపరిశ్రమః. విరచయ్య చాఽనితరసాధా
రణ మిమం గ్రంథరాజ మసాధారణకారణసామగ్రిసమ్పాద
నేన మహాపాఠకారః కృత సంస్కృతభాషా పరిచయాభిలాషి
విద్యార్థినిచయస్య, పండితలోకస్య చేతి నాతిశయోక్తిః. ఏత
త్కోశ కరణానుమితామితభాషాపాఠశాఖనివేశయో రేనయో
స్తరుణేస్తు శేఖరానుగ్రహబలా దేతాదృశ గ్రంథగ్రంథనానుకూ
లాంతఃకరణప్రవృత్తి ర్గర్భవృధీ త్విత్యాశాసే.

(Sd.) ప్రతాప హనుమచ్ఛాస్త్రి.

శ్రీ రామకథాఽమృత గ్రంథకర్తలు, శతావధానులు నగు బ్రహ్మశ్రీ
తాడేపల్లి వేంకటప్పయ్యశాస్త్రిగారి కుమారులు,
శతావధానులు, రామకథాఽమృతోత్తరకాండ రచయితలు నవు
బ్రహ్మశ్రీ రాఘవనారాయణశాస్త్రిగారు.

చందనాలు,

20—11—89

“సంస్కృతన్యాయములు” అనుపేర భవన్ముద్ర్యమాణ గ్రంథమును యథావకాశముగఁ బరికించితి. ఇది “పరిభాషేందు శేఖరము” వలె నచ్చటచ్చటి న్యాయములన్నియు నొక్కచో సమకూర్చి వివరింపఁబడుట బహు శ్రమసాధ్యమైనపని. వివరించెడు పట్లఁ దెలుఁగుబాసయు సర్వజనసుబోధమై హృదయంగమమై యున్నది. పండితులకుసైత మొకప్పుడు మిక్కిలి సహాయ మొనర్చు నిర్పొత్తము విద్యాధిజనుల కత్యావశ్యకమని వేతె చెప్పనక్కఱలేదు. అందును లొకక న్యాయముల నెల్లో తెలిసికొననగుఁగాని యేతద్వివేచన భాగమునందలి శాస్త్రీయన్యాయసమర్థనము నండఁగొనక యిప్పటి విద్యార్థులు భాషాసముద్రము నీడఁజాలరు. విద్యార్థులే యననేల, యిప్పటి విద్యాపూర్ణులును మునుపటివలె పుస్తకాపేక్ష లేని వారు నాకు ననుభవమున నెవ్వరు గన్పట్టలేదు. అట్టిచో నిట్టి పొత్తమునకు విద్యద్విద్యార్థి జనసమీహితముల స్థాన

మీకతప్పదని నా యభిప్రాయము. గ్రంథయితల సమీ
హితము లెల్ల నిల్లె సంపూర్ణము లయ్యెనుఁగాతమని మానస
మున నాశాసించుచుఁ దక్కు పిషయములకు గ్రంథమె
తార్కాణము కాఁగలదని యంతతో విరమించుచున్నాను.

(Sd.) తాడేపల్లి రాఘవనారాయణశాస్త్రి.

సాహిత్యవిద్యాప్రదీపాలు, వైయాకరణాలు, శంకరవిద్యాలయ
ప్రధానాధ్యాపకులు బ్రహ్మశ్రీ ముళ్ళపూడి నారాయణశాస్త్రిగారు

రే పల్లె,

17—11—39.

తమరు పంపిన “ సంస్కృతన్యాయములు ” అను
గ్రంథము నామూలాగ్రముగ జదివితిని. అమందానందము
నొందితిని. ఈ న్యాయవిజ్ఞానము విజ్ఞానోక్తములలో మాటలాడు
ప్రతి ప్రాజ్ఞానకు లోకజ్ఞానసూచకమై నుడికారపుటందము సం
పాదించును. ప్రతిచ్ఛాత్రునకు తానుచదివెడు ప్రతి శాస్త్రము
నందలి సిద్ధాంతముల న్యాయపూర్వకముగా నెఱుగుట కవ
కాశ మిడును. ఈ న్యాయములందు తెలుగు సామెతల నను
వదించునవి కొన్ని యున్నను చాలవరకు సంస్కృతభాషా
దుష్టోదధి మధించి వెలికి తీసిన నవనీతఘటికలె. వైదిక,
తాకిక శాస్త్రీయ వాఙ్మయమునందు ఆయా ప్రకరణములకు
తత్తుల్య తాకిక వ్యవహారములకు నుపయుక్తములగు న్యాయ
ముల నన్నిటిని ఆయా శాస్త్రమర్యాదల నతిక్రమించని
చక్కని శైలితో వ్యాఖ్యానముజేసి ఆంధ్రలోకమునకు ఆంధ్ర
భాషాయోషకు అమూల్యోపకార మొనర్చిన యీ సోదర
కవుల కృతి నెంతయు నభినందించుచున్నాను.

(Sd.) ముళ్ళపూడి నారాయణశాస్త్రి

సాహితీసమితి సభాపతులు, నవ్యసాహిత్యాచార్యులు,
సుప్రసిద్ధకవులు నవ శ్రీ తల్లావజ్ఞుల శివశంకరశాస్త్రిగారు

శ్రీ కూచిభొట్ల ప్రభాకరశాస్త్రిగారు, వారిసోదరులు
శ్రీ ఘట్టి లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రిగారు తెలుగులో వివరించిన
సంస్కృతన్యాయములు అనే గ్రంథము స్థాలీపులాకన్యాయ
రీత్యా తిరగవేశాను. వివరణము బాగున్నది. న్యాయమనేది
విశేష విషయానికి సూత్రప్రాయమైన పంక్తి. న్యాయాలు
షడ్వర్గకాలలోనూ, కావ్యనాటకాది సాహిత్యగ్రంథాలలోనూ
తరుచుగా కనబడుతూ ఉంటవి. అవి బాగా గ్రహించడము
అవసరము. ఈ పుస్తకము విద్యార్థులకూ, ఉపాధ్యాయులకూ,
గ్రంథకర్తలకూ, కవులకూ ఉపకరిస్తుంది.

సాహితీ సమితి, తెనాలి. }
భాద్రపద బహుళ షష్ఠి }

(Sd.) తల్లావజ్ఞుల శివశంకరశాస్త్రి

లక్ష్మీగ్రంథమండలి, తెనాలి

పోషకులు

తంగిరాల వెంకటేశ్వర్లుగారు, తెనాలి.

తాయి వెంకటేశ్వర్లునాయుడుగారు, B. A. B.E.,

అసిస్టెంటు యింజనీరు, P. W. D.,

రామచంద్రపురము.

అభి నూ ను లు

మహామహోపాధ్యాయ, కవిసార్వభౌమ, కళాప్రహర్ష

శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారు, రాజమండ్రి.

మధురకవి:

నాశం కృష్ణరావుగారు, రాజమండ్రి.

అధునికకవి:

శేకునుల్ల కామేశ్వరరావుగారు, B. A., B. Ed.

స్కూళ్ళ జూనియర్ డిప్యూటీ ఇన్స్పెక్టరు.

రే ప లై.

విన్నపము

మిత్రుల పోత్సాహముచే “లక్ష్మీగ్రంథమండలి” యను నొండు గ్రంథమండలి స్థాపించితిని. కేవల మీయది వృత్తిగాఁ బెట్టుకొని గ్రంథముల మూలమున ధన మార్జించ వలయునని తలంపుగాదు. లోకోత్తరపురుషులచే వ్రాయఁ బడి జీర్ణములైయున్న గ్రంథములను, సర్వజనోపయోగ ములగు పుస్తకములను బ్రకటించి, నా నేర్చినంత, అంధ్ర భాషామతల్లికి సేవచేయవలయునను సంకల్పమే నన్నీ కార్య మునకు బురికొల్పినది.

కొన్ని సంవత్సరములనుండి “సంస్కృతన్యాయములు, సంస్కృత లోకోక్తులు, తెలుఁగు జాతీయములు, తెలుగు సామెతలు” పుస్తకరూపముగాఁ బ్రకటించవలయునని యత్నించుచు, అందులకు వలయు కొంత సామగ్రిని సంపాదించి, నా మిత్రులగు, విద్వాంసుల కెఱింగించితిని. వారును సంతసించి కొంతవఱకుఁ దోడ్పడిరి. అందు ముఖ్యులు శ్రీ కూచి భొట్ల ప్రభాకరశాస్త్రి సోదరులు.

గ్రంథమండలియం దాదరముంచి సుప్రసిద్ధులు, మధురకవులునగు శ్రీ నాళం కృష్ణరావుగారు. వా రెన్నియో సంవత్సరములనుండి సేకరించుచున్న, కొన్ని సంస్కృతన్యాయములు, తెలుఁగు జాతీయములు, తెలుఁగు సామెతలు మాకుఁ బ్రసాదించియుండిరి.

ఆధునికకవులు, శ్రీ శేకుమళ్ల కామేశ్వరరావుగారు బి. ఏ., బి. యిడి. (Deputy Inspector of schools) నా యందభిమానముంచి, కొన్ని సామెతలు, జాతీయములు నిచ్చియుండిరి. వీ రిరువురకు నా కృతజ్ఞతాపూర్వక నమస్కారములు.

ప్రప్రథమమున “లోకోక్తిముక్తావళి” యను పేరుతో తెలుగు సామెతలు ప్రకటింతుమని వెల్లడిజేసితిని. కాని పండితులు “సంస్కృతన్యాయములు” ప్రకటించవలసినదని నుడువగా నీయది ప్రకటించితిని. అచిరకాలమున తెలుగు జాతీయములు, సామెతలు ప్రకటింపబడును.

నాయం దాదరభావము వహించి సంస్కృతన్యాయములు, జాతీయములు, సామెతలు కూర్చి వ్యాఖ్యానములు వ్రాసి యిచ్చుచుండిన, శ్రీ కూచిభొట్ల ప్రభాకరశాస్త్రి, వారి సోదరులు ఘట్టి లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రిగార్లకు నా ధన్యవాదములు.

అంధ్రమహాశయు లెల్లఱు మా గ్రంథమండలియం దాదరభావము వహించి, చందాదారులుగాఁ జేరి ప్రోత్సహింపఁ బ్రార్థితులు.

లక్ష్మీ గ్రంథమండలి, }
తెనాలి.
24-11-39

విశేషముడు,
పి. యల్. నారాయణ,
సంపాదకుడు.

తొలి పలుకు

రత్నాకరమువలె నతిగంభీరమైన గీర్వాణభాషయందు సుందరతరములవు శ్లోకములను సరములఁ గొలికిపూస లనఁ జను న్యాయము లేన్ని యున్నవో యెఱింగికొనుట కడుం గడు దుర్బటము. అవ్యానివిలువ విజ్ఞులకుమాత్రమే విదితము.

కొందఱు సుమనసు లతి శ్రమ కోర్చి చాలవఱకు న్యాయములను తగు వ్యాఖ్యానములతోఁ బ్రకటించి దేశోపకార మొనరించియుండిరి. అందగ్రస్థానము వహింపఁగల గ్రంథములును లేకపోలేదు. అట్టివి చాలవఱకు సంస్కృతాది భాషలలో నున్నవి. వానియందును న్యాయజాల మంతయు సమగ్రముగ నున్నట్లు కన్పట్టదు. తత్కృతికర్తలు తామిడు కొనిన సరణి కనువవువానిని మాత్రము గ్రహించియుండిరి.

ఎన్నియో సంవత్సరములనుండి తొకిక, వైదిక న్యాయము లొకచోఁ గూర్చి తగువ్యాఖ్యానములతో నాంధ్రమున సహృదయులమ్రోల నిడవలయు ననుకుతూహలమునఁ దత్ప్రయత్న మొనర్చుచుంటిమి. ఈ యద్యమమున మాకుఁ దోడ్పడినమామిత్రులు మధురకవులు శ్రీ నాథం కృష్ణరావు గారి కెంతయుఁ గృతజ్ఞులము.

దైవానుగ్రహమున నేటికి మాప్రయత్న మొకింత ఫలించినది. తప్పొప్పు లటుండ నిండు, పుస్తకరూపముగ సుమారు పండ్రెండువందలు న్యాయకుసుమములు పాఠక మహాశయుల కరములయం దిడుచున్నాము. ఇయ్యది రెండు భాగములు. మొదటిభాగమున వైదిక, తొకిక న్యాయములు

గూర్పబడినవి. వేదాంతవ్యాకరణాది పరిభాషలనుండియు, లోకోక్తులనుండియు వెలువడినవియు, కేవలము పరిభాషా స్వరూపముగనే యుండునవియు, నపున్యాయములు ద్వితీయ భాగముగఁ గూర్చితిమి. అట్లు విడివిడిగ నుండు టాయా విషయములఁ గృషీసేయువారల కెంతయు లాభము గలిగించు నని మా యాశయము. మొత్తము రెండుభాగములును గలిపి యొకే సంపుటముగఁ జేసితిమి.

ప్రయత్నము మాత్రము చాలకాలమునుండి జరుగు చున్నను, ముద్రణముమాత్ర మవ్యవధిగ జరుగుటచే వ్రాత ప్రతిని తిరిగి సరిగ వ్రాయుకయే ముద్రింపించితిమి. అందు వలనప్రమాదము లటనట సంభవించినవి. అవన్నియు త్వరలో రానున్న ద్వితీయముద్రణమున సవరించువారము.

శ్రీమయన కందందు సోదాహరణముగ న్యాయచయ స్వరూపప్రయోగములను వివరించిన మహాసీయుల కెంతయుఁ గృతజ్ఞులము.

ప్రమాదవశమున సంభవించిన ప్రమాదములను, మా సాహసమును బుధులు మన్నింతురుగాక.

మాయం దనుగ్రహముంచి, తమ యభిప్రాయముల నొసంగిన మహాపురుషులకు మా ధన్యవాదములు.

ఆదరమున మా పుస్తకమును బ్రకటింపఁ బూనుకొనిన లక్ష్మీగిరిధమండలి వారెంతయు బ్రశంసనీయులు.

కొల్లూరు,
౨౦-౧౧-౩౯. }

విధేయులు,
కా శ్రీ సో ద రు లు,
వ్యాఖ్యాతలు.

ప్రథమ భాగము

ॐ

సంస్కృత న్యాయములు

అంకుశన్యాయము

గొప్పయేనుఁగు చిన్న అంకుశమునకు లోబడినట్లు.

అంకోలబీజన్యాయము

ఊడుగచెట్టుగింజలు క్రింద రాలి యుదుము వచ్చినతోడనే మరల మ్రాని నంటుకొనును.

అండవిప్రంభన్యాయము

బుడ్డను నమ్మి యేటఁ బడినట్లు.

“ఎంతయు బుడ్డనమ్ముకొని యేటనుబడ్డవిధంబు కాదొక్కో”
శ్రవణానందము.

అంతర్దీపికాన్యాయము

కుండలోనున్న దీపము పైకి ప్రకాశింపక లోపలనే వెలుగును.

అంధకరదీపికాన్యాయము

గ్రుడ్డివానిచేతిలోని దీపము వానికేమియు నుజుయోగింపదు.

అంధకవర్తకియన్యాయము

పిచ్చుకదగ్గఱ చప్పట్లు కొట్టిన అది చేతిలోనికి వచ్చునా ?
అసంభవమని భావము.

అంధకూపన్యాయము

కొందఱు గ్రుడ్డివాండ్రు ఒకరివెనుక నొకరు బోవుచు, మొదటివాడు నూతిలోఁ బడఁ దక్కినవా రందఱు వాని త్రోవనే యనుసరించి నూతిలోఁ బడిరి.

అంధగజన్యాయము

నలుగురు గ్రుడ్డివాండ్రు ఏనుఁ గెట్లుండునో పరీక్షింపఁగోరి యొక యేనుఁగువద్దకుఁ బోయి నలుగురు నాలు గవయవములను తడవి చూచి పరీక్షించిరి. కాలు తడవినవాడు యేనుఁగు రోలువలె నుండుననియు, తోఁక తడవినవాడు చీపురువలె నుండుననియు, చెవులు తడవినవాడు చేటవలె నుండుననియు, తొండము తడవినవాడు రోకలివలె నుండుననియు వారు వాదింపఁజొచ్చిరి.

అంధగోక్షేత్రన్యాయము

గ్రుడ్డియెద్దు చేనిలోఁబడి తన నోటికిఁ దినదెల్ల తినును.

అంధగోలాంగూలన్యాయము

గ్రుడ్డివాడు ఆవుతోఁక బట్టుకొని నడచినట్లు.

అంధదర్పణన్యాయము

గ్రుడ్డివాని కద్దము చూపినట్లు.

అంధదీపికాన్యాయము

గ్రుడ్డివానికి దీప మున్నను లెక్కన్నను నొక్కటే.

అంధపంగున్యాయము

గ్రుడ్డివానిభుజమున కుంటివాడు కూర్చుండి మార్గము
చెలుపుచుండ నిరువురును అన్యోన్యసాహాయ్యమునఁ దమ
గమ్యస్థానము చేరుట.

అంధపరంపరాన్యాయము

ఒక గ్రుడ్డివాఁ డేదైన తెలివితక్కువపని చేసినయెడల
తక్కినగ్రుడ్డివాం డ్రందలు నదియే చేయుదురు.

(కొందఱు గ్రుడ్డివాఁడు కలసి వెళ్ళుచు నందు మొదటి
వాడు నూతిలోఁబడె, తక్కినవా రందఱు వరుసగ
నూతిలోఁ బడినట్లు.)

అంధాంజనన్యాయము

గ్రుడ్డివానికంటికి కాటుక పెట్టినట్లు.

అంధాంధన్యాయము

గ్రుడ్డివానికి గ్రుడ్డివాఁడు త్రోవ చూపినట్లు.

అంధాశ్వపౌళిన్యాయము

గుఱ్ఱము గ్రుడ్డిదైనను గుగ్గిళ్ళు తినుటలో పెద్ద.

“గ్రుడ్డిగుఱ్ఱపుతట్టు గుగ్గిళ్ళు తినఁ బెద్ద.” వేణుగోపాలక. 17

అంధాక్షిమీలనన్యాయము

గ్రుడ్డికన్ను మూసినను తెఱచినను ఒకటే.

“గ్రుడ్డికన్ను దా మూయకయున్న నేమి మఱి మూసిని నేమి”

—కాశాంత్యనం 3-18.

అగ్నివప్రిన్యాయము

నిప్పునకు చెదలు పట్టునా ?

అగ్నివహ్నిన్యాయము

అగ్నిని అగ్ని తగులఁబెట్టఁగలదా ?

అచలచలన్యాయము

నడచుచున్న యోడమొదలగువానిపై నెక్కి పోవునపుడు కదలక నిలచియున్న తీరము వృక్షములు మున్నగునవి నడచుచున్నట్లును, నడచుచున్నయోడ నిలిచినట్లును కన్పించును.

అజగరన్యాయము

కొండచిలువ నిద్రభోవుచున్నట్లే పడియుండి తన్ను సమీపించిన జంతువును ఆకస్మికముగఁ బట్టి మ్రింగివేయును.

అజాకృపాణీయన్యాయము

కత్తి లేనికారణమున దన్ను జంపఁజాలక యుపాయ మరయుచున్న యొకపురుషునిపై మేక యొకటి మదమున గాలు ద్రవ్వెను. అట్లు త్రవ్వినమట్టిలో నొకకృపాణము బయటపడెను. వాఁడది గైకొని దానిం దెగఁబెట్టెను.

అజాగళస్తనన్యాయము

మేక మెడక్రింది చన్నులు నిష్ప్రయోజనములు. కళా.1-7

అణుకులాచలన్యాయము

అణువునకు పర్వతమునకుఁ గల తారతమ్యము.

అతిపరిచయన్యాయము

అతిపరిచయముచే నవజ్ఞ గలుగును.

‘అతిపరిచయా దవజ్ఞా.’

కు. చే. 1-105.

అపరాహ్ణచ్ఛాయాన్యాయము

అపరాహ్ణము దాటినతరువాత మనుష్యునినీడ క్రమక్రమముగ ఉత్తరోత్తర మభివృద్ధి నొందుచు జరకాలవ్యాపిని యవును. అట్లే ఉత్తరోత్తరాభివృద్ధి, చిరకాలవ్యాపకతలయం దీన్యాయ ముపయోగింపబడును.

అపృచ్ఛోత్తరన్యాయము

అడుగకుండఁగ నే ప్రత్యుత్తరము చెప్పట.

అప్రసక్తినిషేధన్యాయము

‘వెనుకటిగ్రంథమువలన జెప్పబడినధర్మము సంబంధము లేని స్థలమందుఁగూడఁ బ్రసక్తించినపుడు దానిని నిషేధించవలయునుగాని ప్రసక్తించనిది నిషేధించఁగూడదు.

ఎట్లనినః—‘ప్రాతఃకాలమునఁ బువ్వులు వికసించును.’ అను వాక్యముచే సకలపుష్పములు వికసించుట చెప్పఁగాఁ గలువపువ్వులకుఁగూడ వికాసము ప్రసక్తించినది. కావునఁ గలువలు వికసించవని నిషేధించవలయును. ఇది ప్రసక్తినిషేధము అనబడును.

‘చీకటి తెల్లఁగ నుండదు’ ఇది యప్రసక్తినిషేధము.

అభావవిరక్తిన్యాయము

ఒకవిషయమై ప్రయత్నించి అది లభించనియప్పుడు
'దానితో మనకేమి ప్రయోజనము' అని విరక్తిజెందినయ
ట్లభినయించుట.

'లోతున పడిపోయిన కాని గంగార్పణం.

అత్రమయూరన్యాయము

మేఘమును జూచినచో నెమలికి సంతోషము.

అయస్కాంతసూచీన్యాయము

సూదంటురాయి సూదిని చటుక్కున నాకర్షించును.

అరణ్యరుదితన్యాయము

అడవిలో నేడ్చుచున్నవాని నాదరించి యోదార్పువారు
లేరు.

అరణ్యరోదనము జైమిని. 6-77.

అర్థజరతీన్యాయము

శరీరమునందు కొంతభాగము వార్ధకమును, కొంతభాగము
యశావనమును గలిగియుండుట యసంభవము.

(ముఖిలావణ్యమున యువతియు, స్తనపతనమున జరతియు
నన్దుట యువపన్నము గాదు.)

అర్థత్యాగసుఖన్యాయము

ధనము వ్యర్థముచేసిన సుఖము గల దన్నట్లు.

అలంకృతిశిరశ్చేదన్యాయము

ఒడలంతయు నలంకరించి తల తెగవేయుట.

అలాతపిశాచన్యాయము

కొఱవిని చూచి దయ్య మనుకొనునట్లు.

అలాటూపాషాణన్యాయము

రాతిలోఁ బుట్టిన సొరకాయ రాతినెరియ యెట్లుండునో
యట్లే పెరుగును.

అవినాభావసంబంధన్యాయము

ఒకదానికొకటి సంబంధించి యుండుట.

(కుండయు, మట్టివలె; పూవు, తావివలె)

అవ్యాపారవ్యాపారన్యాయము

పనిలేనివాఁడు పనిగల్గినవానిని చెఱచుట.

(కూసేగాడిద మేసేగాడిదను చెఱచె నన్నట్లు)

అహికుండలన్యాయము

కుండలాకారముగా చుట్టలు చుట్టుకొనుట సర్పమునకు
స్వాభావికధర్మ మయినట్లే మనుష్యునకుఁగల స్వాభావిక
గుణము తదనుగుణముగ నవశ్యము ప్రవర్తించును.

అశ్మలోష్ఠన్యాయము

మంటిబెడ్డ దూదికంటె కఠినమే యైనను పాషాణము
కంటె మెత్తనిదే.

అశ్వత్థపత్రన్యాయము

గాలి యున్నను లేకున్నను, రావియాకు కదలుచునే యుండును.

అక్ష్యంధభేషజన్యాయము

కంటికి రాయు మందు బుడ్డకు రాచిన్ట్ట.

ఆకాశభేదనన్యాయము

ఆకాశమును బ్రద్దలుచేయుటకు సాధన మేమియు లేను.

ఆకాశముష్టిహననన్యాయము

ఆకాశమును పిడికిలితో గ్రుద్దుటకు వీలులేదు.

అదర్శన్యాయము

అద్దమువలె నిర్మలముగ నుండుట.

అదర్శగజన్యాయము

పెద్దయేనుఁగు చిన్నయద్దములోఁ గానవచ్చును.

అదర్శమలినన్యాయము

అద్దమునకు మకిలి పట్టిన పోగొట్టుట సులభమే.

ఆమ్రవనన్యాయము

అనేక వృక్షజాతులుగల తోటలో కొన్నిమామిడిచెట్లున్నచో దానిని మామిడితోట యనునట్లు.

ఆమ్రనేకపితృతర్పణన్యాయము

మామిడిచెట్టు మొదటనే పితృతర్పణము చేసినచో చెట్టునకు నీళ్ళుపోసినట్లును, పితృతర్పణము చేసినట్లును అగును.

ఇక్షువికారన్యాయము

చెఱకుగడను గానుగలో నొక్కుటవలన రసము, ఆరసమును సరియగు పాకమున వండుటవలన బెల్లము, ఆ బెల్లముఢ్వారా తదితర ఉత్తమోత్తమ మధురషడార్థములు తయారగును. అట్లే ఉత్తరోత్తర ముత్తమోత్తమ లాభప్రాప్తి నీన్యాయము సూచించును.

ఇక్షురసన్యాయము

మఱలలో పెట్టి గట్టిగ నొక్కినఁగాని చెఱకుగడనుండి రసము వెలికిరాదు.

(రోకళ్ళతో శక్తికొలఁది దంపినగాని బియ్యమురావుగదా!)

ఇషువేగక్షయన్యాయము

ధనుస్సునుండి విడువఁబడిన బాణముయొక్క వేగము లక్ష్యమువఱకు పోయిగాని క్షీణింపదు.

“ఇచ్చేష్యమాణసమభివ్యాహారే” అను న్యాయము

ఏదేని యొకయిచ్చ జనించుటకు ఆయిచ్చను కలిగించు వస్తువే కారణ మగును.

హేతు హేతుమద్భవప్రసక్తి నీన్యాయము సూచించును.

ఉష్ణతదంష్ట్రీభుజగన్యాయము

కోటలుతీసినపాము పైకి భయంకరముగఁ గాన్పించుటయే కాని కఱువఁజాలదు.

ఉలాఖలమద్దలన్యాయము

తోలు వెళ్లి మద్దెలతో నన్ను అందఱును కొట్టెదరని
మొట్టపెట్టుకొనగా ని న్నొకవైపుననే కొట్టెదరు; నన్ను
రెండువైపులను కొట్టెదరని మద్దెల చెప్పినదట.

ఉలాఖలశేషన్యాయము

మొగమోటముగల యల్లుడు అత్తగారు పెట్టిన చలిమిడి
తినక తోటిలో తల దూర్చి అందు మిగిలినది నాకినట్లు.

ఉష్ట్రకంటకభక్షణన్యాయము

లాటిపిట్ట ముండకొమ్మలను నోటికి గ్రుచ్చుకొనకుండ
భక్షించును.

ఉష్ట్రలిగుడన్యాయము

ఒంటె తనచే మోయఁబడు కఱ్ఱలచేతనే తాను దెబ్బలు
తినును. మూర్ఖత నీన్యాయము సూచించును.

ఉష్ట్రశూలన్యాయము

ఒంటెకుఁ గలశూల రోకళ్ళతోఁగాని చక్కబడదు.
“చక్కగాదు లాటిపిటశూల రోకండఁగాని”
నిరం. 2.133.

ఉషరభీజన్యాయము

చవిటినేలలో విత్తనములు చల్లినట్లు.

ఉషరవృష్టిన్యాయము

చవిటినేలను వర్షము గురిసినట్లు.

“ఋణుమార్గేణ సిద్ధ్యతి” అను న్యాయము

త్రేలికగానగు పనిని కష్టముచేసికొనుట.

ఏకదేశవికృతన్యాయము

ఒకభాగమందు వికారము గలిగినను, అది మఱియొకటి కా దనునట్లు.

ఏకనాశఫలబాహుళ్యనాయము

ఒకేకాడను పెక్కుపండ్లు వేలునట్లు.

కంటకన్యాయము

ముల్లుతీసికొనుటకు ముల్లే కావలయును.

“ఫలం ఫలేన వంచయేత్”

కంబళభోజనన్యాయము

గొంగళిలో భోజనముచేయుచు వెండ్రుక లేరినట్లు.

కజ్జలజలజన్యాయము

కాటుకయు నీళ్లును గలిసిన నీళ్లు నల్లబడవు, కాటుక కఱగదు.

కణజమూషకన్యాయము

గాడెక్రింది పందికొక్కు గాడెలోనే జీవించును.

కతకరేణున్యాయము

చిల్లగింజ అరుగఁదీసి బురదనీటిలోఁ గలిపిన ఆగంధము నీటిని బురదనుండి వేరుపఱచి తా నదృశ్యమవును.

తదభీకంటకన్యాయము

ముల్లు అరటియాకుమీదఁ బడినను, అరటియాకు ముల్లు మీదఁ బడినను అరటియాకునకే మోసము.

కదళీకాకన్యాయము

కదళీవంధ్య, కాకవంధ్య.

ఒకమాటుమాత్రమే ప్రసవించి మఱల గర్భములేని స్త్రీ 'కదళీవంధ్య' అనఁబడును.

కాకులు గ్రుడ్లు పెట్టుచు నేయుండును. కాని కోవల ఆ గ్రుడ్లను త్రోసివేసి తాను ఆగూట్లో గ్రుడ్లు పెట్టును. కాకిపెట్టిన గ్రుడ్లు కాకికి మాత్రము బక్కక పంటనే నశించిపోవును. అట్లే శిశువులు పుట్టినట్లు, వెంటనే పోవుట కల అడుది 'కాకవంధ్య' అని చెప్పుబడును.

కదంబముకుళన్యాయము

కడిమిచెట్టుపువ్వు లొకదానిలోనుండి మఱొకటి వరుసగ దండవలె నుండును.

కపోణిగుడన్యాయము

వంచకులు మోచేతికి బెల్లము రాచికొని మాడ్చుటలోభమునఁ జవిగొనవచ్చిన యమాయకుల నొప్పించుదురు.

కమాతీదుగ్ధపాపన్యాయము

అడుకొప్పును గుర్తించుట కట్టవంధ్యము. దానికి పాల

తిత్తులు, పాలు ఉండుట అసంభవము. ఆపాలు త్రొగుట అంతకన్న అసంభవము.

కరటదంతన్యాయము

కాకుల దంతములను పరీక్షింపఁ బూనుకొన్నట్లు.

‘కాకదంతపరీక్ష’ కళా. 3. 272.

కరతలామలకన్యాయము

చేతిలోని యుసిరకాయవలె (స్పష్టముగ) నున్న దన్నట్లు.

కరదీపికాన్యాయము

తన చేతిలోని దీపము తన కుపయోగించక యితరుల కుపయోగించునట్లు.

కరబదరన్యాయము

చేతిలోని రేగుపండువలె (తేలికగా) నున్న దన్నట్లు.

కరభదోహనన్యాయము

ఆవుండగా గాడిదను పాలు పితికినట్లు.

కరికపిత్థన్యాయము

శుశుగు మింగిన వెలగకుంజు పైకి పండువలె మున్నను లోపలిగుంజంతయు హరించును.

హరివంశము. పూర్వ. 3 ఆ. 123 పే.

కరకీచ్రపవన్యాయము

సూకరసంతానము వర్ణమున.

(పందికి పదిపిల్లలు పుట్టినను లాభము లేదు; ఏనుఁగ కొక
పిల్ల పుట్టినను చాలును.)

కర్కటీగర్భన్యాయము

పీత పిల్లలు పుట్టినతోడనే చచ్చును.

భార. విరా. 1 ఆ. 322.

కాకతాళీయన్యాయము

కాకి వాలగానే అప్రయత్నముగా తాటిపండు పడినట్లు.

విక్ర. 4.61

కాకత్రోటిబింబన్యాయము

కాకిముక్కున దొండపండు గట్టినట్లు.

రుక్మి. 1.132.

కాకపికన్యాయము

కోవెల కాకులచేఁ బెంచఁబడినను కాకి కాకియే, కోవెల
కోవెలయే.

(కాకః కాకః పికః పికః.)

కాకాక్షిగోలకన్యాయము

ఒంటికంటిచూపు గల కాకికి రెండు కన్నులు ఉండియేమి
ప్రయోజనము ?

కాకరుతన్యాయము

పగలు కాకికూత విని జడిసి కాంతుని కౌగిలించుకొన్న
కాంత రాత్రి నర్మదానదిని దాటి వెళ్లినదట.

“దివా కాకరుతా ద్భితా రాత్రౌ తరతి నర్మదామ్”
భోజచరితమ్.

కాకాక్షిన్యాయము

కాకి యేప్రక్క చూచిన ఆప్రక్కనున్న కన్నే కనబడును
గాని, ఒకసారిగ రెండు కన్నులును కనబడవు.

కాకదంతపరీక్షిన్యాయము

కాకికి దంతము లుండవు. కావున కాకికి దంతము లెన్ని
యని పరీక్షింపబోవుట నగుబాటు.

కాచకుంభదీపన్యాయము

గాజుకు ప్పెలోని దీపము ఎంతగాలిపించినను కదలదు.
(వేమనశతకము)

కార్యకారణన్యాయము

కార్యమునుబట్టి కారణమును నిర్ధారణ చేసినట్లు.

కార్యార్థిన్యాయము

కార్యసిద్ధిఁ గోరువాఁడు గర్వపడరాదు.

కాశకుశావలంబనన్యాయము

దర్భ దొరకనిచో రెల్ల దర్భగా నుపయోగించుకొన్నట్లు.
(ఏటఁబడి కొట్టుకొనిపోవువాఁడు దర్భపుడక దొరకినను
పట్టుకొనును.)

కుంభదీపిన్యాయము

కుండలోఁ బెట్టినదీపము పైకిఁ గాన్పించకున్నను లోపల
వెలుగుచునే యుండును.

కులాలకీటన్యాయము

కుమార్తెపూర్వము మట్టిలో పొరలాడుచున్నను దానికి మట్టి
యంటుకొనదు.

కుక్షిస్థమక్షికాన్యాయము

ఈగ చిన్నదైనను కడుపులో జొచ్చి తిన్న యన్నమం
తయు వెడలగ్రహించును.

‘ఈగ కడుపు జొచ్చి యిట్లు సేయదా’

వేమన.

కూపకూర్మన్యాయము

నూతిలో నున్న తాంబేలు ఆనూయియే సమస్తప్రపంచ
మని భావించును.

కూపఖననన్యాయము

కొంప లాటుకొన్న తరువాత నూయి త్రవ్వ నారంభించినట్లు.

కూపమండూకన్యాయము

నూతిలో నున్న కప్ప ఆనూయియే సమస్తప్రపంచమని
భావించును.

శ్రీమే. 1.13.

కూపయంత్రఘటికాన్యాయము

నూతిలోని నీరు చేదునపుడు యంత్రమునందులి ఘట
మొకప్పు ధూర్జగతియు మొకప్పు కర్ణగతియు నొందు
చుండును.

కూర్మకిశోరన్యాయము

తాబేఁ లొకఁచో గ్రుడ్లుపెట్టి అటనుండి వెడలిపోవును. దానికి ఆగ్రుడ్లసంగతియే జ్ఞాపకములో నుండును. ఆగ్రుడ్లును చెడిపోక అట్లే యుండును. హఠాత్తుగ ఎన్నఁడో దానికి గ్రుడ్లవిషయము స్ఫురణకు వచ్చును. వెంటనే ఆగ్రుడ్లు పిల్ల లగును.

ఈన్యాయము చాలవఱకు గురుశిష్యన్యాయమునకు సన్నిహితముగ నుండును.

కూర్మాంగన్యాయము

తాబేలు తన తల కాళ్లు చేతులు మున్నగు నవయవము లన్నియు తనకడుపులోనికి లాగికొని జాగ్రతపెట్టుకొనును.

కూశ్మాండస్తేయన్యాయము

గుమ్మడికాయలదొంగ లెవరనిన భుజములు తడవి చూచు కొన్నట్లు.

కృపణధనన్యాయము

లోభివానిధనము లోకులపాలు.

కేకరాక్షన్యాయము

మెల్లకంటివాఁ డొకవైపు చూచుచుండ వేఱొకవైపు చూచుచున్నట్లు కాన్పించును.

కేఱకీకుః స్థున్యాయము

మొఱివుప్పు సువాసనగలది యైనను, ముండ్లు గతిగి యుండుటచే కోసికొనుటకు శక్యముగాకుండును,

ఖండితశాఖాన్యాయము

కొమ్మ తెగగొట్టినను మరల చిగిర్చుచుండును.

ఖడ్గోశన్యాయము

ఒకచూచి కత్తి కలదని భయపడి పాటిపోయినట్లు.

ఖరాశ్వన్యాయము

చూడగా చూడగా గుట్టము గాడిదయైనట్లు.

ఖర్వాపేక్షితఫలన్యాయము

పొట్టివాడు అందని ఫలములకు చేయి జాపినట్లు.

ఖలేకపోతన్యాయము

కళ్ళములోఁ బావురములు వ్రాలి గింజలు తినుచుండ,
వానిని బట్టుకొనుటకై యెఱుకవాడు వలవేయఁగా అవ
న్నియు నొక్కసారిగా లేచి వల యెత్తుకొని పోయినవి.

ఖల్వాటబిల్వీయన్యాయము

బట్టతలవాడు ఎండవేడిమికి తాళజాలక నీడకై మారేడు
చెట్టుక్రిందికి రాగా కాయ తలపైబడి గాయము పడెను.

గగనకుసుమన్యాయము

ఆకాశమున పుష్పములు పూచినట్లు.

గగనరోమంధన్యాయము

ఆకాశమున ఆవులు నెమరవేసిన నురుగున్నట్లు.
అసంభవమని తాత్పర్యము.

గజస్నానన్యాయము

ఏనుఁగు తాను మునుఁగుటకు వీలగునంత లోతుగల నదులు మున్నగువానిలోఁగాని స్నానముచేయదు. కాని నదిలో నుండి యీవలకు వచ్చిన మఱునిముసముననే త్రోవలోని చెత్త, క్రుళ్ళుడు తొండెముతో పైన వైచికొనును. దుమ్ము పోసికొనును.

అట్లే ఏదేనికార్యము “చేసియు వ్యర్థమే” అనుట నీ న్యాయము తెలుపును.

భాస్కర. యుద్ధ. 138

గడ్డురికాన్యాయము

గడ్డులికా ప్రవాహన్యాయము

గొఱ్ఱెలమందలో నొకటి ప్రమాదమున నైనఁ బ్రవాహమునఁ బడినచో, తక్కినవన్నియు నెంతవారించినను, ఆగక ఆ ప్రవాహములో దుముకును.

గత్తిజల నతిబంధనన్యాయము

నీరు పోయినపిదప కట్ట వేసినట్లు.

భార. భీష్మ. 3. 84

గర్తజంబుకన్యాయము

గుంటనక్కచేష్టులు.

గర్దభచందనన్యాయము

గూడిన గంధపుపొడి మోసినను, దానికి సువాసన తెలియదు.
చేమన,

గర్భభరోమగణనన్యాయము

గాడిదబొచ్చు లెక్కపెట్టుటవలన ప్రయోజనమేమి?

గలేపాదుకాన్యాయము

ఎవడైన మెడలో చెప్పు కట్టుకొనునా?

అసంబద్ధవర్ణనమని తాత్పర్యము.

గుంజాగ్నిన్యాయము

గురువిందను జూచి నిప్పు అనుకొనినట్లు.

గుడడిహ్వికాన్యాయము

బెల్లము నాలుకపై నున్నంతసేపే తీసి.

గుడోపలన్యాయము

బెల్లముగొట్టిన తాయవలె.

గురుశిష్యన్యాయము

యథార్థపుగురుశిష్యులు ఒకరినొకరు బాసియుండజాలరు.

విధివశమున దూరంగతులైనను వారిమనస్సులుమాత్రమత్యంతసన్నికృప్తములై యుండును.

గృహదీపికాన్యాయము

ఇంటిలో నొకచోట నున్నను దీప మిల్లంతయు ప్రకాశింపజేయును.

గృహబద్ధకుమారీన్యాయము

ఇంటిలోఁ గట్టిపెట్టఁబడిన కలబంద పెరుగనూ పెరుగదు, చావనూ చావదు.

గృహమార్జాలన్యాయము

పిల్లి యింటిని కనిపెట్టుకొని యుండినను దానికి గౌరవము లేదు.

ఏనుఁగు బయటరున్నను దానికి గౌరవము కలదు.

గోపేశ్వరన్యాయము

ఇంటఁ గూర్చుండి హంబములు పలుకువాఁ డెందులకును కొఱగాడు. (ఉత్తర కుమారప్రజ్ఞాన.)

గోపుచ్చన్యాయము

ఆవ్రతాక మొనట లావుగ నుండి క్రమముగ సన్నగిలి తుదను మొనదేలి యుండును.

గోబలీవర్దన్యాయము

గోశబ్దమునకు, ఆవులు ఎద్దులు గూడ వర్థము బలీవర్దశబ్దమున కెద్దా లర్థము. గోబలీవర్ద మనునపుడు బలీవర్దశబ్దమున్నుంకున గోశబ్దమునకు ఆవులే యర్థము చెప్పవలయు ననుట.

గోమయ పాయసీయన్యాయము

వేడ పరమాన్న మగునా? గోవువలన గలిగినదగుటఁ బాయసమును గోమయమన నవునా?

గోమహిష్యాదిన్యాయము

ఆవులూ పాలిచ్చును; బ్రజ్జలు, గొజ్జలూ పాలిచ్చును.

గోముఖవ్యాప్తన్యాయము

ఆవుముఖముగల పులిని ఆవు అనుకొని యితరమృగములు
చెంతకురాఁగా పులి వానిని మ్రింగివేయును.
కళా. 6.267.

గోవర్షన్యాయము

ఆవు నమ్మినపుడు దూడకు వేతే వెల లేదు.

గోక్షీరన్యాయము

గేదెపాలైనను ఆవుపాలు కొంచెము కలిసినచో పవిత్ర
మగును.

గ్రామదూరన్యాయము

ఈయూరి కాయూరు ఎంత దూరమో ఆయూరి కీయూరు
సంతే దూరము.

ఘటియంత్రన్యాయము

ఏతము తనపని యగుసంతవఱకును వంగియుండి కాఁగానే
మీఁదికి నిక్కును.

ఘట్టకుటీప్రభాతన్యాయము

ఒకవర్తకుఁ డొకపట్టణము చేరి తనవ్యవహారము చేసికొని
పోవునప్పుడు ఆపట్టణములో ఘాటీపాకదగ్గరనుండి
పోయినచో సుంక మీయవలసివచ్చునని యర్థరాత్రివేళ
మాటుత్రోవను బోవలయు నను తలంపుతో నాపట్టణము
లోని సందు గొందులు తిరిగి త్రోవగానక తుదకు ఘాటీ

పాకకడకు వచ్చుసరికి తెల్లవారెను. అతని కాయాస పడుటయు, నుంక మీయకుండ తప్పించుకొనలేకుండు టయుఁగూడ సంభవించెను.

కళా 6,248. చంద్రికా. 4.107. నైష. 4.75.

ఘరట్టన్యాయము

తిరుగలిదిమ్మలలో నొకటి తిరుగునది, ఒకటి తిరుగనిదియు. రెండు నుండు టవసరమే. కేవల మొక తిరుగుదానితోనే లేక తిరుగనిదానితోనే పని నెఱవేఱదు.

ఘుణాక్షరన్యాయము

ఒకపురుగు ఒకకఱ్ఱను దొలువఁగాఁ దొలువఁగా నది యొకానొకప్పుడు అక్షరాకారముగ నేర్పడవచ్చును. అది యప్రయత్నముగ నేర్పడినదికాని పురుగుయొక్క ప్రయత్న ముచేఁ గాదనుట.

విక్ర. 1.17.

ఘృతకోశాతకీన్యాయము

నేతిబీరకాయ యని పేరేగాని యందు నేయి యుండదు సరికదా చప్పగఁగూడ నుండును.

పాంషు. 2.13.

(ఇంటిపేరు కస్తూరివారు; ఇంటిలో గబ్బిలాలకంపు.)

ఘోటకబ్రహ్మచర్యన్యాయము

సాధారణముగ గుఱ్ఱములను యజమానులు ఆడుగుఱ్ఱము లతోఁ గలియనీయరు. పైపెచ్చు వాని అవయవములను

త్రాటితో బిగించియుంతురు. కాని అవి తఱచుగ తమ
అవయవములను వ్రేలవైచియే యుండును. ప్రమాదవశ
మున త్రాడు తెంపుకొని యీవలబడినచో నవి ఆడు
గాడిదలనుకూడ రూపులేకుండ చేయును. అట్టిది ఈబ్రహ్మ
చర్యము.

చండాలబ్రాహ్మణన్యాయము

స్వధర్మభ్రష్టుడయిన బ్రాహ్మణుడు చండాలునితో
సమానుఁ డగును. కాని చండాలుడుమాత్రము కాఁడు.
చండాలుఁ డెట్టి స్థితియందును బ్రాహ్మణుడు కాడు;
బ్రాహ్మణ సమానుఁడు కాఁడు.

చంద్రచకోరన్యాయము

చంద్రునిరాకకు చకోరాలు వేచియున్నట్లు.

చంద్రచంద్రికాన్యాయము

చంద్రునితో బాటు వెన్నెల.

అవినాభావసంబంధము.

చక్రత్రమీన్యాయము

చక్రము తిరుగుచున్నప్పుడు మీఁదియంచు క్రిందికి, క్రింది
యంచు మీఁదికి వచ్చుచుండును.

చక్షుశ్రవణన్యాయము

పామునకు వినుచున్నప్పుడు చూచుటయు, చూచుచున్న
ప్పుడు వినుటయు నుండదు.

చర్చితచర్చణన్యాయము

నమలినదే మఱల నమలినట్లు.

చాతకీజీమూతన్యాయము

ఎల్లెడ జలము లభించినను చాతకపక్షికి దప్పి మేఘము నుండిపడిన నీటిబిందువులచేఁగాని తీరదు.

ఇతరసుఖము తెన్నియున్నను తనకోర్కె నెఱవేర్చుదానితో సాటికావు.

చాలనీన్యాయము

జల్లెడలోఁ బోసి జల్లించినట్లు.

చిత్రపటన్యాయము

ముందు రేఖలు గీచి పిదప బొమ్మను వ్రాసినట్లు.

చిత్రాంగనాన్యాయము

చిత్రపటములోని అందకత్తెను జూచి సంతసించినను కౌఁగి లించుకొనరు.

(జ్ఞాని నిష్పిద్ధక్రియాచరణమునకుఁ గడంగినను తత్ఫలభోగి మాత్రము కాఁడు.)

చిత్రానలన్యాయము

బొమ్మలేని నిప్పువలె.

పేరునకుమాత్ర మగ్నియే యైనను దాహకత్వాదిగుణ శూన్యమవుటచే నయ్యది నిరర్థకము.

చిత్రామృతన్యాయము

బామ్మలోని అమృతమువలె.

అనుభవింప యోగ్యముకానిది అని భావము.

చోరాపహార్యన్యాయము

దొంగయు, దొంగిలించబడినవాఁడును పరస్పరముభిన్నులు.

ఉదా:— జీవేశ్వరులు.

చిత్రితాంగజంబుకన్యాయము

పులిని జూచి నక్క వాతలు పెట్టుకొన్నట్లు.

చత్రన్యాయము

ఒకమనుష్యుని యానవాలు చెప్పటకు దుస్తులు మున్నగు
సవి యేనేకములుండఁగా గొడుగు పట్టుకొనివెళ్ళువాఁడు
అని చెప్పినట్లు.

చాగపశున్యాయము

సామాన్యముగ పశుశబ్దమునకు వృషభాదులు అని యర్థ
మున్నను వేదము దొకానొకచో మేక యని యర్థము
కాన వచ్చుటచే యజ్ఞములయందు పశుశబ్దమునకు మేక
యనునర్థమే వర్తించుచున్నది.

చురికాకూక్కిండన్యాయము

కడవెడు గుమ్మడికాయ కత్తిపీటకు లోకువ.

జంబుకారగ్వధన్యాయము

నక్క రేలకాయలు తిని కడుపునొప్పి యెత్తినందున, ఇంక నెన్నడు రేలకాయలఁ దినరా దనుకొని కడుపునొప్పి పోఁగానే మఱల రేలకాయలఁ దినుటకై వెళ్ళినదట.

జతుకాష్ఠన్యాయము

లక్కపుల్ల యెక్కడ విఱచిన నక్కడ విఱిగి, మఱ్ఱల నతికిన నతుకుకొని విఱచిన విఱుగునట్లు.

జపాస్ఫటికన్యాయము

మంకెనపువ్వు స్ఫటికముచెంత నుంచిన స్ఫటికమంతయు నెఱ్ఱబడిపోవును.

జలచంద్రన్యాయము

చంద్రుఁ డొకఁడే అయ్యి వేఱువేఱువాత్రలతోఁ జూటిబీం బించి అనేక చంద్రులుగ భాసించును.
ఆత్మపదార్థమొక్కటియే. కాని అది శరీరశతాంతరస్థియై అనేకత్వమున భాసించును.

జలతరంగన్యాయము

నీరూ, కెరటములవలె.

గాలివలన నీరే కెరటములుగ నూఱును. కెరటముల్లకును మాధుర్యత్వాదిజలధర్మము లన్నియు నుండును.
అట్లే అన్యత్కనిర్గుణజలబ్రహ్మము ప్రపంచరూపమునఁ బరిణామించినను ప్రపంచమునకు బ్రహ్మగుణధర్మముల సంగ్రహించును.

జలతాడనన్యాయము

నీటిని కట్టితోఁ గొట్టినను దెబ్బతగులదు; లొట్టపడదు.
ఊషరవృష్టివలె నిష్ప్రయోజనము అనిభావము.

జలతుంబికాన్యాయము

సొరకాయబుట్టును మట్టితో నింపి జలమున వైచిన అజి
మునింగిపోవును. ఆమట్టి నీటఁ గఱగిపోయిన సొరకాయ
బుట్టు పైకి తేలును.

(దేహసంబంధ మున్నంతవఱకు జీవాత్మ భూలోకమున
నూండును; దేహసంబంధము నశించినయపు డాకాశము
నకుఁ బోవును.)

జలతైలబిందున్యాయము

నీటిపై వేసిన నూనెచుక్క నీరంతటను వ్యాపించును. కాని
దానికి నీరు అంటదు.

జలబిందునిపాతన్యాయము

ఒక్కొక్కనీటిబొట్టు పడి క్రమముగ కుండ అంతయునిండును.

జలమథనన్యాయము

నీటిని తఱచినట్లు.

పాలు మథించిన వెన్నవచ్చును. నీటిని మథించిన వచ్చు
నది నడుమునొప్పియే. గొడ్డురాలివద్ద పాలు గుడిచినట్లు
వ్యర్థమని భావము.

జలనూక్తికన్యాయము

ముత్యపుచిప్పలోనినీరు ఒకప్పుడు ముత్యము లవును.

సమయము వచ్చిన అల్పడుగూడ దొడ్డవాఁడవును.

జలాగ్నిన్యాయము

అగ్నియు జలమును కలియునప్పుడు వానిలో నేది తక్కువయైన నది హరించిపోవును.

జలానయనన్యాయము

నీరు తెమ్మనిన, పాత్రలోఁ బోసికొని తెమ్ము అని వేతె చెప్పవలెనా?

జలేతరంగబుద్బుదన్యాయము

తరంగములు, బుడగలు నీటిలోనే పుట్టి నీటిలోనే లీనమైనట్లు.

జలకాన్యాయము

జలగను స్త్రీస్తనములపై వైచిన అది పాలను మాని రక్తమే పీల్చును.

మక్షికాన్యాయమును చూడుము.

జలౌష్ణన్యాయము

జలము స్వభావముగా శీతలమే అయినను కాగబెట్టినచో వేడినీరు అని వ్యవహరింపఁబడును.

(దొంగతోదిరిగిన ధొరకూడా దొంగగా భావించఁబడును)

జహత్స్వార్థావృత్తిన్యాయము

శబ్దము స్వార్థమును విడచి అన్యార్థమును బోధించుట.

(గంగలో గొల్లపల్లె అనిన గంగబడ్డన గొల్లపల్లె అని అర్థము.)

జహదజహత్స్వార్థావృత్తిన్యాయము

తొలుత శబ్దమునకు వచింపబడిన అన్యార్థము, స్వాభావికముగ ఆశబ్దమునకుఁ గలయర్థము ఒకటియే అని చెప్పట.

“వాడే వీడు” మాధిరి.

కాలమత్స్యన్యాయము

వలలోఁ జిక్కిన చేప వలలోనుండి సర్వముం జూచుచుండును. కాని, బయటికి రానేరదు.

టిట్టిభన్యాయము

సముద్రపుటొడ్డున పెట్టిన తనగ్రుడ్లను సముద్రము తరంగములద్వారా అపహరించుటచే కోపించి ఒకతిత్తిరిపక్షి తెక్కలు తడిపి ఆసీటిని వెలుపల విదలించియు, త్రాగి వేసియు సముద్రము నింకింపసాగెను. అందులకు సముద్రుడు భయపడి ఆపక్షిగ్రుడ్లను బహుమానపురస్కరముగ ముఱల సమర్పించి ధన్యుడయ్యెను.

తండులభక్షణన్యాయము

చండకోలేక బియ్యము భోజింపట్లు.

తంతున్యాయము

నూలుపోగులు అన్నీ ఒకచోటఁజేరి వస్త్రముగాఁ దయారయినట్లు.

తత్ప్రభృత్యన్యాయము

“అగ్నిహోత్రమును వేల్చవలెను” అనిన “ఏమివేల్చవలెను” అనుప్రశ్న రాఁగా “హవిస్సును” అని అగ్నిహోత్రశబ్దమువలననే తెలియుచున్నది.

తటాకపరివాహన్యాయము

చెఱువునీరు తూముగుండా కొంచెము విడువనియెడల గట్టుతెగి నీరంతయు పోవును.

తప్తతైలాంబున్యాయము

కాగిననూనెపై నీళ్ళు చల్లిన భగ్గున మండును.

తప్తపరశుగ్రహణన్యాయము

క్రమక్రమముగ వేడివస్తువులను పట్టుకొనుట అలవాటు చేసిన చివటకు కాలుచూడఁన్న ఇనుపగొడ్డలినికూడ పట్టుకొనవచ్చును. (అభ్యాసం కూసువిద్య)

తప్తస్త్రిష్టతిలన్యాయము

కాలిననూకుడులో నువ్వులు వేసినట్లు.
ఆనూవులు వెంటనే ప్రేలి పైకెగురును.
దుఃఖము ఆహ్లాదకోలేనివారును ఇంతే.

తప్తమాక్షికోద్ధరణన్యాయము

కాగేనూనెలో పడి చచ్చిన ఈగను నేర్పుగా వ్రేలితో
తీసివేయవచ్చును.

(అభ్యాసమువలన కలుగు ఫలితములు.)

తప్తాయఃపిండన్యాయము

కాలిన ఇనుపగుండునకు పొగ యుండదుగాని, అక్క-
యగ్నిలక్షణము లన్నియు నుండును.

తప్తాయసప్తబిందున్యాయము

కాలిన ఇనుప రేకుపై జలబిందువు పడినయెడల నామరూప
ములు లేక సళించును.

తమోదీపన్యాయము

దీప మున్నచోఁ జీకటి యుండదు.

తమఃప్రకాశన్యాయము

చీకటిని వెలుతురు అణచివేయును.

తరక్షణాకీనీన్యాయము

పెద్దపులి నెక్కి మహాకాళి వచ్చినట్లు.

తరంగన్యాయము

అలలు ఒకదానివెనుక నొకటి విడువక వచ్చుచుండును.

తరంగప్రతిబింబన్యాయము

తరంగములయందు ప్రతిబింబించు సూర్యుఁ డొక్కఁడే
యైనను వానియందు పెక్కులై కానిపించును.

తక్రకౌండిన్యన్యాయము

“బ్రాహ్మణుల కందఱకుఁ బెరుగు వడ్డింపుఁడు. కౌండిన్య నకుమాత్రము చల్లపోయఁడు” అని చెప్పినప్పుడు కౌండిన్యఁడును బ్రాహ్మణుడే యగుటచే పెరుగు పోయవలసి యున్నను ప్రత్యేకముగా పేర్కొనబడుటచే నాతనికి మజ్జగయే వడ్డింతురు. అట్లే—
విశేషవిధులు సామాన్యవిధులను బాధించును.

తాలసర్పన్యాయము

తాడిచెట్టుపై ప్రాచుపాము ఇతరులు చంపవలసిన అవసరము లేకయే బిడలు చీరుకుపోయి తనంతనతానే చచ్చును.

తాళాధిరోహణన్యాయము

తాడిచెట్టెక్కువాని నెందాక నెగఁద్రోయుదురు ?

తీలతండులన్యాయము

నువ్వులు బియ్యము కలిసిన విడదీయుట సులభము.
నువ్వులు, బియ్యము కలిసిన నడుమ నడుమ నల్లగాను,
తెల్లగాను నుండును.

“పుడమి తీలతండులన్యాయమున వెలుంగ.”

మనుచరిత్రము 2. 7.

తీరఙ్గన్యాయము

ఒడ్డున కొంగ జపముచేయుచున్నట్లే ఉండి చేప చేరువకు రాఁగానే మ్రొంగును.

తీర్థకాకన్యాయము

కాకి తీర్థములలో మునిగినను ఫలము గాంభనేఱదు.

తుంబీవికలవీణాన్యాయము

తుంబకాయబుట్టి లేనిదే వీణ పాడను.

తులాదండన్యాయము

త్రాసుయొక్క దండము బరువుగా నున్నవైపు క్రిందికిని,
తేలికగానున్నవైపు మీదికిని బోవును.

తులొన్నమనన్యాయము

ఒకవైపున వ్రేలితో ఎత్తిన త్రాసు అప్రయత్నముగ ఒక
వైపు పైకిని, మఱొకవైపు క్రిందికిని పోవును.

తుల్యబలప్రేషణన్యాయము

సమానమైనబలముగలవా రొకరి నొకరు తమపనులయందు
నియోగించుకొందురు.

తుల్యాయవ్యయన్యాయము

ఆయముచకుఁ దగిన వ్యయము.

తుషాఖాతన్యాయము

ఊకదంపుడు.

దీనినే 'తుషాఖాతనన్యాయము' అనియు నందురు.

తుష్యతు దుర్జనన్యాయము

తనకార్యములచే దుష్టుఁడు ప్రస్తుతము సంతోషము నొందుఁ
గాక; అదనునఁ దత్ఫల మనుభవింపకపోడు.

తృణజల్యాకాన్యాయము

గడ్డిపురుగునకు మూతిప్రక్కను రెండు కాళ్ళును, వెనుక ప్రక్క రెండు కాళ్ళు నుండును. అవి వెనుక కాళ్ళతో నిలబడి ముందు నిలుచుట కాధారము చూచుకొని ముందటికాళ్ళ నక్కడఁ బెట్టి విదప వెనుక కాళ్ళు తీయును

తృణరజ్జున్యాయము

గడ్డిసోచలు వెంటిగానేర్పడి మదగజమునైన బంధించును

తృణాగ్నిన్యాయము

చితుకులనిప్పు (క్షణములో నశించును.)

తృణారణిమణిన్యాయము

గడ్డివలనఁ గలిగిన నిప్పు గడ్డినిప్పు అవును; అరణియంద మధింపఁబడిననిప్పు పవిత్రమయిన హోమాగ్ని అవును సూర్యకాంతమణియును బుట్టినజ్వాల మణిజ్వాల అవును

తేజస్త్రిమిరన్యాయము

వెలుతు రున్నచోట చీకటి యుండదు.

దండచక్రన్యాయము

కుమ్మరిచేసే కుండకు వానిచేతిలోనికట్ట, సారె, నీళ్లు మొదలగునవి కారణము లవును.

దండసర్పమారణన్యాయము

సర్పమును చంపుటకు కట్ట చాలి ఉండఁగా గొడ్డలితో బయలుదేరినట్లు.

దండాపూపన్యాయము

బూరెలమూట కట్టిన కట్టను ఎలుక కొఱికినదన; బూరెలు కూడా కొఱికి తినినదని వేతె వెప్పవలెనా?

(ఇది ఇంచుమించు కైముత్యన్యాయమును బోలును.)

దండాభావన్యాయము

కట్ట లేనివానిగొట్టె కఱచినరీతి.

దగ్ధపటన్యాయము

మడత బెట్టిన బట్ట కాలిపోయినపుడు మడతలు మడతలు గాను, పోగులయల్లక యల్లకగాను కాన్పించును. కాని చేతులతో ముట్టిన విడిపోవును.

(యథార్థము నెఱింగినవెనువెంటన భ్రాంతి దూరమవును.)

చెన్న బ. 3,391.

దగ్ధపదమార్జాలన్యాయము

నలుగురు దూదివర్తకులు ఒకపిల్లిని తెచ్చి దానినాలుగు కాళ్ళకు నలుగురును గజ్జెలుకట్టి పెంచుచుండ దాని కొక కాలికి దెబ్బ తగిలెను. ఆకాలుగలవాఁడు ఆగాయమును మాన్పుటకై చమురుగుడ్డలాకాలికి చుట్టెను. అది దీపము తగిలి యంటుకొనెను. అంతట నాపిల్లి బాధకుఁ దాళఁ జాలక దూదిమూటలపైఁ బరుగెత్తెను. దూదియంతయుఁ దగులఁబడెను. తక్కిన మువ్వరు వర్తకులు ఆదూది దండుగ పిల్లికాలికి గుడ్డచుట్టినవాఁ డీయవలసినదని ధర్మాధి

కారితోఁ జెప్పుకొనిరి. గాయము తగిలినకాల్మితో పిల్లి నమవలేక తక్కిన మూఁడు కాళ్ళతోనే నడచినందున ఆమూఁడుకాళ్ళుగలవారును అనష్టము నాలవవానికి నీయ వలసినదని ధర్మాధికారి తీర్పు చెప్పెను.

దగ్ధపత్రన్యాయము

ఆకును కాల్చిన నది మసియగును. కాని, తన ఆకారమును మాత్రము విడువరు (రూపాయలనోటును కాల్చినట్లు. అదికాలినను దాని ఆకారము, అక్షరములు, నంబరు ఉన్నట్లే యుండును.) దానిని చూచిన యథార్థపుటాకు కాదని మాత్రము మనము తెలిసికొందుము. (స్వప్నస్త్రీ అని తెలిసికొనినమీఁదట కామము పొందనట్లు.)

దగ్ధబీజన్యాయము

విత్తు కాలిన మొలకెత్తరు.
(రాగము నశించిన సంసారబంధమే లేదు.)

దగ్ధరశనన్యాయము

ముప్పిరిగా పేనబడి కల్పబడినత్రాఁడువలె.
(వైన్యాయములట్లే.)

దగ్ధేంద్రనవహ్నిన్యాయము

వంటకట్టెలు వంటచేయుటకు తోడ్పడి తామమాత్రము కాలిపోవును.
(తమనష్టమునైతము పాటింపక సజ్జనులు ఇతరులకు సాయ పడుదురు.)

దత్తతీలాంజలిన్యాయము

నువ్వులూ, నీళ్ళూ విడచుట. (ఆశవదలుకొనుట)

దధిప్రీహిన్యాయము

పెరుగు, వష్ట కలిసినట్లు.

జైమిని. 8. 213.

దర్పణప్రతిబింబన్యాయము

అద్దములోని ప్రతిబింబమువలె.

దర్పణముఖావలోకనన్యాయము

ముఖ మెటు లుండునో అట్లే అద్దములోనూ కాన్పించును.
(ఉన్నదున్నట్లుచెప్పుట.)

దర్శిహోమన్యాయము

తెడ్డుతో చేసిన హోమమువలె.

దర్శిపాకరసన్యాయము

గరిటె పచనపదార్థము లన్నిటిలో మెలంగుచున్నను వాని
రుచి గ్రహింపజాలదు.

“తెడ్డునకు వచ్చునె పాకగుణాగుణావళుల్” పాండు.

“అడ్డావిడ్డముతిరిగే తెడ్డెఱుంగునె పాలతీపి”.

వేమన.

దశానామేకదశన్యాయము

పదిలో పదునొకండు.

ఏదైన కొంతధనము వ్యయము చేయవలసివచ్చినప్పుడు ఇంకొకకొంచెము వ్యయమునకు వెనుదీయరాదు.

దామవ్యాలకటన్యాయము

ఒకప్పుడు తనకు చేదోడుగా నుండుటకై శంబరాసురుడు దాముడు, వ్యాలుడు, కటుడు అను ముగ్గురురాక్షసులను తననూయచే స్పృశించెను. వారు ఒకే గ్రుద్దుకు పదికొండలు పిండిచేయఁగల బలము గలిగియుండెడువారు. కాని, అబలమును ఉపయోగించుట తెలియక వారు రానురాను బలహీనులై చివరకు దోమలై పుట్టిరి. (అజ్ఞునికి ఉచ్చదశ వచ్చినా అథోగతికే మూల మవును.)

దారుపురుషన్యాయము

కట్టమంగను జూచి మనుష్యుడని భ్రమించినట్లు.

దాహకదాహన్యాయము

మంటలేనిదిగ్ని కట్టెలతోఁ గలిసి తానుకూడా ఆకట్టెల ఆకారమునే పొందును.

దివాతనచంద్రన్యాయము

పగటిచంద్రునివలె.

శోభ తఱిగి యుండుట అనిభావము.

దివాంధన్యాయము

అంధులకు నిష్టముగనుండు పగలు గ్రుడ్లగూబకు అనిష్టముగ నుండును.

దీపకలికాన్యాయము

చిన్నదీపము చీకటి అంతయు మింగివైచినట్లు.

దుర్జనగర్దభన్యాయము

దుర్జనునకు గాడిదకు భేదము లేదు.

గాడిద ఎంతకొట్టినను తనస్వభావమును విడువదు; మంచి చోటును దొర్లి పాడుచేయును. దుర్జనుఁడును అంతే. సజ్జనుల యశమును పాడుచేయును.

దుర్జనమశకన్యాయము

దుర్జనుఁడు దోమను బోలినవాఁడు.

“కానరాకడాగ; రాసిక చెంతకుఁ
దోలి తోలి కొట్టఁ; గూలనపఁచ
సూదు లెమకి యెటులొ సాధించు బాధించు
దోమ యార ! తులువ రామకృష్ణ !”

వ్యాఖ్యాతల రామకృష్ణశతకమునుండి.

దూరగిరిన్యాయము

దూరపుకొండలు నునువు. దగ్గఱకుఁ బోయినఁ జెట్టులు గుట్టలును.

దూర్వామూలన్యాయము

గరిక వేరు భూమిలో నుండి యుండి చినుకు పడగానే చిగుర్చును. కాని యెన్నటికిని బావదు.

దృష్టిసృష్టిన్యాయము

బ్రహ్మ జాగ్రదవస్థలో ప్రపంచమును సృష్టించును;
సుషుప్త్యవస్థలో తనచే సృజంపఁబడిన ప్రపంచమును తన
యందు లీనము చేసికొనును.

దేవతాధికరణన్యాయము

ఏదేని ప్రతిమయం దిష్ట దైవము నావాహనముచేసి పూజించి
అభీష్టములను పొందుట.

దేవదత్తపుత్రన్యాయము

దేవదత్తునిపుత్రుఁడు దేవదత్తునిభార్యకును బుత్రుఁడే.

దేవదత్తహంతృహతన్యాయము

దేవదత్తుని జంపినవానిం జంపిన దేవదత్తుఁడు బ్రతుకునా ?

దేవదత్తహననోద్యతహతన్యాయము

దేవదత్తునిఁ జంపఁ బ్రయత్నించినవాఁడు చనిపోయిన
దేవదత్తుఁడు బ్రతికియేయుండునుగదా !

దేహకేశన్యాయము

దేహమునుండియే వెండ్రుకలు పుట్టును.

దేహశీదీపన్యాయము

గడపమీఁద దీపము పెట్టిన నింటిలోను బైటనూ గూడ
నుపయోగించును.

“ ఏకా క్రియా ద్వ్యర్థకరీ ”

దేహాభోముఖత్వన్యాయము

పాంచభౌతికమవు దేహము నాశ్రయించి ఆత్మ అభోముఖ
గతిని పొందును; దేహసంబంధము పోయినయంతన
ఊర్ధ్వముఖగతి నొందును.

ద్రవిడప్రాణాయామన్యాయము

ద్రవిడులు ప్రాణాయామము చేయునపుడు చేతితో తల
చుట్టి ముక్కు పట్టుకొనుట.

అనగా తేలికపనిని కష్టతరముగా చేసికొనుట.

ధనంజయన్యాయము

కౌరవకులనాశమునకు మాలము కృష్ణుడే అయినా, ఆపేరు
అర్జునునికి వచ్చినట్లు.

ధనుర్గుణన్యాయము

విల్లు వంకరగానుండునదియైనను విలుకాండ్రు దానికే
అల్లెత్రాడు దగిలించి బాణప్రయోగ మొనర్తురు.

ధర్మాధర్మాత్మకన్యాయము

ప్రపంచములో ధర్మాధర్మములు రెండు నుండును.

ధాన్యపలాలన్యాయము

కళ్ళమునుండి మొట్టమొదట ధాన్యమే జాగ్రత్తగ ఇంటికే
జేర్చి దంపి బియ్యమును గ్రహించి ఊక మొదలగునవి
త్యజించివైచునట్లు.

నటాంగనాన్యాయము

ఆపవేషము వేసినస్త్రీ ఆయాసహచరుల కందఱికిని భార్య అయినట్లు

(ఆకాశముమీద నెగురు విమానము ఎవరిమటుకు వారి నెత్తికి సూటిగనే ఉన్నట్లు కన్పడును.)

నదీసముద్రన్యాయము

నదులన్నియు సముద్రములోనే కలియును

“నదీనాం సాగరో గతిః” అనునట్లు.

నదులన్నియు సముద్రములో కలిసి సముద్రరూపమేయైనను నదియు సముద్రమును పరస్పరము భిన్నములే.

ఉదా:—జీవేశ్వరులు.

నదులు సముద్రములో కలిసి తమనామరూపములే లేకుండ పోవును

ఉదా:—అఖండపరబ్రహ్మమందు జీవేశ్వరులట్లు.

నద్యంబువేగన్యాయము

నదులు తీవ్రగతితో ప్రవహించి సముద్రములో కలిసి పోవునట్లు.

నష్టాశ్వధగ్ధరథన్యాయము

యుద్ధములో నొకనికి గుఱ్ఱము చచ్చెను. ఇంకొకనికి రథము కాలిపోయెను. ఇరువురును గలిసినచో రథకులయ్యెడ రనునట్లు.

నసిప్రోతబలీవర్దన్యాయము

ఎద్దాకు ముకుద్రాఘ్న కట్టినట్లు.

నాంతరీయకన్యాయము

వలసినయంతవఱకే అర్థము గ్రహింపవలెను.

(వడ్లు దంపి తినుటకు బియ్యమే గ్రహించినట్లు.)

నానావృత్తరసన్యాయము

అనేకవృత్తులలో నుండు రస మావృత్తములకంటె
భిన్నమైయుండును.

నారికేశతృణన్యాయము

కొబ్బరిచెట్టు నెండుల కెక్కెదవనిన చూడ గడ్డికొఱకు
అనినట్లు.

నారికేశాంబున్యాయము

కొబ్బరికాయలోనికి నీ రెట్లు వచ్చినదో ఎవరికినీదెలియదు.

“సిరితా వచ్చిన వచ్చును

సరభసముగ నారికేశ సలిలముభంగికా ”

సుమతిశతకము

నాసికాంగుళీన్యాయము

ఎవరిముక్కురంధ్రములో వారిప్రేక్షేవైనఁ బట్టును.

నాసిప్రోతోష్ఠన్యాయము

ముకుద్రాఘ్నవైచిన ఒంటె మాదిరి.

నసిప్రోతబలీవర్దన్యాయము మాదిరి.

నిమ్నగాప్రవాహన్యాయము

ఏటిలో కొట్టుకొనిపోవు చీమలు మొదలగునవి ఒకసుడిలో నుండి తప్పించుకొనినను వెంటనే వేటొకసుడిలో పడును.

నిర్ధనమనోరథన్యాయము

దర్శనశకు కోరిక లెక్కువ.

“ఉత్పద్యంతే విలీయంతే దర్శిదాణాం మనోరథాః
బాలవైషద్యదగ్ధానాం కులస్త్రీణాం కుచావివ”.

నిర్వాప్యపారాంబప్తన్యాయము

పనిలేనిమంగలి పిల్లితల గొతిగి నట్లు.

నివాతస్థదీపన్యాయము

గాలిలేనిచోట (అచంచలముగ) నున్న దీపమువలె.

“నివాతస్థో యథా దీపః ” భగవద్గీత.

నిషాదస్థపతిన్యాయము

నిషాదుని రాజుగా నియమించినట్లు.

నీరసీరన్యాయము

నీరును నీరును గలిసిన విడదీయుట అసంభము.

నీరక్షీరన్యాయము

నీరు, పాలు కలిసిన గుర్తించుట కష్టతరము.

నీలేందీవరన్యాయము

ఇందీవరమన నల్లకలువ. అయినను నీలేందీవర మందురు.

అప్పుడును నల్లకలువ అనియే అర్థము.

(దారిమార్గము, కిరసనాయినూనె, మున్నగునవివలె.)

న్యవనాపితపుత్రన్యాయము

రాజు, మంగలివానికొడుకు వలె.

క్షౌరము చేయించికొనుచు ఒకరాజు మంగలివానితో
‘ఓరీ! ఊరిలో తిరిగి ఎచటనైన ఒక చక్కని పిల్లవానిని
చూచి తీసికొనిరమ్ము’ అనెను. అట్లే మంగలి ఊరం
తయ్యఁ దిరిగెను. కాని చక్కని పిల్లవాఁడు కనబడలేదు.
విసివి తుదకు వాఁడు అష్టావక్రనివలె నున్నను తన
కుమారుని చూచి ‘ఆహా! వీఁడెంతఅందగాఁడు!’ అని
మురియుచు రాజువద్దకుఁ గొనిపోయి “రాజా! చూడుము,
చాలకప్రపటి కొనివచ్చితిని” అనెను. ఆపిల్లవానిని
చూడఁగానే మంగలి తనను ఎగతాళిచేయుచున్నాఁడని
రాజున కొడలు తెలియని కోపము వచ్చెను. ‘ఓరీ!
వీఁడెవఁడురా?’ అని రాజు ప్రశ్నించెను. ‘వీఁడా!’
నాకొడుకేనండీ’ అని మంగలి చెప్పెను. రాజు ‘ఎవరి
కొడుకులు వారికి అంత అందముగా కనిపించుట లోక
ధర్మము’ అని శాంతి వహించి వానిని పంపివేసెను.

(అర్థములోఁ దనముఖ మెంతసేపు చూచుకొనినను
కురూపికిసయితము తనివి యుండదు. ఎవనిభార్యముఖము
వానికి పూర్ణచంద్రుఁడుకదా!)

నౌనావికాన్యాయము

నావికుఁడు లేకుండ నావ సడువదు; నావ లేకున్న నావికుఁ
డనవసరము.

నౌశకటన్యాయము

ఓడలు బండ్లు కావచ్చు; బండ్లొడలు కావచ్చు.

ప్రభ. 1.94.

న్యగ్రోధబీజన్యాయము

మఱ్ఱిచెట్టువిత్తనము చిన్నదైనను దానినుండి పుట్టిన
వృక్షము విపరీతముగ విస్తరించును.

“ విత్తనంబు మఱ్ఱివృక్షంబునకు నెంత ? ”

వేమన.

(పిట్ట కొంచెం; కూత ఘనం.)

పంకప్రక్షేపన్యాయము

అడుసు త్రొక్కనేల ? కాలు కడుగనేల ?

పంకమగ్నగజన్యాయము

తొంపిలోఁ బడిన యేనుఁగు నేనుఁగే లేవనెత్తవలెను.

“ ఏనుఁగు పల్లనంబిడిన నేలికకుఁ వశమే వహింపఁగఁ ”

విక్ర. 5.132.

పంచకోశావతరణన్యాయము

వరుసగ ఆశందమయకోశముమొదలు అన్నమయకోశము
వఱకును గల పంచకోశములను బొంది తుదకు జీవాత్మ
దేహి యవును.

(అట్లే ఉన్నతపదచ్యుతుడయినవానుడు.)

వృక్షోగ్రమునుండి జారిన పండు క్రమముగ కొమ్మలను
దాటి నేలపై బడినట్లు.

పంజరచాలనన్యాయము

పంజరముననున్న పక్షులన్నియు నొకమాటగ ముక్కులతోఁ
బొడిచిన పంజరము పగిలి పక్షు లన్నియు లేచి పోగలవు.

పంజరబకన్యాయము

పంజరములో పెట్టి పోషించినను కొంగ చిలుకవలె
మాటాడదు.

బకబంధనన్యాయమువలె.

పంజరము క్తవిహంగోడ్డినన్యాయము

పంజరమునుండి పక్షిని వదలిన నది ఆకసమున కెగురును.
దీనినే పంజరము క్తపక్షిచాలనన్యాయము అనియు నందురు.

పంజరస్థసింహన్యాయము

పంజరములో (బంధింపబడి) నున్న సింహమువలె.

పటకుటీరన్యాయము

డేరా వలసినతావున నిల్లుగా నేర్పడును.

పటతంతున్యాయము

వస్త్రమంతయు నూలుతో నిండియుండును. వస్త్రము
నేయకపూర్వము నూలే; నేసినవస్త్రమును విడదీసినపుడును

నూలే మిగులునది. నూలే వస్త్రముగాఁ దయారయి నదియు.

పతంగదీపన్యాయము

ఒడలు కాల్చివేయును అని తెలిసియు తనకు ప్రీతిపాత్రమైన దీపముమీఁదికే పోయి మిడుత నశించును.

ఒడలు కాల్చివేయును అనియెఱిగియు మిడుత దీపము మీఁదికే పడేపడే పోయి పడి నశించును.

ఆహారము అను భ్రాంతిచే మిడుత దీపముపైఁ బడి కాలి చనిపోవును.

తీసి ఆవల పాఱవైచినను పోక మిడుత పడేపడే దీపము మీఁదికే పోయి పడి ఒడలు కాలి నశించును.

పతింవరాన్యాయము

స్వయంవరమునఁ గన్యక అల్పులను త్రోసిరాజని తనకు నీడుజోడవు శ్రేష్ఠపురుషునే వరించును.

గుణాగుణవిచార మటుండ స్వయంవరమునఁ గన్యక మును తా వలచియున్నకోడెగానినే వరించును.

ఉంకువలతో నుండు స్వయంవరములయందు నెగ్గిన రాకుమారుఁ డెట్టి డవుంగాక, కన్యక వానినే పతిగాఁ జేపట్టవలయును.

పదాతీన్యాయము

చతురంగములో బంటుకు ఋజుగతియే గాని, వెనుకకు

ప్రక్కలకు వక్రగమన ముండదు. కాని, చంపునపుడు మాత్ర మైమూలగా వక్రగతి పట్టును.

(దుష్టుఁడు దౌష్ట్యమునకు దిగక నడచుచూ, సాధువువలెఁ గనించినను, తలవనితలంపుగ దుర్మార్గమునకు దిగును.)

పద్ధిసీపత్రజలబిందున్యాయము

తామరాకులోని నీరు ఆకు నంటియుండదు.

పయోముఖవిషకుంభన్యాయము

లోపల విషము, పైని పాలును గల కుండవలె.

పరాష్ణాచ్ఛాయాన్యాయము

మధ్యాహ్నముతరువాత నీడ మొదట కొంచెముకొంచె ముగానుండి క్రమక్రమముగ దీర్ఘ మగును.

(కోడికూతవలె.)

పరిణామిన్యాయము

కాలమునుబట్టి ప్రతివస్తువునకు మార్పు కలుగుచుండును.

పరిశేషన్యాయము

రెండుసంఖ్యలు గలిసిన మొత్తములో నొకసంఖ్య చెప్పినచో తక్కినసంఖ్య చెప్పనక్కఱలేకయే తెలియును.

(‘స్త్రీలును బురుషులును గలిసి పదిమంది. అందుఁ బురుషులు నలుగురు ’ అనిన మిగిలినయాఱుగురు స్త్రీలని చెప్పవలయునా?)

పర్జన్యన్యాయము

మేఘుఁడు మంచినేలను చవిటినేలనుగూడ వర్షించును. మంచినేలను గురిసినది భలించును. చవిటినేలను గురిసినది వ్యర్థమగును. ఆ లాభాలాభములతో మేఘమునకు సంబంధము లేదు. కురియుట దానిస్వభావము.

పర్వతాధిత్యకాన్యాయము

అధిత్యకా అనిన పర్వతోపరిభాగము అని అర్థము. అటులయ్యు “పర్వతాధిత్యక” యందురు. అప్పుడును మొత్తమునకు పర్వతోపరిభాగము అనియే అర్థము. అట్టి ప్రయోగమున అధిత్యకాశబ్దము ఉపరిభాగము అని మాత్రమే అర్థమును స్ఫురింపఁజేయును. (కరకంకణము, నీలేందీవరము చంద్రునివెన్నెల వలె.)

పర్వతోపత్యకాన్యాయము

ఉపత్యకా అనిన కొండయొక్క అడుగుభాగము. (తక్కిన దంతయుఁ బూర్వస్థానమువలె.)

పలితాపలితకేకన్యాయము

ఒకనితల నెరిసినెరియన ట్లుండెను. వాని కిరువురు భార్యలు. ఒకతె వయసుది, మఱొకతె వయసుమీఱినది. వయసుది తెల్లవెండ్రుకలను, రెండవది నల్లవెండ్రుకలను లాగివైచి వానిని భోజిని జేసిరట. భిన్నభిన్నధర్మములుగల పదార్థము లనేకము లొకచో నిముడనేఱవు.

వవనతాడనన్యాయము

గాలిని కొట్టినట్లు.

(ఆకాశమున్నహననమువలె.)

పశుసోమాధికరణన్యాయము

సోమయాగమునఁ బశువును విధించినట్లు.

పక్షికులాయన్యాయము

పిల్లలు పెద్దవయినంతన పక్షి గూడు వదలిపెట్టును.

అవసరము తీరినవెనుక ఆశ్రయ మనవసరము.

పాటచ్చరయామికన్యాయము

దొంగలు దోచుకొనిపోయినతరువాత కావలివారు మేల్కొని
హడావిడిపడినట్లు.

పాత్రేసమ్మితన్యాయము

భోజనసమయమునకు సిద్ధముగ నుండువా రే పనికి నుప
యోగించరు.

‘ తిండికి తిమ్మరాజు, పనికి పోతరాజు ’ అనినట్లు.

పారిషదన్యాయము

సభలో పనిచేయువాఁ డొకఁడే. కాని, ఆపనిని సభలోని
వారందఱు చేసినట్లు తలంతురు.

పాషాణేష్టకన్యాయము

ఇటుకతాయి చట్రాతికన్న మృదువైనదే.

పితాపుత్రన్యాయము

ప్రస్తుతము తాను తండ్రియైనను, మున్నొకనికి కొడుకయి
యున్నాఁడు.

పిపీలికాన్యాయము

చీమ పండునకై చెట్టుమొదటినుండి మెల్లగఁ జివరవఱకు
బ్రాకిఁ పండునకు కన్నము వైచి లోనిరసము నానునట్లు.
ఓపికపట్టి సాధించిన మెల్లగఁ బనులన్నియు సమకూరును.

పిపీలికాభి ర్మంథానగిరివిలేపనన్యాయము

చీమలతో మందర పర్వతముచుట్టు పూతపూసినారట.
నమ్మరానిమాటలు అని భావము.

పిపీలికాపన్నగన్యాయము

“చీమలు పెట్టిన పుట్టలు పాముల కిరవైనయట్లు.”
సుమతీశతకము.

పిష్టపేషణన్యాయము

విసిరినపిండినే మఱలమఱల విసిరినట్లు.
ఊషరవృష్టివలె నిరర్థకము అనిభావము.
విసిరిననే పిండి యనుచేరు వచ్చును. ఇక బిండిని విస
రుటయన? అట్లే బియ్యము వండిన అన్నము అగును.
అన్నమును వండుము అనిన? పిండిని అనినఁ దదుపకరణ
మును, అన్నమును అనిన బియ్యము అనియు అర్థము
స్ఫురించును.

అసంబద్ధభాషణమున స్వార్థత్యాగమున నీన్యాయముప
యోగింపబడుదు.

పిష్టప్రమిత్యపూపన్యాయము

పిండికొలఁదిరొట్టె, విత్తముకొలఁది విభవము అనునట్లు.

పీలుపత్రఫలన్యాయము

గొలుగుచెట్టుఆకులు చేదుగా వగరుగా నుండును. పండ్లు
తీయగా నుండును.

పుంవిషయన్యాయము

పురుషుఁడు విషయములకంటె భిన్నుఁడైనట్లు.

నానావృక్షరసమువలె.

పురాణవైరాగ్యన్యాయము

పురాణము వినినంతసేపు వైరాగ్యము చిలవలు పలవలు
వేయుచుండును. లేచి ముడ్డి దులిపినతోడనే ఆవైరాగ్యము
సోయి తిరిగి ఎప్పుటి కొంపా గోడే.

(గాటిలో పడుకున్న కుక్క-మాదిరి.)

శృశాన; ప్రసూతివైరాగ్యన్యాయములట్లు.

పురుషకేశలోమన్యాయము

దేహమునుండియే వెండ్రుకలు పుట్టును.

(దేహకేశన్యాయమును చూడుము.)

కేశములు అనఁగా ఊర్ధ్వకాయమునఁబుట్టిన శిరోజాదులు.

లోమములు అనఁగా అధఃకేశములు. కేశములు, లోమములు పురుషదేహమునుండి పుట్టినవే.

(శరీరములోనుండియే వచ్చినను పాలు పాలే; మూత్రము మూత్రమే.)

పుష్కరపలాశన్యాయము

తామరాకుఁ నీటిచేఁ దడియను.

పద్మినీపత్రజలన్యాయమును జూడుము.

పుష్పలగుడన్యాయము

అఱచుచుఁ గఱువవచ్చు కుక్కలలో మొదటిదానిని కఱ్ఱతోఁ గొట్టి తక్కినకుక్కలను అదేకఱ్ఱసాయమున వెంటఁబడి తఱిమివైచినట్లు.

పుష్పవంతోపకారన్యాయము

పుష్పవంతు లనఁగా సూర్యచంద్రులు. వారు తక్కిన గ్రహములకు తమరాసులలో నిలువ నవకాశము నిచ్చియు, ప్రకాశము నిచ్చియు, నుపకారము చేయుచుదురు. సూర్యచంద్రులు క్షణమైనను నిలువక దివారాత్రములు సంచారము చేయుచు వెలుతు రొసఁగియు సస్యాదులు ఫలింపఁ పోతువులై జగదుపకారకరు లవుచుండురు.

పూతికూక్మాండన్యాయము

నీటిలోఁ బుట్టిన గుమ్మడికాయవలె.

చిత్రామృతమువలె అనుభవింప యోగ్యము గానిది.

పూర్ణఘటన్యాయము

నిండుకుండ తొణకదు.

పూర్వాహ్లాన్యాయము

పూర్వాహ్లామందు మనుష్యుని నీడ దీర్ఘమయి క్రమక్రమముగ తగ్గిపోవును.

(దీనిని 'పూర్వాహ్లాచ్ఛాయాన్యాయ' మనియు సంకురు.)

పూర్వాత్పరబలీయస్త్వన్యాయము

మొదటి దానికంటె రెండవది బలవత్తరము.

పృథివ్యోషధిన్యాయము

పృథివియందే ఓషధు లిమిడియున్నట్లు.

ఎంతలోతైనను త్రవ్వడు. విత్తనములు వేయునవసరము లేకయే అచట మొలక బయలుదేరును.

పృష్ఠాకోటిన్యాయము

నర్వజ్ఞుడు కాకపోయినా అడిగినదానికి వలసినంతవఱకే సమాధానము చెప్పినఁ జాలును.

పృష్ఠఖలీన్యాయము

మూతికిఁబెట్టు కళ్ళెము ముడ్డికిఁ బెట్టినట్లు.

ప్రతిబింబన్యాయము

వస్తువు కదలిన దానినీడయుఁ గదలునట్లు.

ప్రత్యాసత్తిన్యాయము

దగ్గఱుండఁ లేనే (కావలసినపని త్వరగా నేఱవేఱుట)

ప్రదీపన్యాయము

పరస్పరవిరుద్ధము లయ్యు నూనె, ఒత్తి, అగ్ని మూఁడునూ
గలిసి లోకోపకారము చేయును.

ప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయము

సేనాధిపతినిఁ గొట్టినచో సేనయంతయు లొంగునట్లు.
పేరుగల జెట్టిని గెలిచినచో తక్కినవారందఱు పరాజితులే
యగుదురు.

ప్రపామేలనన్యాయము

ఎక్కడెక్కడివారో చలివేంద్రములో జలపానార్థమై వచ్చి
కలిసి తిరిగి ఎవరిత్రోవన వారు పోవుచుందురు.
సదీప్రవాహమునఁ గొట్టుకొనివచ్చు పుల్లలు; సత్రాగత
జనులువలె.

ఉదా:- ఋణసంబంధముచే నొకచోగలియు తండ్రి, తల్లి
కుమారుఁడు మున్నగువారు.

ప్రమదాన్యాయము

ఇరువురు భార్యలు కలవానికి ఒక భార్యవలన సుఖము,
ఆమెఘూలమున రెండవభార్యవలన దుఃఖము కలుగును.
ఆమె ఒక్కతెయ్యే ఆసుఖదుఃఖములకు మూలకారణము.

ప్రవత్స్యద్భర్తృకాన్యాయము

భర్తా దూరదేశమునకుఁ బ్రయాణముగుచుండ నాతని యెమ
టనె భార్య యేడ్చినట్లు.

ప్రసక్తానుప్రసక్తన్యాయము

ఒకపని సాధింపఁ బూనుకొనిన మఱియొక ఫలముగూడ
గలిగినట్లు.

ప్రసూతివైరాగ్యన్యాయము

ప్రసవసమయమున నొప్పుల కోర్వలెక ఇత మగనిపొత్తు
ప్రమాదముననైనఁ గోర నని వైరాగ్యమునొందిన వనిత
అది తీరినవెనుక మఱల మామూలువ్యవహారమునకుఁ
గడఁగినట్లు.

శ్మశాన, పురాణవైరాగ్యములవిధమున.

ప్రాసాదవాసిన్యాయము

మేడలో ఉన్నవారనిన, వారు రేయింబవళ్లు మేడమీఁదనే
ఉండరు; క్రిందకూడ ఉందురు.

ప్లవంగగతిన్యాయము

కోతిగంతు లట్లు.

ఫలవత్సహకారన్యాయము

పండ్లకొఱకుఁ బెరటిలో నాటఁబడిన తీయమామిడిచెట్టు
పండ్లకొక నీడను, మంచినువాసనను అడుగకయే ఇచ్చును.

బకబంధనన్యాయము

పంజరములోనుంచి పెంచిన కొంగ చిలుకవలె పలుకునా?
పంజరబకన్యాయమును చూడుము.

బకవృత్తిన్యాయము

నీటిబడ్డన కొంగజపమువలె.
తీరబకన్యాయమును జూడుము.

బధిరకర్ణజపన్యాయము

చెవిటివానిచెవిలో గుసగుసలు.

బధిరజాపన్యాయము

చెవిటివానిచెవిలో రహస్యము చెప్పినట్లు.
పంచతంత్ర. 336.

బధిరవీణాన్యాయము

చెవిటివానికి వీణ వినిపించినట్లు.

బధిరశంఖన్యాయము

చెవిటివానిచెవిలో శంఖాదినట్లు.

కళా. 2. 90.

“అంధేందూదయముల్ మహాబధిరశంఖారావముల్”

భాగవతము.

బహుచ్ఛిద్రఘటోదరదీపన్యాయము

చాలచిల్లులు గల కుండలోఁ బెట్టఁబడిన దీపము అన్ని

చిల్లులద్వారా అన్నిరకములుగఁ బైకి ప్రసరించి వెలు
పల ఆవెలుతురంతయు నేక మవును.

“నానాచిద్రఘటోదరస్థితమహాదీపప్రభాభాస్వరమ్”

దక్షిణామూర్తిస్తవము.

బహుభ్యఃశ్రోతవ్యబహుథాన్యాయము

పలువురు పలుతెఱంగుల నుడువుదురు.

ఒకనియందే లక్ష్య ముంచుట లెస్స.

బహురాజపురన్యాయము

పలువురురాజులు పాలకులుగాఁ గల పట్టణమువలె.

వారిలో వారికి మాట కలియక తుద కాపట్టణము ధ్వంస
మవును.

అట్లే బహునాయకత్వము నాశకారణము.

బహువృకాకృష్టమృగన్యాయము

తోడేళ్ళగుంపుమధ్యఁ జిక్కిన లేడివలె. (దేనికి దొఱికిన
భాగమా తోడేలు కొఱికివేయును)

బహుసపత్నీకన్యాయము

అనేకమంది భార్యలు గలవాని బ్రతుకువలె.

బాణోష్ఠీన్యాయము

కొండచిలువ యొకయొంటెను పట్టి చంపు ప్రయత్నములో
నుండెను, అది చూచి ఒంటె యజమాని కొండచిలు

వను తుచాకితోఁ గాల్చి చంపి తనబంతును రక్షించు
కొనెను.

వానిలో రెండుఁ జంపఁదగనివే; రెండుఁ జావఁదగినవే.
నోటిముంగలి సిద్ధాన్నమును దీసివేయుటయుఁ బౌఞమే.
అయినను స్వార్థరక్షణమున మానవుని పాపాపాపములు
బాధించవు.

బిడాలవిఘ్నోచనన్యాయము

పిల్లి మలవిసర్జనము చేయునపుడు గొయ్యి త్రవ్వి యందు
విడిచి పూడ్చివేయును.

బిలవర్తిగోధాన్యాయము

కన్నములో దూరిన బల్లి మొదలగువానిని చంప వీలు
గానట్లు.

దీనికి 'బిలగోధాన్యాయ' మనియుఁ బేరు కలదు.

బిల్వఖల్వాటన్యాయము

ఎండవేడిమికి నిలువఁజాలక బట్టతలవాఁ డొక్కఁడు ప్రాంత
ముననున్న మారేడుచెట్టునీడకు పోయెను. 'దేవతాశ్రమమున'
వహారేడుపం డూడిపడి తొనితల పగలెనట.

“దర్శిద్రునిపెళ్ళికి వడగండ్లవాస” అన్నట్లు,
(దీనినే “ఖర్వాటబిల్వన్యాయ” మందురు.)

చిల్వవిభజనన్యాయము

మారేడుపండును పగులగొట్టినట్లు.
(తెలియని విషయమునఁ బ్రవర్తించుట.)

బీజవృక్షన్యాయము

బీజమున వృక్షము, వృక్షమున బీజము ఇమిడియున్నట్లు.

బీజాంకురన్యాయము

“యథా బీజ స్తథాంకురః”. గింజనుబట్టి మొలక.

విత్తు ముందా, చెట్టు ముందా యనునట్లు.

చెట్టులో విత్తును, విత్తులో చెట్టు నుండును.

భాగవతము.

బ్రాహ్మణగ్రామన్యాయము

“ఇది బ్రాహ్మణ ఊరు” అని మనము సాధారణముగ ననుచుండుము. అనఁగా కేవల మీయూరు బ్రాహ్మణులదే అని కాదు. తక్కినఅన్నివర్ణములకంటె సీయూర బ్రాహ్మణులెక్కువగ నున్నారని భావము.

ఆమ్రవణమువలె.

బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయము

బ్రాహ్మణులకు భోజనము పెట్టవలె ననిన బ్రాహ్మణులే యవుటఁ బరివ్రాజకులకుఁగూడ భోజనమే పెట్టవలె నని కాదు,

బ్రాహ్మణవసిష్టన్యాయము

బ్రాహ్మణులు వచ్చినారు; వసిష్ఠుడును వచ్చినాడు అనిన వసిష్ఠుడు బ్రాహ్మణేతరుఁ డని అర్థము కాదు. వసిష్ఠుని యందు ప్రత్యేక మధికాభిమానమును సూచించుట.

బ్రాహ్మణశ్రమణన్యాయము

బ్రాహ్మణుడు స్వధర్మములను విడచి బౌద్ధభిక్షువువలె సంచరించినను బ్రాహ్మణుఁ డనియే వ్యవహరింపబడును.

భర్షన్యాయము

భర్షుడు బ్రతికియుండియే పిశాచమైనట్లు.

ఒకరాజునకు భర్షుడు అను మంత్రి గలఁడు. అతఁడు రాజనియుక్తుఁడై శత్రువును జయింప నితరదేశమున కేఁగెను. అతఁ డాతని నోడించి కొన్నిసంవత్సరము లాదేశమునందే యుండెను. విరోధు లెవరో “భర్షుని శత్రువులు చంపివైచిరి” అని రాజునకుఁ దెలిపిరి. రాజు మఱొక మంత్రిని నియమించికొనెను. కొంతకాలమునకు భర్షుడు స్వదేశమునకు మఱలి వచ్చి తనస్థానమున మఱొకఁడు నియమింపబడుటఁజూచి విరాగియై సశ్యసించి అడవికి పోయెను. రాజుకనాఁ డాయడవికి వేటకరిగెను. భటులు భర్షుని చూచిబెదరి “రాజా! అదుగో, భర్షుని పిశాచము” అని కేకలువైచిరి. అంతకుఁబూర్వమే అట్లు వినియుండుటవలన రాజు వాని యాకారాదులవలన నిజముగా భర్షుడు పిశాచ మయ్యెనని నిశ్చయించి కొనెను. (నలుగురూ నంది అనిన నంది; పంది అనిన పంది.)

భల్లాతకీబీజన్యాయము

జీడివీళ్ళులలోని పప్పులు పైబ్రద్దల కంటుకొని యుండక
ఫిడ్డిగా నుండును.

“ఆజవంజవమునఁ గొందఁ అంటియండ
రరయ భల్లాతకీబీజమట్లు ధరణి.”

చెన్న. బ. 3. 386.

భల్లకముష్టిన్యాయము

ఎలుగుబంటిపట్టిన పిడికిలి వదలింప నెవరికిని దరముగాదు.

(“భల్లాకపువ్వు” అని సామాన్యముగ వాడుచుము.)

భస్మచ్ఛన్నాగ్నిన్యాయము

నిప్పురుగప్పిన నిప్పు. వైకిలేనట్లుండియు లోపలఁ గణకణ
లాఢుచుండును.

జ్ఞా. వి. తాట. 1. 322;

భాస్కరతా. యుద్ధకాండ 590.

భక్తికాలభిక్షన్యాయము

త్రోలుతిత్తిలో కొడవలిని దాచిపట్టు.

భాండాలేఖ్యన్యాయము

కుండమీఁది గీతలవలె.

కుండమీఁద గీతలు తప్పుక ఁడవలెనని నియమము లేదు.

ఉన్నందువలన ప్రయోజనము లేదు; ఆ గీత లుండుట
కుండకు లక్షణమున గాదు

భామతీన్యాయము

భామతి అను భామిని భర్తను సుఖపెట్టును; సవతులను దుఃఖపెట్టును.

అందఱి నెవఁడును సంతోషపఱుపనేఱఁడు; అందఱికి నెవ్వఁడు నిష్టుఁడు కాఁడు.

భారైకదేశావతరణన్యాయము

నెత్తిపైనున్న బరువులో కొంతబరువును తీసివేయుట.
అనఁగా ఏపనినైనను సులభము చేసికొనుట.

భావార్థాధికరణన్యాయము

“స్వర్గకాముఁడు భావించవలెను” అనిన, దేనిని ఎట్లు, దేనిచేత, మున్నగుప్రశ్నలు వచ్చును.

భిత్తిబిడాలన్యాయము

గోడమీఁది పిల్లివలె.
ఎటువీలైన సటుతప్పించుకొనఁజూచుట.

భిల్లీచందనన్యాయము

అడవిజాతిస్త్రీ చందనపుచెట్టుకొమ్మలే నటికి వంటకట్టెలుగా నుపయోగించును.

అతిపరిచయమువలన అవజ్ఞ, నిత్యసాన్నిధ్యమున అనాదరము సంభవించును.

భిక్షకపాదప్రసారణన్యాయము

భిక్షుకుఁడు గృహస్థునియింట భోజనశయనాదిలాభము నపేక్షించియు, నొక్కమాఱు తనయభీష్టమునంతయు వెలిబుచ్చినచోఁ బాదప్రసారణమును దుర్ఘటమని యెంచి మొదట నిస్ప్రహుఁడునుబోలెఁ బ్రవేశించి క్రమముగఁ దనకోరికలఁ బ్రకటించి కృతార్థుఁడవును.

భిక్షభియాస్థాల్యనధిశ్రయణన్యాయము

బిచ్చగాఁడు వచ్చునను వెఱపున వంట మానినట్లు.
మృగభియా సస్యనాశ్రయణ న్యాయమువలె

భీమభాసదృఢన్యాయము

ఎగిరినవాఁడు క్రింద గూలునుగూడను.

భూమిరథికన్యాయము

రథయుద్ధము చేయుటను నేర్పు నాచార్యుఁడు శిష్యునకుఁ దొలుత నేలపై నొకరథమును గీచి అగీతలలో శిష్యుని నిలిపి నేర్పును. రథములో నుండియే యుద్ధముచేయుచు న్నట్లుభావించి నేర్చుకొని శిష్యుఁడు ఉత్తరత్ర యుద్ధరంగము లలోమహారథికుఁడై జయము గాంచును.

తొలుత వెనురువుల్లలతో బాణప్రయోగమును నేర్చుకొని తదుపరి శరలాఘవమును గడించినట్లు.

శుష్కేష్ఠిన్యాయమును జూడుము.

భూలింగన్యాయము

భూలింగమను నొక పక్షి గలదు. అది 'అతిసాహసము పనికిరాదు' అని అటచుచుండును. కాని తానుమాత్రము సింహముదొడలలోని మాంసమును పెరికి తినును. ఇతరులకు ఉపదేశము చేయుచు తానుమాత్ర మట్లాచరింప కుండుట.

దీనినే “భూలింగశకునిన్యాయ” మనియు నాదురు.

భూతైత్యోష్ఠ్యన్యాయము

భూమికిఁ జల్లదనము, వెచ్చదనము ఆరోపించినట్లు.

భూమికి సావ్యభావికగుణము గంధవత్త్వము. (గంధవతీ పృథివీ) అయినను హిమామలవలనఁ జల్లవడినఁ జల్లదనమును, ఎండవేడిమి మొదలగువాని మూలమునఁ గాలిన ఉష్ణత్యమును కలుగుచుండును.

భేకరవన్యాయము

కప్పలు అటచినట్లు.

భేర్యామాతన్యాయము

నలుగురిదగ్గఱ భేరీ లున్న వారు నలుగురు తమ తమ భేరీల నొకేపర్యాయము వాయించవలయునను నియమము లేదు. వారియిష్టము. మనసైనపుడెల్ల వాయించుకొనుచు పోవుచుందురు.

(అనియమితముగ జరుగు విషయములందీన్యాయ ముపయోగింపఁబడును.)

భైరవవిప్రన్యాయము

భైరవుడను విప్రుడొకఁడు రాజపురోహితుఁడుగా నుండువాఁడు. అనుదినము రాజమందిరమునకుఁ బురోహితుఁడు పోవుచుండవలయునుగదా. రాజున కితనిపై భక్తిశ్రద్ధలు మెండు. భైరవునిమాటకు రాజమందిరములో వలసినంత విలువ యుండెడిది. తక్కినవారు తమకది ప్రాణ గొడ్డమై మాయోపాయమున భైరవుని రాజమందిరమునకు రాకుండఁ జేసిరి. భైరవుడు చాల దిగులొంది అడవికి లేచిపోయెను. రాజునకు వారు భైరవుడు చనిపోయెనని చెప్పిరి. రాజు కాఁజోలు నని నమ్మెను. ఒకనాఁడు రాజు వేట కరిగెను. రాజురాత గమనించి భైరవుఁడొకచెట్టుపైఁ గూర్చుండి రాజు సమీపించినంతన “రాజా! నేను భైరవుడను. ఇదిగో, ఇక్కడ నున్నాను. నీపరిజనులు నన్ను మోసగించిరి.” అని కేకలు వైచెను. అది విని పరివారము “రాజా! భైరవుడు భూతమైనాఁడు. సమీపమునకుఁ బోకుము. కీడు మూడును” అని రాజు నీవలకుఁ దెచ్చిరి. రాజుసయిత మాతఁడు నిజముగ భూతమేయని నమ్మి భూతోచ్ఛాటన సూక్తములను బఠింప మొదలిడెనట.

భైరవుడను బ్రాహ్మణుఁడొకఁడు యజ్ఞార్థమై మేకను కొనిపోవుచుండెను. త్రోవలో ముగ్గురు దొంగలు దాని నపహరించుటకై అంచెలంచెలుగ బాటసారులవలె నుండిరి. దాపునకు వచ్చినంతన మొదటిదొంగ “అయ్యా! ఈ నల్ల

కుక్క నింత భద్రముగాఁ గొనిపోవుచున్నారేల?” అని ప్రశ్నించెను. “కుక్క గాను, ఇది మేక” అని భైరవుఁడు తనదారి పట్టెను. సమీపమున రెండవవాఁడు నల్ల యనెను. భైరవునకుఁ గొంచె మనుమానము కలిగెను. కాని, తలవంచి విచారించుచు పోవుచుండెను. మూడవవాఁడు నల్ల యనెను. భైరవున కనుమానము ప్రబలి తుద కది కుక్క యనియే విశ్వసించి మేక నచట విడిచిపోయెను. దొంగలు తమపని చూచుకొనిరి.

కావున—

నలుగు రేడి పలికిన నదియే సిద్ధాంత మవును.

“పనుగురాడునూట పాటియై ధరఁ జెల్లు”
వేమన.

భర్తున్యాయమును జూడుము.

భౌతవిచారన్యాయము

పిచ్చివాని ఆలోచనవలె.

పిచ్చివాఁ డొకఁడు రాజమందిరమునకుఁ బోయెను. సింహ ద్వారమున నొకమఠపుటేనుఁగు నిలబడియుండెను. దానిని చూచి యాతఁ డితీరునఁ దలపోసెను— “ఏమిది? చీడతియూ? కాదు, కాదు. చీడతి చేటలతో బయలు దేరునా? కాకున్న? మేఘము కావచ్చును. ధారగా నీరు క్రుమ్మరించుచున్నది; గర్జిలుచున్నది. అబ్బే! అదీ కాదు. మేఘమునకు నలువైపుల నాలుగు స్తంభము

లుండగా నిదివఱకు చూచియుండలేదు. మఱి, రాజగారి బంధువు కావచ్చును. “రాజద్వారే శ్మశానేచ య స్తిష్యతి స బాంధవః—రాజద్వారమున శ్మశానమున నుండువాడు బంధువుడగును” (పంచతంత్రము) అనిగదా పెద్దలనుడి. తప్పక రాజబంధువే కావచ్చును. అట్లవుచో, వీనికి చేతిలో వేత్రము (కట్ట) లేదే!” ఇట్లాతడు పలుపోకలు పోయెను. పరిణామ మేమన—

ఏనుగు, ఏనుగుధర్మములు పోయి అసంబద్ధవర్జనముతో అసదృశము లవు నన్యధర్మము లా యేనుగున కారో పింపబడి తుద కవియు నిరసింపబడినవి. వాని ఆలోచన మాత్రము ఇంకను సాగుచునేయున్నది. ద్వారాధ్వస్త వేదియో నిరూపితము కాలేదు.

ప్రమరన్యాయము

తేనెటీగ పూవు నంటియున్న ముండ్లను వదలి దానిలోని మకరందమే పానముచేయును.

(బుద్ధిమంతుడు దుర్గుణములను వదలి సుగుణములనే గ్రహించును.)

తేనెటీగ మకరందపానమునకై ప్రతిపూవుదగ్గఱకుఁ బోవును. కాని సువాసన, మకరందము లేనిపూవుల దగ్గఱకు పోనేపోదు.

(మతిమంతులు గుణవంతులసాంగత్యమే చేయుదురుగాని, గుణహీనులు, అప్రయోజకులు నవువారి మొగమేనియుఁ జూడరు.)

తేనెటీగ కుట్టినచో మనదేహము దద్దురువాటి
చాల బాధ ననుభవించును. అది మొసదేతిన తన
మొగమునందలి ముంటితో నెట్టికట్టనైనను రంధ్రము పడఁ
జేయును. కాని, మకరందమును ద్రావునేకాని అతి
మృదులమపు కమలమున కామూంటితో నెట్టిహానియుఁ
జేయదు.

(బుద్ధిమంతుఁడు సమర్థుఁడయ్యు నేరికిని కష్టము
కలిగింపఁడు.)

భ్రమరకీటన్యాయము

తుమ్మెద పురుగును దెచ్చి తన గూటనుంచి దానిచుట్టు
తిరిగి ధ్వనిచేయుచు నుండఁగా నుండఁగా నాపురుగు ఆ
నాదమువినుచుఁ గొంతకాలమునకు తుమ్మెదగా మాలును.
మను. 2. 36.

కీటకముఁ దెచ్చి భ్రమరము
పాటవమున బ్రభ్రమింప భ్రాంతంబైత
క్రీటకము భ్రమరరూపముఁ
బాటింది వహించుఁగాదె భయయోగమునక.

భాగ. 7 సంధము.

“ప్రాలేయాచలకన్యకావదన.....

.....భ్రమరకీటన్యాయరీతిం బురిక

కాశీఖండము.

త్రష్టావసరన్యాయము

వేళకు లేనందువలనఁ దత్ఫలము భ్రష్టమైనట్లు.

“సమయానికి లేని భాకా చంక నాకనా?” అని సామెత.

నిష్ప్రయోజనమైనది అని త్యజింపఁబడినవస్తువే మఱొకపు
డవసర మవుచుండును.

భ్యాదిన్యాయము

ధాతుపాఠమున స్వాభావికముగ భ్యాదిధాతువుల కొక
యర్థము నొడువఁబడియుండును. కాని, ప్రాచ్యుపసర్గలతో
సంయోగము గలయపు డాధాతువు లనేకార్థబోధకము
లవును.

అద్వితీయ మయ్యు బ్రహ్మ ముపాధిభేదముల ననేకత్వమున
స్ఫురించును.

మంజూషాఖున్యాయము

ఆహార మున్నదను నానచే పాములపెట్టెకు కన్నమువైచి
ఎలుక లోనికిఁ బోవ లోనిపాము దానినిఁ బట్టి తిని,
ఆకన్నముద్వారా వెలుపలికి వచ్చి ఎందో పోవును.

లాభము కలుగునని పోగా లాభప్రాప్తి అటుండ, నని
ప్రము పైఁబడినట్లు.

మూషకాహిమంజూషాన్యాయమును జూడుము.

మండూకతులాన్యాయము

కప్పలతక్కెడ

ఒకఁడొక వస్తువును తక్కెడలో నొకవైపుననుంచి దానిని
తూచుటకై తనవద్ద రాళ్లు లేనందున వానికి బదులుగ
రెండవవైపున కప్పలనువేసి తూచ నారంభింపఁగా
కప్పలు తక్కెడలో స్థిరముగ నిలువక క్రిందికి దుముక
జొచ్చెను. ఇట్లెంతసేపు తూచినను త్రాసు సమముగ
నుండకుండెను.

దీనికి మండూకతోలనన్యాయము అనియుఁ బేరు.

మండూకప్లుతిన్యాయము

కప్ప దాట్లు వేసినట్లు.

ఒకపని కొంతభాగము చేసి యది విడిచి వేతొకపని
కొంత చేయుచుండుట.

మండూకమక్షికాన్యాయము

కప్ప, పామునొటిలో నుండియు నీగను మ్రింగఁబోవునట్లు.

మజ్జనోన్మజ్జనన్యాయము

నదిలోఁ బడి మఱల గట్టు జేర నేరనివాఁడు మునుగుచు,
తేలుచు, రక్షకులకొఱకై వెదకుచు, చాల బాధ నొందు
చుండును.

ఉదా:--సంసారసాగరములోని జీవుఁడు.

మణికంకణన్యాయము

కంకణ మనుటతోడనే అందుఁ మణులుకూడ గలవని స్ఫురించును. అయినను మఱల మణిశబ్దప్రయోగ మొనర్తురు.

పర్వతాధిత్యకా, పర్వతోపత్యకాన్యాయములవలె.

మణిప్రభామణిమతిన్యాయము

మణిప్రభను మణి యనియు మణిని మణిప్రభ యనియు భ్రమించి తుదకు వాస్తవము నెఱిగికొనుట. ఇయ్యదియే పరమాచార్యులచే నిట్లు వచింప బడియున్నది:—

“మణిప్రదీపప్రభయో ర్మణిబుద్ధ్యాభిధావతోః,
మిథ్యాజ్ఞానావిశేషేషి విశేషోఽర్థక్రియాం ప్రతి.

దీపోఽపవరకస్యాన్త ర్వర్తతే తత్ప్రభా బహిః,
దృశ్యతే ద్వార్యథాఽన్యత్ర తద్వ ద్దృష్టా మణేః ప్రభా.

దూరే ప్రభాద్వయం దృష్ట్యామణిబుద్ధ్యాభిధావతోః,
ప్రభాయాం మణిబుద్ధిస్తు మిథ్యాజ్ఞానం ద్వయోరపి.

నలభ్యతే మణి దీపప్రభాం ప్రత్యభిధావతా,
ప్రభాయాం ధావతావశ్యం లభ్యేతైవ మణి ర్మణేః.

దీపప్రభామణిభ్రాన్తి ర్విసంవాదిభ్రమః స్మృతః,
మణిప్రభామణిభ్రాన్తిః సంవాదిభ్రమ ఉచ్యతే.”

ఒకయింటిలో నొకచో దీపముఁ బెట్టిరి. దానిప్రభ
మణివలెఁ బ్రకాశించుచు గుమ్మములోఁ బడుచుండెను.
ఆ ఎదుటి యింటిలోఁ బైదీపమున కెదురుగ నొక మణి
యుంచబడెను. దానిప్రభయు మణివలె గుమ్మమునఁ బడు
చుండెను. వానినిజూచి యొకఁడు దీపప్రభయే మణియను
భ్రాంతితో దీపప్రభ యొద్దకుఁ బరుగెత్తెను. మఱొకఁడు
మణి యను భ్రాంతితో మణిప్రభవద్దకుఁ బరుగెత్తెను.
వారిరువురును ప్రభాద్యయమును జేరి పరిశీలించి యివి
మణులు కావనియు, మణిదీపప్రభ లనియు, తా మూరక
భ్రమించి అట్లు పనుగిడితిమనియు, తెలిసికొనిరి. దీపప్రభను
మణి అనుకొనినవానిది విసంవాదిభ్రమ; మణిప్రభను మణి
అనుకొనినవానిది సంవాదిభ్రమ అని చెప్పబడును.

మణిప్రదీపప్రభాన్యాయము

మణిప్రభామణిమతిన్యాయము, నియ్యదియు నొకటియే.

మణిమంత్రన్యాయము

అగ్నిజ్వాలల నార్పుటకు మణులు, మంత్రములు పనికిరావు.

విషయకాములకు జ్ఞానోపదేశము, మ్రియమాణునకు
మందుమాకులు వలె.

మణిసూత్రన్యాయము

పూసలలోఁ దారమువలె.

(అందఱతోఁ గలసిమెలసి యుండుట)

వేదాంతు లీన్యాయమును సాధారణముగ తత్త్వమున
కుపయోగింతురు.

“సూత్రే మణిగణా ఇవ”

“ఎనయుం దారము రత్నహారములయం దేరీతి”

వ్యాఖ్యాతల శంకరవిజయమునుండి.

మత్తకాశినీన్యాయము

నడివయసుననున్న కులుకులాడియెడుటనుండఁ బశువును
మోహించినట్లు.

మత్స్యకంటకన్యాయము

ముల్లుగల చేపను బట్టి ముల్లు తీసివైచి చేపను వండుకొని
తినినట్లు.

ఒకవస్తువు కించిద్దోషయుక్త మైనను ఆదోషమును తొల
గించి శిష్టవస్తువును గ్రహించుట లెస్స.

మధుమక్షికాన్యాయము

ఈగలు కూర్చిన తేనె మనుష్యులయధీన మైనట్లు.

“తేనెఁగూర్చి యీగఁగెరువరి కియ్యదా”

వేమన.

మధుకరరాజమధుమక్షికాన్యాయము

పోతుతేనెటీగను తేనె సంపాదించు తక్కిన ఆడుతేనెటీగ
లన్నియు అనుసరించి సేవించునట్లు.

మధురరసభవితామ్రపీఠన్యాయము

మామిడితెంక అంతకంతకూ ఎక్కువ తీయనిపండ్లు
గలిగించుచునేయుండును.

ఉత్తరోత్తర ముత్తమోత్తమఫలితములు కనబడునపు
దీన్యాయ ముపయోగింపబడును.

మధ్యదీపన్యాయము

ఇంటిమధ్య నున్న దీపము ఇంట నన్నిమూలల వెలుతు
రిచ్చునట్లు.

మధ్యమమణిన్యాయము

ముత్యాలహారములో కొలికిపూసగా నుంచబడిన మణి
తాను ప్రకాశించుచు తనప్రభచే ముత్యములనుగూడ
ప్రకాశింపజేయును.

సంఘమునఁ దాను ప్రకాశించుచు నజ్ఞుఁడు తోడివారలకుఁ
గూడ తేజు నిచ్చును.

మనోరాజ్యవిజృంభణన్యాయము

కోరికలకు అంతు లేదు. ఒకదానిపై నొకటి పుట్టుచునే
యుండును.

మన్దవిషన్యాయము

కొద్దివిషమువలె.

కొద్దిపాటివిషయము నణచివైచుట సుకరము.

“ఏవం హి సంశయాదినివృత్తి ర్మన్దవిషన్యాయేన సుకరా!
భోధాదార్థ్యే ప్రతివాద్యాపాదితం తు సంశయాది తీవ్ర
విషన్యాయేన దుష్పరిహరం స్యాత్ | సద్యోభుక్తం ఏవం
మన్ద మన్యథా తీవ్రమ్ ||”

తాకికన్యాయరత్నాకరము (పూర్వభాగము)

(అప్పుడే భుజింపఁబడినది మందవిషము; చాల తడవై
జీర్ణించినది తీవ్రవిషము)

ఈన్యాయము ‘తీవ్రవిషన్యాయము’నకు విరుద్ధము.

మరుమరీచిన్యాయము

ఎడారిలో నెండమావులు జలమువలెఁ గానుపించి యెంత
దూరము పోయినను అట్లేయుండును.

మర్కటకిశోరన్యాయము

కోతిపిల్ల తల్లి యొకచెట్టునుండి వేతొక చెట్టునకు గంతులు
వైచినను తల్లికడుపును బట్టుకొని విడువక యుటిపెట్టుక
యుండును.

బలహీనుఁడు బలవంతుని అండ విడువఁడు.

మర్కటమదిరాపానాదిన్యాయము

అసలే కోతి; కల్లు త్రాగినది; దయ్యము పట్టినది; తేలు
కుట్టినది. (ఇఁక నెట్లుండునో చూడుఁడు)

మలినదర్పణన్యాయము

మలినముగానున్న అద్దములో ప్రతిబింబముకూడ మలినము
గానే యుండును.

మల్లగ్రామన్యాయము

ఇతరజాతులుకూడ ఉండినను, మల్లరు అధికముగాఁగల
యూరికి మల్లగ్రామమనియే వ్యవహారము కలుగును.

బ్రాహ్మణగ్రామన్యాయము, ఆమ్రవణన్యాయములవలె.

మహాదర్పణముఖన్యాయము

పెద్దఅద్దములో పెద్దముఖము. (చిన్నఅద్దములో చిన్న
ముఖము.)

మహానసశశన్యాయము

వంటయింటఁ జొచ్చిన కుండేలు సులభముగఁ బట్టుపడును.
(భార. ఆది. 6.186)

మహామత్స్యతరన్యాయము

పెద్దచేప నదిలో ఈదరినుండి ఆదరివఱకు నెగిరిపడుచుఁ
దిరుగు చుండును. కాని అది ఆబద్ధులకంటె వేఱయి
యుండి బద్ధులను తాకను.

ఉదా:-జాగ్రదాద్యవస్థల నంటియుండియు నుసాధుల
నంటక భిన్నముగ నుండు పరతత్త్వము.

మహార్ణవయుగచ్ఛిద్రకూర్మగ్రీవాప్రవేశన్యాయము

రెండుతరంగములమధ్య నెటు పోలేక అలలతాఁకుడున
కలసి తుద కెటులో తాఁ జే లొం డొకతరంగమున గ్రీవా
ప్రవేశ మొనరింప నేర్చినట్లు.

“చలార్ణవయుగచ్ఛిద్రకూర్మగ్రీవాప్రవేశవత్,
అనేకజన్మనా మస్తే వివేకీ జాయతే పుమాన్”

యోగవాసిష్ఠము.

చలేతి:—చలార్ణవయుగచ్ఛిద్రకూర్మగ్రీవాప్రవేశవత్! చతా
చంచతా యా వర్ణవా తా వర్ణవా తరంగా తయో
ర్యుగం యుగ్మం తస్య ఛిద్రం మధ్యవర్త్యాకాశం తత్ర
స్థితో యః కూర్మః కమత స్తస్య కచ్చప స్యోభయ
పార్శ్వే బహుకాలం నిరస్తరం తరంగకృతతాడనేన
విహ్వలత్వే గ్రీవాప్రవేశో గ్రీవా కణ్ఠ స్తదుపలక్ష్మితదా
ద్యంగప్రవేశో యథా జాయతే తద్వ త్పుమాన్ పురుషా
ర్థ్యనేకజన్మనా మనస్తజన్మమరణోపలక్ష్మితసుఖదుఃఖానాం
స్పర్శేన ఖన్న స్తదంతఃకరణబాహ్యకరణాని స్వస్వవిష
యేభ్యో వ్యావర్త్య వివే క్యాత్మానాత్మవివేకవా జ్ఞాయతే
భవతి ||

తాళప్రమాణమున నెగసిపడుచు భయంకరధ్వనులతోఁ
బాటు రెండుకెరటముల నడుమఁ జిక్కి-కొనిన తాఁజే
లటు నిటు పోలేక యిరువంకలఁ గొండలంబోలిన తరంగ
యుగాఘాతముల నెంతయు నొచ్చి విహ్వలించి బహుకాల
మట్లయ్యెడన పడియుండి తుద కెన్నఁడో సమయము దొఱ
కినపు డల్లన మెడదూర్చి పిదప తక్కినయవయవములను
గూడ జొప్పించుచు నొకతరంగమునఁ బ్రవేశించి
యథేచ్ఛం జనును.

అట్లే పురుషార్థి యపు పురుషుడు నిరస్తమపు సంసార-
చక్రమునం బడి యనేకజన్మములకావల జననమరణోప-
లక్షితసుఖదుఃఖస్పర్శమున ఖిన్నుడై బాహ్యంతఃకరణ-
గణమును విషయములబారిం బడక అరికట్టి వివేకియై
యాత్మనాత్మవివేకముగలవాఁడు కానేర్చును.

మహావాతగజన్యాయము

మహావాయువులో నేనుగలె కొట్టుకొనిపోవుచుండ నింక
నల్పజంతువుల లెక్కయేమి ?

“ మహాగజాః పలాయంతే మశకానాంతు కా గతిః ? ”

మహిషీప్రసవన్యాయము

బట్టె ఈనినట్లు.

(సులభ మని భావము.)

మహిషీమహిషన్యాయము

బట్టె ఈనుచుండగా దున్నపోతు దానిపై నెక్కఁ
బ్రయత్నించినట్లు.

(మగఁడు చచ్చి ఏడ్చుచుండ అంకుమగఁడు తాళ్ళు వైచి
నట్లు.)

మక్షికాన్యాయము

ఈగ ఎంత చక్కనిశరీరముమీఁద వ్రాలినా రుచిచూచు
నదిమాత్రము పుండులోని చీమే.

మాత్స్యన్యాయము

పెద్దచేప చిన్నచేపను భక్షించును.

మార్జాలకబళన్యాయము

పిల్లి భోజనముచేయుచున్నవారియొద్దఁ గూర్చుండి వారెత్తు
కబళములన్నియు తననిమిత్తమే యని తలంచుచుండును.

మార్జాలకిశోరన్యాయము

పిల్లి తననోటితోఁ బల్లు తగులకుండ నతిజాగ్రత్తోఁ బిల్లను
తీసికొనిపోవును.

మార్జాలశీలన్యాయము

పిల్లినడత.

వైజ. 2. 19.

ఏమియు ముట్టుకొనని యల్లె యుండి కనుమాటయైన ప్రతి
వస్తువులోను మూతి బెట్టి తినును.

మార్జాలదుగ్ధపానన్యాయము

పిల్లి కన్నులుమూసికొని పాలు త్రాగుచు త న్నైవ్వరును
చూచుటలేదని తలంచినట్లు.

మాషరాశిప్రవిష్టమషీన్యాయము

మినుములరాశిలోఁ గలిసిన మసిమాదిరి.

మసికిని మినుములకును గల రంగు ఒకేమాదిరి నుండును,
రాశిగాఁబోసిన మినుములనలుపురంగు మఱిత దట్టమవును.

అప్పుడు దానిలోఁ గలిసిచమసి ఉన్నట్లే కనబడక
మినుములలోఁ గలిసిపోవును. అట్టియెడ దానిని విడదీయుట
కష్టసాధ్యము కదా !

“యథా మాషరాశౌ మషీ, యథానా నీలోత్పలవనే
కాదమ్బ స్తద్భేదాగ్రహః తతపృథగ్భావేనాభిమన్యతే
వ్యవహీయతే చ॥”

సర్వాంశసిద్ధి.

ముంజాదిషీకోద్ధరణన్యాయము

ముంజగడ్డిలోనుండి తద్గర్భస్థమవు కోమలత్పణముఁ జతుర
తతోఁ దీసినయట్లు.

“యథా ముంజా దిషీకైవ మాత్మా యుక్త్యా సముద్భృతః
శరీరత్రితయా ధీరైః పరం బ్రహ్మైవ జాయతే॥”

ముంజాంతస్థమవు నిషీకము వలె నిపుణతతో శరీరత్రిత
యమునుండి ధీరులచే సముద్ధరింపఁబడిన ఆత్మ పరబ్రహ్మయై
ప్రకాశించును.

మూర్ఖనేవనన్యాయము

మూర్ఖునిఁ గొలిచినట్లు.

ఊషరవృష్టివలె నిష్ప్రయోజనము అని భావము.

మూర్ఖునిఁ గొలిచిన ప్రయోజనము లేకపోవుటయేగాక
వానిమూర్ఖతయు సంక్రమించును.

(విధవకు దండము పెట్టిన నావలె నూతేండ్లు జీవించుమని
దీర్చించినదట.)

మూలక్రిమిన్యాయము

వేరులో పురుగు పుట్టిన చెట్టంతయు చచ్చిపోవును.

మూషకవిషాణన్యాయము

ఎలుకకు కొమ్ములు పుట్టినట్టు.

శశవిషాణమువలె అసంభవము.

మూషకాహిమంజూషాన్యాయము

ఎలుక పాములబుట్టను జూచి యం దేమో కలదని భ్రమించి కన్నము పెట్టి లోపలికి దూరగా, పాము దానిని బట్టి భక్షించి ఆకన్నమునుండియే యావలకుఁ బాటి పోవును.

మంజూషాఖున్యాయము జూడుము.

మూషాసిక్తతామ్రన్యాయము

కఱఁగి మూసలోఁ బోసిన రాగియట్లు.

“చక్షురాదిద్వారా బహి ర్నిఃసృతస్యాంతకరణస్య మూషా సిక్తతామ్రన్యాయేన విషయాకారతా భవతి.”

చక్షురాదులద్వారా బహిర్గతమయిన అంతఃకరణమునకు మూషాసిక్త తామ్రమునకువలె విషయాకారత్వము కలుగును.”

“మూషాసిక్తం యథా తామ్రం తన్నిభం జాయతే తథా, రూపాదీ న్యాయ్నవచ్చిత్తం తన్నిభం దృశ్యజేధృవమ్.”

ఆచార్యులవారి-ఉపదేశసాహస్రి.

మూషాస్తాసుషిరా మృత్రుతిమా! యథాగ్నిసంపర్కా-
ద్దవీభూతం తామ్రం మూషాయాం నిషిక్తం నిక్షిప్తం స
త్తన్నిభం జాయతే తత్సమానాకృతి భవతి తథా చిత్తమపి
రూపాదీన్ విషయాన్ వ్యాప్నువ త్తన్నిభం దృశ్యతే
తదాకారం జాయత ఇత్యర్థః॥

రాగిచెంబులు పోతబోయువాడు రాగి బాగుగా కఱగి
మూసలోఁ బోయును. వెంటనే అది ఆమూస యొక్క
ఆకారమువంటి ఆకారము నొందును. అట్లే చిత్తము
సయితము రూపాదివ్యాపారవ్యాప్తమై తదాకార మవును.
“విద్యా దన్నమయేనైవ మూషాయాం దృతతామ్రవత్,
సర్వాన్ ప్రాణమయాదీం స్తాన్ రచితా న్పురుషాకృతీన్.”
తైత్తిరీయవార్తికము.

మృగతృష్ణాన్యాయము

ఎండమావులను జూచి నీరని భ్రమించి పరుగిడినట్లు.
మరుమరీచికాన్యాయము జూడుము.

మృగభియాసస్యాఽనాశ్రయణన్యాయము

పశువులు తినివేయు నేమో యనుభయమున పొలములలో
వైరు వేయుటయే మానినట్లు.
భిక్షుభియా స్థాల్యనాశ్రయణన్యాయము రకమున.

మృగవాగురాన్యాయము

వాగురా అనిన మృగములను బట్టు వల అని అర్థము.
మృగవాగురా అనినను అయ్యదియే అర్థము.

కరకంకణము, నీలేందీవరముల వలె.

మృగసంగీతన్యాయము

వ్యాధుడు అరణ్యములో లేళ్ళను బట్టుటకై వల పన్ని ఇంచుక దూరమున తానుండి ఒకవిధమగు రాగముతో సంగీతముపాడును. లేళ్ళు ఆరాగముచే మనస్సులు లాగఁ బడి వరుసగా పోయి వలయున్నదను జ్ఞానమే లేక మందలు మందలుగ వలలోఁ జిక్కుకొనును.

అసార మనియు, కష్టభూయిష్టమనియు, నెఱుంగక తను జాద్యాలాపలోలుపతాకిరాతగీతాఘాతమైన మానసమున సరమృగములు రాగమూలకసంసారవాగురిం దగుల్కొని నశించును.

“మ. భవకాంతారముమధ్యమంను స్వపరీవారప్రలాపంబుపేర్దవు వ్యాధాగ్ర్యునమానగానవిధిచే నాకృష్టచిత్తమ్మునఁ జవ మొప్పుం జని రాగవాగురి విలగ్నంబై మృతిం గొంచుది కైవరుఁ లేమి నెచోట మర్త్యమృగ మెంతే గుండి రాధాధవా ! ”

వ్యాఖ్యాతల రాధాధవశతకమునుండి.

మృతమారణన్యాయము

చచ్చినవానినిఁ జంపినట్లు.

మృద్ధుటన్యాయము

కుండయొక్క ఆదిమధ్యావసానముల నుండునది మృత్తి కయే. కొంతకాలము మాత్రము స్వరూపము కల్పింపఁ బడినది.

అట్లే జగత్తులయొక్క ఆదిమధ్యావసానముల నుండునది బ్రహ్మపదార్థమే. జగదాదికస్వరూప మాబ్రహ్మవిలాసము. పటతంతున్యాయమువలె.

మేఘచాతకన్యాయము

చాతకపక్షి మేఘములోనుండి కురిసిన నీరేగాని యితర జలము నపేక్షింపదు.

జ్ఞాని పరానందమేగాని తుచ్ఛలోకికవిషయానంద మపేక్షింపఁడు.

మేషపుచ్చన్యాయము

మేక ఎంత బలసినా తోక బెత్తెఁడే.

మేషయుద్ధన్యాయము

పొట్టేలు పొట్టేలు దెబ్బలాడుచుండగా నడుమ సక్కపడి చచ్చినట్లు.

యత్పరః శబ్దన్యాయము

తరువాత పుట్టినదే శబ్దము.

(ముందు తేజస్సు, తరువాత శబ్దము పుట్టును గాని ముందే శబ్దము పుట్టదు.)

అర్థవంతమైనదే శబ్దము.

యత్ప్రాయః శ్రూయతే న్యాయము

తఱచుగా వినుచుండుదానినే నిజమని విశ్వసించుట లోక
స్వభావము.

యథాక్రతున్యాయము

క్రతువు బ్రహ్మస్వరూప మయినట్లే యజమానుడుచు
బ్రహ్మస్వరూపుఁ డవును.

“అసా వాదిత్యో బ్రహ్మ; అన్నం బ్రహ్మ; అహం బ్రహ్మ”
అనువాక్యములవలె “యజమానం బ్రహ్మే త్యుపాసీతః”
“యజమానరూపోవై ” ఇత్యాది వాక్యముల నెఱుంగ
నగును. మీమాంసాశాస్త్రమున నీన్యాయము తఱచు
వాడఁబడును.

యథారాజన్యాయము

యథా రాజా, తథా ప్రజా.

యథాసంఖ్యన్యాయము

సమానపదస్థములగు ప్రత్యయామలకు విధింపఁబడిన విధులు
క్రమము తప్పక ప్రవర్తించును.

అనఁగా మొదటివిధి పదమందలి నిర్దిష్టప్రత్యయములలో
మొదటిదానికిని; రెండవది రెండవదానికిని; మూడవది
మూడవదానికిని. ఇట్లే తక్కినవన్నియు ప్రవర్తించు
చుండును.

ఈన్యాయము వ్యాకరణమందలిది. “యథాసంఖ్య మను దేశః సమానామ్” అనునది యీన్యాయమునకు మూల సూత్రము. సూత్రార్థము న్యాయముక్రిందనే వివరింపఁ బడినది. ఆ సూత్రప్రవృత్తి ఎట్లన:-

“టా జసి జసా మినా ౭౭త్ స్యాః” అని పాణినీయ సూత్రము. టా, జసి, జస్ లకు ఇన, ఆత్, స్య అనునవి ఆదేశము లగును అని సూత్రార్థము.

టా, జసి, జస్ లు తృతీయ, పంచమ, షష్ఠి విభక్తిప్రత్యయ ములు. ఇన, ఆత్, స్య ఇవి ఆప్రత్యయములకు విధింపఁ బడిన కార్యములు.

అగుచో, సూత్రమందలి నిర్దిష్టప్రత్యయములలో మొదటి దవు ‘టా’ కు ఆదేశవిధులలో మొదటిదవు ‘ఇన’ యును; రెండవప్రత్యయమవు ‘జసి’కి ‘ఆత్’; మూడవదవు ‘జస్’కు ‘స్య’ యును క్రమము తప్పక యథాసంఖ్యముగఁ బ్రవర్తించును.

యవవరాహన్యాయము

అడవిపంది చేను మేయఁగా ఊరపందిచెవులు గోసినట్లు.

యవవరాహాధికరణన్యాయము

యవ, వరాహ శబ్దముల కధికరణరూఢ మవు సర్థమే గ్రాహ్య మైనట్లు.

యవశబ్దమునకు యవధాన్యములు, బాల్లేగింజలు, గొలుగు చెట్టు మున్నగు సర్థములు గలవు. అట్లే వరాహశబ్దమునకును పంది, కృష్ణవిహంగాదు లర్థములు. కాని వీనికి శాస్త్రసిద్ధము లయిన యవధాన్యము, కృష్ణవిహంగాదులే సుగ్రాహ్యములు.

“యవరాహాధికరణన్యాయేన లోకప్రసిద్ధిః శాస్త్రసిద్ధ్యా బాధ్యా॥”

కావుననే అనార్యులచే వ్యవహరింపఁబడు బాల్లే, సూకరా ద్యర్థములు అధికరణార్థమున నిరసింపఁబడినవి. పంకజమునకు సత్తగుల్లులు గాక పద్మము అను సర్థమే వ్యవహరింపఁబడినట్లు.

యవాగూగర్తప్రవనన్యాయము

గంజిగుంట దాఁటె నన్నట్లు.

యుధ్యత్కుక్కుటన్యాయము

పోట్లాడే కోళ్ళు బాదినా వెనుదీయవు.

పోట్లాట ప్రారంభించువఱకును కోళ్ళకు వైరముండదు. ఆతరువాతకూడ యజమానులు తెచ్చి పెట్టిన వైరమేకాని వానికి సకారణముగ కలిగినది కాదు. అట్లయ్యు కోళ్ళు ఘోరముగ పోరాడును.

ఘోర్యము నీన్యాయము సూచించును.

యూకాభియా కంథానాశ్రయణన్యాయము

నల్లులు కుట్టునని బొంతపైఁ బరుండ మానినట్లు.
భిక్షుభియా స్థాల్యనధిశ్రయణ, మృగభియా సస్యా-
నాశ్రయణ న్యాయముల తెఱఁగున.

యూపపశున్యాయము

యూపస్తంభమునకు గట్టిన పశువునకుఁ జావు సిద్ధము.
కొలఁదికాలములోఁ దనకుఁ జావు సంసిద్ధమై యున్నను
యూపబద్ధపశువు తద్విచారముమాట యటుండ మృతి
జ్ఞానమే లేక నిర్వికారముగఁ దొంటి కట్టుకొయ్యిన
యున్నట్లై యుండును.

సత్పురుషు లవు వారు సుఖదుఃఖములయందును, మానావ
మానములయందును నించుకేనియు వికారము నొందరు.
వారి కావిచారమే తపులదు.

యూపరశనాన్యాయము

యూపస్తంభమునకు రెండు త్రాడులు కట్టియుంచునట్లు.

రండావివాహన్యాయము

లంజెకు పెళ్ళి గిట్టనట్లు

రక్తపటన్యాయము

రంగుచీర కట్టుకొనుటచేతనే ముత్తయిదువు అని తెలియ
వచ్చినట్లు.

చెఱ్ఱునక్కరలేకయే లక్షణాదులం బట్టి వాస్తవికస్థితి తెలియ
వచ్చుట.

రజ్జుసర్పన్యాయము

త్రాడు చూచి పాము అనుకొనినట్లు.

రథకారన్యాయము

‘రథకారుడు’ అనిన వ్యుత్పత్తిసిద్ధమవు రథము చేయువాడు అనునర్థము గాక ‘రథకారుడు’ అను రూఢార్థమే గ్రహింపబడినట్లు.

“ఆధానే శ్రూయతే, వర్షాసు రథకార ఆదధీతేతి । తత్ర రథం కరోతీతి వ్యుత్పత్త్యా వైవర్ణ్యకో రథకార ఇతిచేత్ । నైవమ్ సంకీర్ణజాతివిశేషే రూఢత్వాత్ । వైశ్యాయాం క్షత్రియా దత్పన్నో మాహిష్యః । శూద్రాయాం వైశ్య దత్పన్నా కరణీ । తస్యాం కరణ్యాం మాహిష్యా దత్పన్నో రథకారః । తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః — ‘మాహిష్యేణ కరణ్యాంతు రథకారః ప్రజాయతే’ ఇతి । తస్య చ రథకార స్యాధాసకాలో వర్షరుః॥ ”

వైశ్య స్త్రీ యందు క్షత్రియునివలన జనించినవాడు మాహిష్యుడనబడును. శూద్ర స్త్రీ యందు వైశ్యుని వలన జనించిన స్త్రీ కరణి యనబడును. ఆకరణియందు మాహిష్యునివలన జనించినవాడు రథకారుడు అని చెప్పబడుచున్నాడు. ఇవన్నియు సంకీర్ణజాతులు.

‘రథం కరోతీతి రథకారః’ అను వ్యుత్పత్తిచే రథకారశబ్దమునకు రథము చేయువాడు అనియు నర్థమే. కాని రథము చేయువాడు అనునది గౌణార్థము; సంకీర్ణజాతిజనితుడు

ముఖ్యార్థము. గౌణముఅనఁగా వ్యుత్పత్తిసిద్ధము; ముఖ్యము అనఁగా రూఢము. అట్టియొక ఆధానప్రకరణమున వర్ష ఋతువునందు రథకారున కాధానము కావింపఁబడవలయునని చెప్పఁబడినది.

ఇందుఁ బ్రకరణగృహీతరథకారశబ్దమునకు సంకీర్ణజాతి జనితుడవు రథకారుఁడా, లేక రథములు చేయునాతఁడా వాచ్యుఁడు అను శంక వొడమ—

“ అవయవసిద్ధేః సముదాయసిద్ధి ర్బలీయసీ ”

అవయవసిద్ధార్థముకంటె సముదాయసిద్ధార్థము అనఁగా రూఢార్థము బలవత్తరము అను పరిభాషచే పంకజమునకు అవయవసిద్ధములవు బురదలో పుట్టిన సత్త మున్నగునవి నిరాకృతములై పద్మము అను ముఖ్యార్థమే స్వీకరింపఁబడుచున్నటుల గౌణార్థము నిరాకృతమై ముఖ్యమవు సంకీర్ణజాతివాచక రథకారుఁడే గ్రహింపఁబడవలయునని యాచార్యులచే సిద్ధాంతీకరింపఁబడినది.

ఏతావతా గౌణార్థమును వదలి ముఖ్యార్థమును బోధించు పట్ల నీ న్యాయము ప్రవర్తించును అని సారాంశము.

దీనికి ‘రథకారాధికరణన్యాయము’ అనియుఁ బేరు.

రథబడబాన్యాయము

రథమును లాగు గుఱ్ఱములవలె.

రథమునకు పూన్చిన గుట్టము లొకదాని నొకటి కలిపి
కొనుచు నొకమాటగ నడచినఁగాని రథము సరిగ నడువను.
ఆలుమగ లన్యోన్యము పొరసులు లేక అనుకూలముగ
నుండిన కాపురము రాణించును; లేనిచో జీర్ణించును.

రథ్యాదీపన్యాయము

త్రోవలో దీపము పట్టుకొని నడచునపుడు దీపపు వెలుతురు
దీపమున్న చోటికంటె ముందు పడును. తరువాత నచటికి
దీపము వచ్చును. అపుడును దీపపు వెలుతురు ఆచోటికన్న
ముందే యుండును.

రథ్యాప్రవాహన్యాయము

వీధులలోనుండి వచ్చు పిల్లకాలువ లొకటై యేఱుగా
పాటునట్లు. (లోష్టప్రస్తరన్యాయమును జూడుము.)

రశ్మితృణాదీన్యాయము

సూర్యరశ్మి గడ్డిపొరలపైఁ బడి రంగురంగులుగ చూడ
ముచ్చటగఁ గాన్పించును. సూర్యకాంతమణిపైఁ బడి
భగ్గన మండి చుట్టునున్న తృణాదులను తగులబెట్టించును.
ఒకనికి ఒకనిమీఁద అనుగ్రహము, ఒకనిమీఁద అగ్ర
హము ఉండుట లోకస్వభావము.

రాజపుత్రవ్యాధన్యాయము

రాజపుత్రుఁడు వ్యాధుఁ డైనట్లు.

తలిదండ్రులచే విడువబడి రాజపుత్రుఁ డొకఁడు చిన్నతనముననుండియు వ్యాధులతోఁ గలిసి పెరిగెను. వయసు వచ్చినతరువాతఁగూడ వ్యాధుఁడ ననియే ఆతనితలంపు. ఒకనాఁడు కొందఱు రాజపుత్రు లాతని గుర్తించి వాని జన్మాదికము సంతయుఁ జెప్పిరి. అపుడు వాఁడు వ్యాధత్వబుద్ధి దృఢించి రాజయ్యెను.

స్వస్వరూపజ్ఞానము కలిగినవెనుక వెనుకనున్న భ్రాంతులన్నియు నశించి సంసారబంధమే తెగిపోవును. సింహమేషన్యాయము జూడుము.

రాజపురప్రవేశన్యాయము

రాజపట్టణమున నొక్కసారిగఁ బలువురను ద్వారపాలురు ప్రవేశింపనీయరు. ఒక్కొక్కరివంతునమాత్రమే పోవలసియుండును.

అదరుచు బెదరుచు నొక్కరొకరుగ రాజపురప్రవేశ మొనరించుచున్న ద్వారపాలు రట్టహాసముతో నడ్డగింతురు. అందఱు నొకసారిగ నిర్భీకులై ద్వారమునఁ బ్రవేశించిన దౌవారికులు గోడమీఁదిబొమ్మలవలెఁ జూచుచుందురే కాని కించిత్తు మాటాడరు; వారింపరు.

(సంఘబలము)

రాజసేవాన్యాయము

రాజును సేవించునాతఁడు రాజునకును, రాజకుటుంబమునకును, మంత్రికిని, సలహాదారునకును, ఆశ్రితులకును,

వేయేల, రాజుగారియింటిలోనిల్లికినిగూడ వెళువవలెను.
 లేనిచో వానికాయుద్యోగము, బ్రహ్మకు తెరువు నుండవు.
 సేవకావృత్తిని, ఆశ్రతునకుండవలసిన నడత నీన్యాయము
 సూచించును.

రాజానుస్మృతవివాహప్రవృత్తిభృత్యన్యాయము

పెండ్లికి పోయే రాజుగారివెంట వారిభటుడుకూడా
 పోవును.

సత్పురుషులతో బాటు వారి సనుసరించియున్నవారుకూడ
 గౌరవింపబడుదురు.

ఈశ్వరునితో బాటు శరీరమున నున్నపన్నగములును
 దేవతల మ్రొక్కు లందుకొనును.

రాత్రిసత్రన్యాయము

రాత్రివేళ జేయబడు సోమయాగాదులకు ఫల మగతికమై
 ప్రతిష్ఠయే ఫలముగాఁ గల్పింపబడినట్లు.

“ప్రతిష్ఠాంతి హ వా య ఏతా రాత్రి రుపయం” తీతి
 శ్రూయతే! తత్ర రాత్రిశబ్దే నాయుర్జ్యోతిరిత్యాదివాక్య
 విహితా సోమయాగవిశేషా ఉచ్యంతే! అత్ర యద్యపి
 ప్రతిష్ఠాంతీతి వర్తమానాపదేశాత్ సిద్ధరూపైవ ప్రతిష్ఠా
 ప్రతీయతే న సాధ్యరూపా! తథాపి శ్రుతాయా ఏవ ప్రతి
 ష్ఠాయా విపరిణామేన ఫలకల్పనస్యాంతతా శ్రుతస్వర్గస్య
 ఫలకల్పనాపేక్షయావరత్వాత్! యత్తద్ రన్విత్యాసేన

యోజనయా ప్రతితిష్ఠంతీత్యత్ర నాథ్వాంతర్భావేన యేచ
ప్రతిష్ఠా స్సంతి తే ఏతా రాత్రీ దపేయు రితి వాక్యవిపరి
ణామేన యథా రాత్రివిధిః ప్రకల్ప్యతే తథేహపీతి”॥

మాధవీయశంకరవిజయము (8.84)

“యద్వత్ప్రతిష్ఠాఫల.....” శ్లోకవ్యాఖ్య.

విధివిధీయమానము లగు సోమయాగవిశేష రాత్రిసత్ర
ములకు యాగ ఫలము లయిన స్వర్గాదికములు ప్రత్యేకముగ
నుడువఁ బడకుండుటవలన విపరిణామేన సూత్రమునఁ
బ్రయోగింపఁబడియున్న ప్రతితిష్ఠంతి అను పదముచేఁ
బ్రతిష్ఠయే ఫలముగఁ గల్పితమవుచున్నది.

అగతికమైనపు డేదో యొక గతి కల్పించుకొనుపట్ల నీ
న్యాయ ముపయుక్త మవు నని పరిణామము

రామతకరండన్యాయము

ఇంగువపెట్టెలోని యింగువ తీసివైచినను వాసన యెన్నఁటి
కిని పోనట్లు.

తాత్కాలికముగ కించుదన మాపాదించినను వెనుకటివాని
పోదు.

రాసభరతితన్యాయము

గాడిదఅటపు మొదట దీర్ఘమై పోనుపోను సన్నగిలును.

(ఆరంభశూరత్వము) దుర్జనన్నేహము నంతియే.

పరాష్ణాచ్ఛాయాన్యాయమును జూడుము.

రాసభరుతన్యాయ మనియు దీనికిఁ బేరు.

రాహుశిరోన్యాయము

రాహుశిరఃస్వరూపనిర్ణయము లేనట్లు.

రాహుప్రశిరస్సు పాముఅనియు; అదొక ధాయాగ్రహమనియు; కాను, రాక్షసుఁ డనియు సనేకు లనేకరీతులఁ జెప్పుచుదురు. కాని అందేనియో ఇంతవఱకును దేల లేదు. తేల్చువారును లేరు.

సందేహస్పదములై వాదప్రతివాదములలో నున్న విషయములయం దీన్యాయ మునయుక్తము.

రుమాలకున్వర్ణన్యాయము

ఉప్పుకొటారులో ఉల్లిపాయధర ఎంత అన్నట్లు.

“రాజా రుమాయాం లఘుచస్య కోఽర్ఘ్యః? — ఒక బ్రాహ్మణుఁ డొకయింటికి మాధుకిరమునకుఁ బోయెను. ఇంటియజమానురా లాయనను జూచి ఎదురేగి — రాజా! ఉప్పుకొటారులో ఉల్లిపాయధర ఎట్లున్నది? అని ప్రశ్నించెనట.”

సంబంధములేని మాటలు అని భావము.

రుమాక్షిప్తకాష్ఠన్యాయము

ఉప్పునేలలో పాతిపెట్టఁబడిన చెట్టువలె.

ఉప్పురసమున బెరిగి ఈలకూరవలె నదియు ఉప్పుగనే ఉండును.

“యథా రుమాయాం లవణాకరేషు,
మేరౌ యథా స్రాజ్జ్వలరుక్మభూమాః
యజ్ఞాయతే తస్మయ మేవ త త్స్య
తథా భవే ద్వేషవిదాత్మతుష్టిః.”

తంత్రవాదకము

ఉప్పుభూములలో మొలచినచెట్లు, బంగారుతో నిండి
యుండు మేరువుపైన బుట్టిన తరుగుల్మలతాదులు
తస్మయములు అనగా ఉప్పువికారములు, బంగారువికార
ములు అయినట్లే వేదవేత్తయొక్క ఆస్మతుష్టి తస్మయమే
అవును.

రూపసామాన్యన్యాయము

రూపసామాన్యమచే గొడు వస్తువుల నొకటిగాఁదలంచుట.

‘ఆఁ. మేము కొనిన చీరెలే ఇవి’. అనగా—మేము కొనిన
చీరెలుకూడ ఇట్లే యుండును అని భావము.

రేఖాగవయన్యాయము

రేఖలతో నుండునదే గవయ మృగ మనుకొనినయతఁడు
తుదకు గవయము నెఱింగినయట్లు.

“కీదృశో గవయ ఇతి గ్రామీణేన పృష్టో వనోఽన్యో (గవయం)
లిఖత్వా దర్శయామాసః స చర్జుబుద్ధిత్వా ప్రేఖాగవయ
మేవ గవయం మేనే! పశ్యా ద్వనే గవయం దృష్ట్వా
రేఖాయాం తద్బుద్ధి తత్త్వాజేతితాకికీగాథా! ‘తదైషపురుష’

ఇత్యాది శ్రుతేః పూర్వోక్తానభిజ్ఞతయానాత్మాన మేవాత్మ తయా జానీతే గురుశాస్త్రోపదేశేనాత్మని జ్ఞాతే తదాత్మ బుద్ధి మపవదతి॥”

ఒకపల్లెటూరివాఁడు ‘గవయమ్మగ మెట్లుండును’ అని యొకయాటవికుని ప్రశ్నించెను. అతఁడు ఇట్లుండు నని నేలపై గీతలు గీచి (గవయమ్మగాకారమును) చూపెను. పల్లెటూరివాఁడు గీతలతో నుండునది గవయమ్మగము అను నిశ్చయముతో నుండెను. ఒకనాఁడడవికిఁ బోవుట తటస్థించి జానపదుండు యదృచ్ఛగ నచట గవయమ్మగమును జూచి ప్రక్కనున్నతోడివారలవలన నది గవయమని యెఱింగికొని “గీతలతో నుండునది కాదు గవయమన ; ఇదిగో, ఇట్లుండును” అని వెనుకటి రేఖాగవయబుద్ధిని ద్యజించెను.

అదేవిధమున — “అయ మాత్మా పురుషః” మున్నగు శ్రుతివాక్యములచే ఆత్మ నెఱుంగని యజ్ఞాని అనాత్మయం దాత్మత్వ మారోపించుకొనియుండి గురూపదేశానంతరము యథార్థమగు నాత్మస్వరూపము నెఱింగి జ్ఞానియై వెనుకటి అనాత్మత్వబుద్ధిని వదలివైచును.

స్థూలార్కుంధతీ న్యాయముగ అనఁగా — మంచపుపట్టె నక్షత్రములక్రిందిభాగమున వంకరగానుండు మూడుపెద్ద నక్షత్రములలో మధ్యనక్షత్రముప్రక్కన మినుకు మినుకు

మనునది అరుంధతీనక్షత్రము అని చెప్పిన చూడకయే 'ఆ
తెలిసినది' యని ప్రతిపెద్ద నక్షత్రము ప్రక్కను మినుకు
మినుకు మను నదెల్ల నరుంధతిగా శంకించునాతఁడు ప్రత్యక్ష
ముగ ఫలానా నక్షత్ర మరుంధతి యని చూపించిన చూచి
వెనుకటి అనరుంధత్యరుంధతీత్వమతి నావలకొత్తి యాథార్థ్య
జ్ఞానమున స్వస్థచిత్తుఁ డవునట్లు.

రోగిన్యాయము

రోగి సమసిన రోగము సయితము సమయును.

లతావృక్షన్యాయము

చెట్లందిండ్ లేనిచో తీగ నిలఁబడఁజాలక నేలఁబడును.
పురుషుఁడు లేనిచో స్త్రీ అధోగతి నొందును.

లపోరశంఖన్యాయము

శంఖముతీరున నూరక మ్రోగడమే.
క్రియమాత్రము శూన్యము అని భావము.

లవణామలకీయన్యాయము

సమద్రపుటుప్పు అడవియుసిరికాయ కలసినట్లు.

కుచే. 2.78.

“कहीं का ईद, कहीं का गोरा, भानमती ने कुनवा जोड़ा ”

అని హిందీసామెత.

లశునభక్షణన్యాయము

ఆశపడి వెల్లులి తినినా రోగము పోలేదట.

“కృతేఽపి కేశసంస్కారే భార్యత్వం నైవ ముంచతి”

ఇష్టము లేక తల గొఱిగించుకొనినను ఫలానా ఆయన భార్య అనుమాట పోలేదట.

లాంగూలతరణన్యాయము

కుక్క-త్రోచ పట్టుకొని గోదావరి నీడినట్లు.

‘కుక్క-త్రోచ పట్టి గోదావరీచునా’

వేమన.

తెప్పతో సముద్రముదాట ప్రయత్నించినట్లు.

లాక్షరసావసి క్తకర్పాపదీజన్యాయము

ఎఱ్ఱరంగులో నానవేసి నాటిన ప్రత్తిగింజలనుండి ఎఱ్ఱని ప్రత్తి పుట్టును.

కర్పాచుసారముగ శుభాశుభఫలములు కలుగును.

లూతాతంతున్యాయము

సాలెపురుగు తననోటినుండి తానే దారమును పుట్టించి ఆదారమును మఱల తనపొట్టలో నింపుకొనుచుండును.

పరమాత్మ స్వేచ్ఛచే ప్రపంచములను తనంతన తొప్పజించి ప్రళయోపసరమున తనలో లీనము చేసికొనును.

“మహా త్సుత్రం తూర్ణనాభి ర్యథాఽఽస్యా

త్నమస్తం సృష్ట్యాత్మమాయాసహాయః,

స్వకృత్యైర్లీన మేత త్స-రోతి

పరం ధామైశం య దీద్యం త దీదే.”

వ్యాఖ్యాతల రామలింగేశ్వర స్తవమునుండి.

లోప్తప్రస్తారన్యాయము

(ప్రస్తారశబ్దము ప్రస్తారశబ్దరూపాంతరము. కావున
శిలార్థకము)

(స్వాభావికముగ) గట్టిదే యొకను మరొక బెడ్డ శిలకంటె
మెత్తనిదే.

అశ్లోలోప్తన్యాయమును జూడుము.

చిన్నచిన్నమంటి బెడ్డలు చేరి సంఘాతమై యొక శిలగా
తయారగును.

చిన్నచిన్న కాలువలు కలసి పెద్ద యేలుగా ప్రవహించినట్లు.
రథ్యాప్రవాహన్యాయమును జూడుము.

(లోప్త మనగా బిందువు. ప్రస్తార మనగా ఒకచోఁ గలిపి
విస్తరింపజేసిన పట్టిక [table])

ఒక బిందువును మధ్యనుంచి తత్పరికరముచే ఖండమేరు,
మేరు, నట్టొడ్డిస్తాది విధానముల ప్రస్తారము చేసినట్లు.

ఉదా:— గణప్రస్తారము, స్వరప్రస్తారము, శ్రీచక్రప్రస్తా
రము మున్నగునవి.

కుమ్మరి మట్టితో అనేక పాత్రలను దయారు చేసినట్లు
ఈశ్వరుడును తనప్రపంచములో ప్రకృతిని అనేకరూప
ములఁ జిత్రించుచుండును.

దీనిని 'లోప్తప్రస్తరన్యాయము' అనియు నందురు.

అట్టిచో ప్రస్తరము = ప్రస్తారము అని యెఱుంగ నగును.

లోప్తలగుడన్యాయము

మట్టిముద్ద, కట్టమాదిరి.

కుమ్మరి మట్టిముద్దను కట్టతోఁ గొట్టి కుండలు తయారు చేయును.

బాధించువాఁడు, బాధింపఁబడునాతఁడు నొకచో వచింపఁ బడు సందర్భమున నీన్యాయ ముపయుక్తము.

లోహకపాలన్యాయము

లోహపుష్పాతలవలె.

అభేద్యములుఅని ఆశయము.

పురోడాశకపాలములకు నూతన మృత్కపాలములే విహితములు కాని లోహకపాలములు కావు.

“యన్నవే భాజనే కార్యం నాన్యథా కర్తు మర్హతి”

(కావున అవిహితములవుట లోహకపాలములవలె) అయోగ్యములు అగుచో నీన్యాయ ముపయుక్తము.

లోహఘటన్యాయము

లోహపుకుండవలె. (అభేద్యము)

ఇనుపకుండకు తాతితెడ్డు అన్నట్లు.

లోహచుంబకన్యాయము

అయస్కాంతము ప్రత్యేకము తనప్రభావముచూపజాలదు.
ఇనుమును దగ్గఱ పెట్టిన నాకర్షించి దానినిగూడా
అయస్కాంతముగ మార్చినైచును.

లోహాగ్నిన్యాయము

అగ్నిసాహచర్యమున లోహముకూడ అగ్నిధర్మములతోనే
ఒప్పును.

“సంస్కర్తజా దోషగుణా భవన్తి.” అట్లే సుగుణములుగూడ.

వజ్రలేపన్యాయము

వజ్రపుపొడితోఁ బూతపూసినవస్తువువలె.

అతిదృఢముగా నున్నదని చెప్పట.

గోడకు సిమెంటు చేసినట్లు.

వటబీజన్యాయము

విస్తారమయిన వటవృక్షమునకు విత్తన మతిస్వల్పమైనట్లు.

“విత్తనంబు మట్టివృక్షంబునకు నెంత ”

వేమన.

వటేయక్షన్యాయము

మట్టిచెట్టుపై యక్షుఁడున్నాఁడు అనఁగా భూత మున్నది
అని చెప్పిన నిజానిజముల విచారము లేకయే వెఱచి
పఱచినట్లు.

“ఐతిహ్యం తు న సత్య మత్ర హి వశే యక్షోస్తివా
నేతివా | కిం జానాతి కదాచ కేన కలితం యక్షస్య కేదృ
గ్వపుః॥”

వటము నాశ్రయించి యక్షుఁ డున్నాఁ డని లోక
ప్రతీతియే గాని నిజముగా ఉండెనో లేదో విచారించిన
వారుగాని, వానిస్వరూపాదివిచార మొనరించినవారుగాని,
చూచినవారుగాని లేరు. కేవల ప్రతీతి మాత్రమునన
లోకము వెఱచుచున్నది.

కావున, అనిర్ణీతమై కేవలపురుషవచనపరంపరాగతమైన
కింశదంతి ప్రమాణము గాఁజాలదు. అయథార్థమై
అనిర్ణీతమై శాబ్దబోధామూలకమైన నిశ్చయము ప్రమా
ణము కాదు అని భావము.

కేవలప్రతీతులను నిజానిజము లరయక సమ్మి ఆయాకార్య
ములలోఁ బ్రవర్తించు టనుచిత మని తుాన్యాయము
యొక్క లోకకాశయము.

వత్సక్షిరన్యాయము

పాలు అచేతనము లయ్యి దూడకు వృద్ధికారణమైనట్లు.

రూపకల్పన మొనరించికొని చేయఁబడిన సగుణోపాసన
క్రమముగ మనస్థైర్యమునకు మూలమై నిర్గుణోపాసనా
దార్థ్యము నొడగూర్చును.

వదతోవ్యాఘాతన్యాయము

తాను చెప్పుచున్నదానికి తానే వ్యాఘాతము తెచ్చి
కొనినట్లు.

స్వవచనవ్యాఘాతమని తాత్పర్యము.

నే నిపుడు బ్రదికియున్నానో లేదో !

మూడుగంటలబండి ఎన్ని గంటలకు వచ్చును ?

వధూమాషమాపనన్యాయము

కోడలిచే మాషములు (ధాన్యవిశేషము) పంచిపెట్టించి
నట్లు.

వచ్చినబిచ్చగాని కెల్ల బిచ్చము పెట్టుచుండుట కోర్వక
లోభియవు నొకపాటుఁడు ఒక్కొక్క బిచ్చగానికి పిడికెడు
వంతుల ముష్టి వేయునట్లు భార్యకు కట్టడి చేసెను. అట్లు
కొన్ని దినములు జరిగినవిదప భార్యపిడికిలి పెద్దదికావున
నెక్కువధాన్యము పట్టు నను నూహచే భార్యను నిషే
ధించి బిచ్చము పెట్టుపనికి కోడలిని నియోగించెను. ఆమె
పిడికిలి చిన్నదే. కాని, ఆమె చాల అందకత్తె యవుట
నామెం జూచునిచ్చ నయినవారు, కానివారుకూడ బిచ్చ
మునకు వచ్చుటచే న్నూములుకంటె నెక్కువ ధాన్యము
ఖర్చుకాజొచ్చెను.

అధికవ్యయ మభిమతము కామి నది వారింప భార్యను
నియోగించియు నిష్టావాప్తి కనుపడమిఁ గోడలిని.. బురి

కొల్పిన పాటునకు వ్యయము తగ్గకపోగా పైపెచ్చు మిక్కుట మయ్యెను.

రెండవమా తొనరించిన ప్రయత్నముచే అవిప్రుని భార్యా నియోగరూపమవు మొదటిప్రయత్నము సర్వథా బాధింప బడెను. అనగా నిష్ప్రయోజనమయ్యెను.

అట్లే - సంప్రాప్తమయిన అనిష్టమును పోగొట్టుకొనుటకై వేతొకత్రోవం బోవ ననిష్టనివృత్తి కలుగకపోవుటయే గాక మొదటి యనిష్టమే వెనుకటికంటె మిక్కుటమవుపట్ల నీన్యాయ ముపయోగింపబడును.

వధ్యపూతకన్యాయము

వధింపబడువారు, వధించువారు నొకేచోట నుండరు.

సహజవైరులవు పాములు, ముంగిసలు; ఎలుకలు, పిల్లులు; మున్నగునవివలె. అంతియగాక—

ఇచట పాములెక్కువగ నున్నవి అనిన ముంగిసలు లేవు అని స్ఫురించును. ముంగిసలు ఉన్నయెడల పాము లధికముగ నుండుటసంభవము. అట్లే ముంగిస లిచట నెక్కువగ నున్న వనిన పాములు తక్కువ అని చెప్పకయే తెలియవచ్చును. అట్లే ఎలుక లెక్కువగ నున్నవనిన పిల్లులు తక్కువ యనియు, పిల్లు లెక్కువ యనిన ఎలుకలు తక్కువ యనియు చెప్పకయే ఆయావాక్యములచేత అక్షిప్తము లవుచుండును.

అట్లే:— సత్యాది పదములవలన పరమార్థత్వాదికప్రతీతి కలిగి, ప్రతీతపరమార్థత్వాదివిరోధియవు నసత్యత్వాదికము యొక్క అభావ మర్థాక్షిప్త మవును.

విరుద్ధపదార్థము లొకేయెడ నుండవు అనిన్యాయప్రవృత్తి లక్షణము.

వనవ్యాఘ్రన్యాయము

వనము పెద్దపులిని, పెద్దపులి వనమును రక్షించుకొనునట్లు. అన్యోన్యసంరక్షకత్వము.

వ్యాఘ్రము లేనియెడల అందఱకుఁ బ్రవేశము కలిగి వనము నాశనమవును. వనము లేనియెడల నిలువ ననువవు మఱువు లేక వ్యాఘ్రము వ్యాధులబారింబడి నశించును.

వనసింహన్యాయము

వనవ్యాఘ్రన్యాయమువలెనే.

“కిరాత్తై ర్హన్తుం శక్యోఽపి సింహానా మహ ద్వసం శరణం ప్రవిశ్య దురాధర్ష స్తైభ్యో నబిభేతి, వనంచ తస్మిం హాధిష్ఠానానుగృహీతం తై ర్దుష్ప్రవేశం భవతి.”

కిరాతులకంటఁబడి సులభముగ జంపివేయఁబడ సిద్ధముగ నుండియు సింహము వనప్రవేశ మొనరించెనేని దురాధర్షమై వారలకు వెఱువక మహాపరాక్రమవంత మవును. వనము సయితము సింహాధిష్ఠానమున కిరాత దుష్ప్రవేశమై నెగడును.

“నన్యో ద్వ్యన మృతే వ్యాఘ్రా నన్యో వ్యాఘ్రా నన్య రృతే వనమ్,
వనం హిరక్ష్యతే వ్యాఘ్రై రన్యోఽన్యో రక్ష్యతి కాననమ్.”
హ్రదనక్రన్యాయమును జూడుము.

వనచంద్రికాన్యాయము

అడవిఁ గాచిన వెన్నెల.

వన్ధ్యపుత్రన్యాయము

గొడ్డురాలి కొడుకు అన్నట్టు.

గొడ్డురాలికి కొడు కెచటనుండి వచ్చును ?

శశవిషాణము, మూషకవిషాణము, గగనారవిందములవలె
అసంభవమని భావము.

వరగోష్ఠీన్యాయము

నలుగురూ కలిసి వరనిశ్చయము చేసికొనినట్లు.

గోష్ఠి అనఁగా పలువు రొకచోఁ గూడి పరస్పర మొక
యంశముపై మాట్లాడుట. కన్యావరనిశ్చయసమయమున
బంధుగు లెల్లఱుఁ గలిసి ఎవరికిఁ దోచినట్లు వారుచర్చించి
ఒక నియో కాదనియో తుద కొక నిశ్చయమునకు
వత్తురు. దానినిఁ బట్టి వివాహము నడచును. అట్లు
ఒక నిశ్చయమునకు రాక వాదోపవాదములు అంత కంతకు
మితిమీఱుచున్న వివాహప్రసక్తియే యుండదు.

చేతనేంద్రియములే ఆత్మ యని కొందఱు; చక్షురాది
మనఃపర్యంతములవు చేతనేంద్రియములలో నే యొకటి
శరీరమున నభావమైనను రూపాదిజ్ఞానము కలుగకుండుట

వలన వ్యస్తముగ నొకొక యింద్రియమునకుఁ జేతనత్వమును, అహంప్రత్యయవిషయత్వమును కలుగుననియెంచి తత్సంఘాతాత్మత్వమును మఱికొండఱు నిరసించురు. మఱికొండఱు మఱొకరకమున. తుదకు వారందఱొకనిశ్చయమునకు వచ్చినఁగదా ఆత్మస్వరూపనిర్ధారణము !

అట్టిపట్టుల సీన్యాయ ముపయుక్తము.

వరోచ్యాయము

అగ్ని హోత్రుని జయము నిమ్మని కోరినట్లు.

“మమాగ్నే వరోచీ విహవే వ్యస్త”

జైమిని (కరణాధికరణమంత్రము)

అనుచో—మమ విహవేషు వర్చః అస్తు అనునన్వయమున “నాకు విహవములయందు జయము అగుఁగాక” అనియు; “నాయొక్క విహవములయందు జయము అగుఁగాక” అనియు రెండువిధముల నర్థము సిద్ధించుచున్నది. మొదటి పక్షమున జయము హోమకర్తకును, రెండవపక్షమున యచుద్దిష్టమై ఆహోమాదికములు ప్రవృత్తములయ్యెనో వానికిని చెందుచున్నది. అట్టియెడ నేయర్థ మనుసరణీయము అని శంక వ్రేడముచున్నది.

“కరణాధికరణప్రపతితమంత్రములకుఁ గర్తృద్వేషమే కాని యన్యోద్వేషము కా”దను నిర్ధారణమున గర్తృకే ఆజయము చెందవలెనని పైశంక వారింపఁబడుచున్నది. ఏతావతా కర్మకాండకు యజమానుడే ఆయాఫలముల ననుభవింప వలయు ననునద్వేషము రూఢమగుచున్నది. కావున—

స్వార్థబుద్ధితోఁ గర్మములు ప్రవర్తించుపట్ల నీన్యాయముపయోగింపఁబడును.

కొందఁ టస్వార్థక్రియాకలాపమునకే ఈన్యాయము చెల్లునందురు.

వలీముఖనారికేళన్యాయము

కోతికి కొబ్బరికాయ దొరికినట్లు.

నడివయసుగల యొయ్యారి రసికున క్కాలైన రాణించుంగాని మూర్ఖునిఁ జేపట్టిన—

“..... రాజనిష్కృతాభ్యంతరనారికేళఫల మబ్బిన వానరుఁ డేమి చేసెడుక?”

కొక్కొకము.

వస్తుశక్తిన్యాయము

వస్తువుయొక్క బలాబలములు దానిశక్తి ననుసరించి ఏర్పడును.

క్రియమాణములవు కార్యములయొక్క ఫలాఫలములు ఆక్రియల మంచిచెడ్డలనుబట్టి కలుగును.

వహ్నిన్యాయము

ఒకవహ్నియే అనేకరకముల పనులు చేసినట్లు.

ఒకప్పు డది వంట చేసికొనుట కుపయోగించును; ఒకప్పుడు వెలుతురు నిచ్చును; ఒకప్పుడు పురగ్రామాదులను దహించును.

భామతి న్యాయమును జూడుము.

వహ్నిధూమన్యాయము

పొగను జూచి నిప్పున్నదని తెలిసికొనుట.

“వహ్నిమాకా పర్వతః” “ధూమవత్త్వాత్” పొగ వచ్చుచున్నది గావున కొండపై అగ్ని పుట్టినది అనిగురుతించుట. పొగ వచ్చుచున్నదే, వహ్ని యున్నదా ఏమి? అని తొలుత అనుమానము; పిదప, వహ్నిలేనిదే పొగ యుండదు కావున తప్పక వహ్నియున్నది అని నిర్ధారణము.

కారణముచే ననుమానించి కార్యము నూహించుట యని న్యాయతౌత్పర్యము.

వహ్నివిస్ఫులింగన్యాయము

అగ్నినుండి అగ్నికణములు బయలుదేరినట్లు.

అగ్నినుండి బయలువెడలిన విస్ఫులింగములు తదగ్న్యంతములేకాని అగ్నిభిన్నములు కావు.

అట్లే పరమాత్మనుండి రకరకముల సృష్టులు బయలుదేరుచున్నవి. అవన్నియు నాతని కళామాత్రములేగాని తద్భిన్నములు గావు.

(“ సోఽకామయతే, బహు స్యా ప్రహయేయేతి ” ఆ పరమాత్మయే “నేను అనేకరూపములు గలవాఁడ నయ్యెదను” అని కోరి వివిధరూపములుగ తనను విభజించికొనినట్లు శ్రుతులు నొడువుచున్నవి. కావున తదభేదము సర్వథా సుసిద్ధము.)

నీటినుండి చిందిన నీటిబిందువులు నీరే అయినట్లు.

వాక్యార్థప్రతిపత్తిన్యాయము

వాక్యార్థము స్పష్టమై యున్నట్లు.

వాఙ్మయమన్వయము

వాక్కులు నియమితములై యున్నట్లు.

(ఈ రెండును అతౌకికన్యాయములు)

వాఙ్మయమందురాన్యాయము

మందురా అనిన గుఱ్ఱములుండుతావు.

అయినను వాఙ్మయమందురా అని అదియే అర్థమున నుపయోగింపఁబడుచున్నది.

కరకంకణ, నీలేందీవర, మృగవాగురాన్యాయములట్లు.

వాతప్రదీపన్యాయము

గాలిలోని దీపమువలె.

నివాతస్థదీపన్యాయమున కియ్యది విరుద్ధము.

వాలాదీన్యాయము

వాత, పిత్త, శ్లేష్మములవలె.

వాతపిత్తశ్లేష్మములు పరస్పరవిరుద్ధము లయ్యు సమానముగ కలిసియుండి శరీరమాను రక్షించుచుండును. దేనిలో హెచ్చుతగ్గులు కలిగినను శరీరమునకు భంగము కలుగుట తప్పదు.

సజ్జను లెన్నఁడు నెట్టి హానియుఁ గలుగనీక పరులశ్రేయస్సునకే పాటుపడుచుందురు.

వాయుభక్షణన్యాయము

వాయువుమాత్రమే భక్షించినట్లు.

“వాలఖిల్యాశులు వాయుభక్షణ చేసి అనేకవేల సంవత్సరములు తపస్సుచేసిరి” అనిచ గాలి శరీరములోనికి తీసికొనని ప్రాణియే లేకు. అట్లు గాలిని తీసికొనుటను గాలి పీల్చుట అంగము భక్షించుట అశరీరపోషణమున కవసరమవు నాహారమును భుజించుట అనియర్థము. కావున వాలఖిల్యాశులు తక్కినప్రాణులవలెగ్రాహక యితరపథార్థాసక్తి త్యజించి కేవల వాయుభక్షణమాత్రమునన దేహము నిలుపుకొనుచు తపస్సు చేసిరి అనిభావము.

బ్రాహ్మణగ్రామ, ఆశ్రమవణ, మున్నగు న్యాయముల కీన్యాయము విరుద్ధము. స్వార్థమే తక్కు- అన్యవస్తువు నుద్బోధించును.

అబ్ధిక్షణము, పద్ధిభక్షణము మున్నగున విశ్లే.

వాయు శైత్యైష్ఠ్యన్యాయము

వాయువునకు చల్లదనము, వేడి, ఆరోపించునట్లు.

వాయువునకు గుణము స్పర్శము. అయినను ఆయాసమయములందుఁ జల్లదనము, వేడి సంక్రమించుచుండును. జలౌష్ణ్య, భూశైత్యైష్ఠ్య న్యాయములను జూడుము.

పార్తాహరన్యాయము

పామునుంత్రితములలో అనేకరకములు కలవు. పాము కఱచినది అని తెలిసినవెంటనే కొందఱు పైయుత్తరీయమును

చించినైతరు. కొందఱు కఱువబడినవానిచేవిలో మఱొక నిచే 'పాణిభో' అని చెప్పింతురు. మఱొకరకము కలదు: పాము కఱచినది అని వార్త తెచ్చినవానిని మంత్రగాడు వెనుకముందు లాలోచింపక దాడ పగులునట్లు కొట్టును. ఆదెబ్బతో కఱువబడినవానికి బాధ తగ్గిపోవును. దెబ్బ ఎంతతీవ్రముగ తగిలిం అంతత్వరలో బాధ తగ్గును. వాని పాముకాటు వీని దాడపాటునకు కారణ మగును.

(వెంకిపెళ్ళి సుబ్బిచావుకు వచ్చెనన్నట్లు)

వాలకర్కటకన్యాయము

నక్క తనతోక పీతకన్నములోఁబెట్టి అది పట్టుకొనఁగా నీవలికిలాగి తినును.

మర్మార్గుడు మంచివాఁడువలె సంచరించుచు అవకాశము లభించిన వెనువెంటనే హనిచేయును.

వాలిసుగ్రీవన్యాయము

వాలిసుగ్రీవులలోని తారతమ్యమువలె.

“వాలిసుగ్రీవులు పోరుచుండ సుగ్రీవుని పక్షమునఁ జేరి శ్రీరాముఁడు దాగియుండి కొట్టుటవలన వాలి చనిపోవలసి వచ్చెను.” అనిన వాలి సుగ్రీవునికంటె బలవంతుఁ డగుట యేగాక ‘దాగియుండి’ అనుటవలన శ్రీరామునకును అజయ్యుడు అని ద్యోతమాన మవుచున్నది.

అట్లే— “కొరవులు, పాండవులు సమానబలము గలవారలే కాని, పాండవులకు శ్రీకృష్ణునిసాయము గలదు.” అనిన, శ్రీకృష్ణుడు సాయపడుటవలనఁ బాండవులకంటె కొరవులు బలహీనులైరని తెలియవచ్చుచున్నది.

ఉద్దిష్టవిషయములందు చెప్పకయే పదవాక్యబలమున న్యూనాధిక్యములను స్ఫురింపఁ జేయుతావుల నీన్యాయముపయోగింపఁబడును.

వినిగమనన్యాయము

ఒకవస్తువును రెండువిధముల సాధింప నవకాశమున్నను ఏవిధమైన వైరుధ్య మెన్నటికిఁ గలుగకుండుటకై ఒకేరకమున సాధించవలెనను నియమమునకు వినిగమన మనిపేరు.

జ్యోతిర్గణితమును సూర్యసిద్ధాంతము ప్రకారమునను దృగ్గణితపద్ధతిని చేయవీలున్నను నిరుమతములవారు పోను పోను వైరుధ్యము కలుగక పరిణామ మొకటియే యగుట కొకే త్రోవ ననుసరింపవలయునని వ్యవస్థచేసినట్లు.

సూర్యసిద్ధాంతమునకును, దృగ్గణితమునకును గ్రహస్థితులలో కొన్నిభాగాలు తేడా వచ్చుచునేయుండును. అతేడా లేకుండుటకే వైవ్యవస్థ. ఇట్లే తక్కినపట్లఁగూడ నెఱుంగునది.

విప్రతిషేధన్యాయము

రెండుకార్యములకు తుల్యబలవిరోధములు వచ్చినపు డొక దానిని విడిచి బలవత్తరమవు రెండవదాని నాశ్రయింప వలెను. ఇది వ్యాకరణమర్యాదయందలిది.

విశ్వజిన్యాయము

విశ్వజిన్యజ్ఞఫలితమునలె.

“విశ్వజిత్తు” అను నొక యజ్ఞము కలదు. ప్రపంచము నంతయు జయించి ఈయజ్ఞమును చేసి తిరిగి సర్వస్వము దానము చేయవలెను. ఇట్లాచరింపబడిన విశ్వజిదధ్వరము నకు ఫలము విశ్వవిజయమా, లేక స్వర్గమా? అన సర్వ యజ్ఞఫల మవు స్వర్గమే అని నిర్ణయించబడినది.

“అనాదిష్టఫలే కర్మణి స్వర్గః ఫలమ్ । అనుపదిష్టఫల స్వరూప మవు కర్మమునకు స్వర్గమే ఫలము” — ఎట్లన— “స్వర్గఫలేషు కర్మసు కర్తవ్యేషు ఫలవచనం నైవోచ్ఛరయన్తి గమ్యత ఏవేశి. కర్తవ్యములై స్వర్గఫలములైన కర్మములకు ఫలవచనము నుచ్చరింపరు. అయినను ఆనుషంగమున స్వర్గఫలమే తెలిసికొనబడును.”

చెప్పబడకయే ఆనుషంగమున నాయాకర్మముల శుభా శుభఫలితములు తెలియనవును.

విషకీటన్యాయము

విషములో పుట్టినపురుగు విషమే తిని జీవించునట్లు.

విషకృమిన్యాయము

విషములో పుట్టినపురువు విషమే తిని నేవించునట్లు.

చాణక్య నీతిదర్పణమున నీన్యాయము నుద్బోధించుచు నిట్లు నుడువఁబడియున్నది.

“విప్రస్మిన్నగరే మహాకథయ కః ?

తాలద్రుమాణాం గణః;

కో దక్షః ?

పరవిత్తదారహరణే సర్వోపి పౌరో జనః;

కో దాతా ?

రజకో, దదాతి వసరం ప్రాతర్గ్రహీత్వా నిశి;

తత్క్రిం జీవసి హేసఖే ?

విషకృమిన్యాయేన జివాన్మృహమ్.”

ఒక బ్రాహ్మణుఁ డొకయూరిక మూచనకై యేగి యూరి వెలుపల కాన్పించిన బ్రాహ్మణుని యూరి పరిస్థితులు దెలిసికొనుతలంపున నిట్లు ప్రశ్నించెను. వెనువెంటన ఆబ్రాహ్మణుఁడుకూడ సమాధానము నిచ్చెను.

“ఓ విప్రుడా ! ఈయూరిలో నందరికన్న గొప్పవాఁ డెవఁడు ? ”

“ అదిగో, ఆకనఁబడు తాడితోపు.”

“ ఇచట సమర్థుఁ డెవఁడు ? ”

“ పరుల ధనమును, భార్యలను అమాంతముగ దొంగి లించుటయం దీయూరివా రందఱును సమర్థులే.”

“ పోనీ, దాత ఎవడో వినిపింతువా ? ”

“ చాకివాడు. అతఁ డొకఁడే ఈయూర మహాదాత.
ఎందువలన నందువా ? ఉదయము తీసికొనిపోయిన
గుడ్డలను రాత్రికి మఱల తెచ్చియిచ్చుచున్నాడు. ”

“ అయిన నీయూరిలో నెట్లు జీవించుచున్నా వ్రాయి ? ”

“ అయ్యా ! ఏమి చెప్పుచు ? విషకృమిన్యాయముగా
జీవించుచున్నాను.

అనఁగా యీయూరఁ బుట్టినవాడ నగుటచే నిచటిప్రకృతి
కలవాటుపడి బ్రదుకుచున్నాను అని భావము.

విషములోనిపురువునకు విష మిష్టాహారమే. ఆవిషము దాని
కేమియు హాని చేయదు; కాని, యితరులకుమాత్రము
హానికర మవును.

“ *What is one man's food is another man's
poison* ”.

“ ఒకనికి ఆహార మయిన వస్తువు మఱొకనికి విషమవును.”
ఒకరిమేలు మఱొకరికి కీడు.

పై విషకీటన్యాయు, ఈ విషకృమిన్యాయము రెండు
నొకటియే.

విషభక్షన్యాయము

విషమును తిని జీవించునట్లు.

అపాయకరమైనను విషమును కొంచెము కొంచెముగ తినుట అలవాటుచేసికొనిన క్రమముగ అదే పరిపాటియై తుడకు విషమే తిని ప్రాణధారణము జేయ కారణ మవును.

అట్లే - దుర్మార్గాచరణమును తొలుత కొంచెముకొంచెముగ నారంభించిన పరిపాటియై తుడ కదియే తన వృత్తిగ మూఱును.

విషయసూచికాన్వయము

విషయసూచికను జూచియే గ్రంథమందలి యంశముల నెఱింగికొనినవిధమున.

ముఖమును చూచియే కలపరిస్థితుల గుర్తించు మచ్చున. చెప్పకయే తనంత తా స్పష్టమవుపట్ల సీన్యాయప్రవృత్తి కలుగును.

విషవృక్షన్వయము

విషపు చట్టమునువలె.

“విషవృక్షోఽపి సగవర్ధ్య స్వయం ఛేత్తు మసాంప్రతమ్”
కుమారసంభవము

విషవృక్ష మయినను స్వయముగ పెంచి తనచేతులార నటికి వేయ యోగ్యము కాదు.

ఉదా:- తార్కికమతమున—

“ఏతే సర్వే తర్కాః.....అస్మాభి రేవ తర్కపదవ్యా మభిషిక్తాస్తతో న ప్రబధ్ధేన నిరస్యంతే “విషవృక్షోఽపి సంవర్ధ్య స్వయం ఛేత్తు మసాంప్రతమ్”

ఈతర్కము లన్నియు మాచేతనే తర్కపదవియందుఁ జొప్పింపఁబడినవి. కాన (మాచేతనే) ప్రబంధమున నిరసింపఁ బడవు. స్వయంసంవృద్ధమయిన విషవృక్షము సయితము తనకు నటుక నయోగ్యముగదా !

అట్లే—దుర్మాంగుఁ డయ్యును కన్నకొడుకు తండ్రి కవధ్యుడు.

ఇదియే మఱొకచో—

“హా హా మయేదం నో చాభు కృతం య త్సుతభ ర్త్సనమ్,
విషవృక్షోఽపి సంవర్ధ్య స్వయా ఛేత్తు మసాంప్రతమ్”
అని చెప్పఁబడి యున్నది.

విహంగన్యాయము

పక్షి సూటిగ చెట్టుపై కెగిరినట్టు.

చెట్టుపైనున్న ఫలము ననుభవింపవలెననిన పక్షి వెంటనే సూటిగ నెగిరి పండుదగ్గరకుఁ జేరి యాపండు తినును.

అట్లే—పూర్వజన్మకృతకర్మఫలమును జీవుఁడు వెంటనే అందుకొని అనుభవించును.

విహంగన్యాయ మనియు, విహంగమన్యాయ మనియుఁ గూడ దీనికిఁ బేర్లు.

పీచితరంగన్యాయము

వాయువశమున సముద్రమందు మొదట చిన్నచిన్న తరంగములు పుట్టి క్రమక్రమముగ అవి కలియుచు పెద్దపై తుదకు పెద్దపెద్ద కెరటములుగా తయారయినట్లు.

ఆకాశమునఁ బూట్టిన శబ్దము గాలితోఁ గలిసి విస్తృతమై
అతిశయించి శ్రోత్రపథమును జేరును.

ఒకవిషయము ముందు స్వల్పముగ వెలువడి ఉత్తరోత్తర
మభివృద్ధి నొందునపు డీన్యాయ ముపయోగింపఁబడును.

తొలుత నొకటియై తానే కదంబముకుళముల ట్లనేకముగ
విస్తరించునపుడును ఇయ్యది వచింపఁబడును.

“సర్వః శబ్దో నభోత్పత్తిః శ్రోత్రోత్పన్నస్తు గృహ్యతే,
వీచీతరంగన్యాయేన తదుత్పత్తిస్తు కీర్తితా.”

కదంబముకళచ్ఛాయా దుత్పత్తిః కస్యచి న్మతే.”

అని పండితోపదేశము.

వృకబంధనన్యాయము

కొంగలను బట్టుకునే యత్నమటులు.

కొంగలను పట్టుకొను టెట్లు? అని అడుగఁబడి చతురుఁ
డొకఁడు—“కొంగ నెత్తిన పేరిన నేయి పెట్టి యుంచ
వలెను. ఎండ కానేయి కరగి దానికళ్ళలోనికి పోవును.
అప్పుడది కళ్ళు కనఁబడక కంగారుపడును. ఆసమయమున
దానిని సుఖవుగ పట్టుకొనవచ్చును” అని చెప్పెనట.

అవసరమవు నంశము తేల్చకయె తరువాతి యసంబద్ధాంశము
నూరక శాఖాచంక్రమణము చేయుట.

“దోమను చంపు టెట్లు అనిన దోమనుపట్టి దానినోటిలో
గంధకథ్రతి యించుక పోసిన నది సులభముగఁ జచ్చును”
అని చెప్పినట్లు.

వృద్ధకుమారీవరన్యాయము

ఒకవృద్ధుడు, కన్య వరములు కోరుకొనినట్లు.

ఒకయూరిలో గొక వృద్ధబ్రాహ్మణుడుండెను. అతడు గ్రుడ్డివాఁడు, దరిద్రుఁడు, అవినాహితుఁడు. అతఁ డష్ట కష్టములు సనుభవించుచు విసిరి అడవికి పోయి తపస్సు చేసెను. షరమేశ్వరుఁడు మెచ్చి ప్రత్యక్షమై వర మడుగుమన నావిప్రుఁడు విప్రుల కొకటికంటె నెక్కువగ వరము లడుగుట కధికారము లేననున నొకేవరముతో తనయన్నికష్టములు తీరునట్లును, లేనివి ప్రాప్తించునట్లును వరమును పొంద నిశ్చయించి “దేవా నామనుమడు రాజసింహాసనమున నధివసింపఁగాఁ జూచికొను భాగ్య మును దయసేయుము” అని కోరెను. దానితో తనవార్ధ క్యము, దారిద్ర్యము పోవుటయు, తాను యువకుఁడై వివాహము చేసికొనుటయు, సంతానప్రాప్తియు, మహా శ్వేర్యము, దీర్ఘాయువు లభించవలయునని ఆతనియాశయము.

అట్లే — ఒకకన్యక ఎన్నిసంవత్సరములు గడచినను వరుఁడు దొఱకక అవివాహితయై యున్నందులకెంతయుఁ జింతిలి యొకనాఁ డేకతమ అడవికి పోయి తపస్సు చేసి దేవుని మెప్పించెను. భగవానుఁడు దర్శన మిచ్చి యభీష్ట మిత్తు కోరుకొనుమనెను. ఆమె చాలదీర్ఘముగ నాలోచించి బహులాభప్రాప్తిగోరి “నాపుత్రులు బంగారపశ్చేరములో ఇష్టమృష్టాన్నము లారగించుచుండఁ జూచి యానందించు నట్లు వరమి”మ్మనెను. భగవానుఁడ వల్లెయనెను. తన

వివాహము, అందును తనభర్తకు రాజైశ్వర్యము, సంతాన
ప్రాప్తి, పరమాయువు మున్నగు బహులాభములు ఒకే
వరముచే నామె సంపాదించుకొనఁ దలంచి యిట్టి వరము
వేడి ప్రతార్థురా లయ్యెను.

కావున—ఒకేవాక్యముచే ననేకాశయములు స్ఫురించు
తావుల నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

దీనికి 'వృద్ధకుమారీన్యాయము' వృద్ధకుమారీవాక్య
న్యాయము, వృద్ధకన్యావరన్యాయము అనియుఁ బేర్లు.

వృద్ధబ్రాహ్మణవరన్యాయము
పైన్యాయమట్లే.

వృద్ధతరుణీన్యాయము
“వృద్ధస్య తరుణీ విషమ్.”

వృద్ధవేశ్యాన్యాయము
“వృద్ధవేశ్యా తపస్విని” యనునట్లు.

వృశ్చికచోరన్యాయము
దొంగను తేలు కుట్టినట్లు.
కథా. 2. 78.

వృశ్చికవానరన్యాయము
అసలేకోతి. అందుపై తేలుకుట్టినది.
వైజ. 3. 105

మర్కటమదిరాపానాది న్యాయమును జూడుము.

వృశ్చికవిదూషకన్యాయము

హాస్యగానికి తేలుకుట్టినచో వాడు బాధపడుచున్నను
అదియును హాస్యమే యనుకొందురు.

ఈనుమనని నీటిలో దిగి ఈదలేక మునుగుచు, తేలుచు,
చావ సింసిద్ధ మగుచున్నను వానిం జూచి గట్టిననున్న
వారు యీత అనుకొనునట్లు.

వృశ్చికీదర్భన్యాయము

తేలు చూడి మోసి పిల్లలు పుట్టినవెంటనే చచ్చును.

అత్మజ్ఞానము కలిగినంతన మాయావరణము విక్షిప్తమవును.

అశ్వతరీగర్భన్యాయము జూడుము.

వృక్షప్రకంపనన్యాయము

మొదలటు నిటు నూచిన చెట్టంతయు కదలినట్లు.

కొండలు చెట్టుక్రిందనిలబడి తమలో నొకనిని చెట్టెక్కు-
మనిరి. వాడట్లేచేసెను. ఒకఁ డొకకొమ్మ కదల్చుమనెను.
మఱొకఁ డింకొకకొమ్మ కదల్చుమనెను. వేఱొకఁడు
వేఱొకకొమ్మను; తదితరుఁడు తదితర శాఖను; అన్యఁ డన్య
విటపమును గదల్చుమనిరి. వాడట్లే వరుసన అన్నికొమ్మ
లను గదల్చుచువచ్చెను. ఏకొమ్మ కదల్చిన నదియే
కదలేడిదికాని చెట్టంతయు నొకమాటుగ కదలలేదు.
మొదట తా మనుకొనినట్లు చెట్టంతయు నొకమాటు
కదలింపఁ జాలక వారు తమలోఁ దాము కళవళపడుచుండిరి.
త్రోవన బోవుచున్న తెరువరి యొకఁ డదంతయు నెఱిగి

చెట్టుపెనున్నవానిని దిగిరమ్మనెను. పిదప సందఱుఁగలసి
చెట్టుమాను నటునిటు శక్తికొలఁది ఊపుఁడనెను. వారట్లే
చేసిరి. చెట్టంతయు నొకమాటుగఁ గడలిపోయెను.

అట్లే - ఈశ్వరజ్ఞేహంశభవులవు నాయామూర్తుల నాయా
మంత్రములతో నాయాశాఖలవారు వేటువేటు తీరులఁ
గొలుచు చుందురు. వారిధ్యాసమున తన్మంత్రాధినేతయవు
నామూర్తియే సంతసించునుగాని సర్వమయమవు నద్వితీయ
పరబ్రహ్మము ప్రసన్నము కాఁబోదు. సర్వమూలమవు
ఆపరతత్త్వమును ధ్యానించునెడల విరాట్పురుషు
ననుగ్రహమును, సర్వదేవతోపాసనాఫలితమును పొంద
నవును.

వృక్షప్రవృత్తిన్యాయము

చెట్లు పెరిగి విస్తరించినట్లు.

ఎట్టిప్రయత్నమును, ఎవరితోఁజ్ఞాటును లేకయే వృక్షములు
బాగుగ పెరిగి విస్తరించును.

అప్రయత్నముగ లాభప్రాప్తి కలుగునపు డీన్యాయము
వాడఁబడును.

వృక్షమూలనిషించనన్యాయము

చెట్టుమొదటలో నీరు పోసినట్లు.

చెట్టుమొదట పోయఁబడిన నీటిని వేళ్ళు బోదెకు, ఆకులకు,
కొమ్మలకు పంపును. తద్వారా చెట్టు పెరిగి ఫలించును.

పరమేశ్వరబుద్ధితో భూతత్వప్రీతిగావించిన సర్వభూతాంత
రాత్మయపు పరమాత్మ ప్రసన్నుఁ డవును. తద్వారా
పునరావృత్తిరహితమైన అపవర్గప్రాప్తి కలుగును.

కడుపునింప భుజించిన నవయవము లన్నియు పరిపుష్టి
నొంది శరీరము పెరుగునట్లు.

వేద్యాకాశన్యాయము

త్రివేణీసంగమమున శుక్ల, కృష్ణ లోహిత వర్ణములుగల
గంగా, యమునా, సరస్వతీ నదులు కలిసి ఆజలమున
చక్కని ఒకక్రొత్తరంగు ఏర్పడును.

త్రివర్ణములును, త్రిగుణములును గల త్రిమూర్తి లోకే
స్వరూపముగనై సచ్చిదానందమయుండును, జ్యోతిస్స్వ
రూపుండును, స్వయంప్రకాశుండు సగు విరాట్పురుషుండు
వెలుగొందును.

వేతసన్యాయము

ప్రబ్బలిచెట్టు యేటియొడ్డున నీటి నానుకొనియుండి, కెర
టము వచ్చినపుడు వంగుచు; కెరటము పోయినవెంటనే
లేచుచు నుండును.

మతిమంతుండు దుష్టుల నెవరక వినముండట్లు తలయొగ్గి
వారిబారింబడక సుఖముండును.

వేశ్యాకాంతన్యాయము

వెలయాలికి మగఁ డొకఁ డను నేర్పాటు లేనట్లు.

వేశ్యాపుత్రజనకన్యాయము

వెలియాలికొడుకునకు తండ్రి యెవడో నిర్ధారణ లేనట్లు.

వ్యంజకవ్యంగ్యన్యాయము

గూఢమై ప్రయుక్తశబ్దములచే సిద్ధించు నొకవిలక్షణమైన యథాంతరము వ్యంగ్యము. ఆవ్యంగ్యమును స్ఫురింపజేయు శబ్దము వ్యంజకము. వ్యంజకమునకు ఫలము వ్యంగ్యము; వ్యంగ్యమునకు మూలము వ్యంజకము.

అట్లే— వేదాధ్యయనమునకు ఫలము ఫలవదర్థావబోధ. అనగా వేదవిహితక్రియాకలాపాచరణమే ఫలముగాఁ గలిగిన వేదమంత్రార్థావబోధ. అనగా—వేదమంత్రార్థములను బాగుగ నెఱిగికొని అందు విధింపఁబడిన క్రియాకలాపములను విధివిధానమున నాచరించుట. ఆ ఫలవదర్థావబోధకు మూలము వేదాధ్యయనము.

వ్యక్తిన్యాయము

ఒకానొక అర్థమందు రూఢమైయున్న వ్యక్తినిగుఱించి మాటాడునపుడు లక్షణాదులచే మఱొకవ్యక్తి నావ్యక్తి కర్థముచేసి చెప్పుటసంగతము. అనగా— ఒకనిని గూర్చిన ప్రస్తావమున దత్తమలక్షణలక్షితృ డవునంత మాత్రమున అప్రకృతుఁ డవు వేఱొకనివిషయము స్వీకరించుట అసమంజసము.

“కాశికో వాక్య మబ్రవీత్” అనినపుడు కాశికుండు అనగా విశ్వామిత్రుండు ఇట్లనెను అనుటకుబదులు ‘దివాంధః

కాశికోలూక... అని నిఘంటువుద్వారా గుర్తించబడిన గ్రహించి గ్రుడ్లగూడ ఇట్లనెను అనిగాని; “కాశికః కాకాః సంహరతి” గ్రుడ్లగూబ కాకులను చంపుచున్నది అనినపుడు ‘కుశికస్యాపత్యం పుమాః కాశికః’ అను వ్యుత్పత్తిచే కాశికుండు అన విశ్వామిత్రుండు కాకులను చంపుచున్నాడు అనిగాని అర్థములు నుడువుటసంగతము.

వ్యవగతలేపాలాజ్ఞానము

సారకాయబుట్టును మట్టితో నింపి నీటిలోఁ బడవైచిన నది మునుంగును. నీరు తగిలి మట్టి అంతయు నీటిలో కలుగి పోయిన షేలికయై వెంటనే నీటిపైకి వచ్చును.

దేహముతో సంబంధ మున్నంతవఱకు ఆత్మ సంసార సముద్రములో మునిగియుండును. ఆయువు క్షీణించి దేహము సళించినవెను వెంటనే ఆత్మ అచట నిలువక ఎకాయకి ఊర్ధ్వముఖముగ ఆకాశమున కెగిరిపోవును.

పంజరము క్తపక్షి న్యాయమును, జలతుంచికా న్యాయమును, ఏరంహదీజన్యాయమును జూడుము.

వ్యవదేశిన్యాయము

ఒకేవస్తువునందు రెండు ధర్మములను ఆరోపించుట.

సమస్తబ్రహ్మాండాంతర్వర్తియపు పరమాత్మ యొక్కడే జీవుడు, దేవుడును.

అట్లే— అత్రికి దత్తాత్రేయుఁ డొక్కడే కుమారుఁడు. అతడే జ్యేష్ఠుఁడు కనిష్ఠుఁడును.

వ్యభిచారిణీన్యాయము

వ్యభిచారముచేయు స్త్రీ తనయింటిలో పనులు పాటలు చేసికొనుచున్నను తనకిష్టమైన విటపురుషునే నిరంతరము స్మరించి ఆనందించుచుండును.

భగవదర్పితమైన చిత్తవృత్తిగల మహనీయుఁ డేకర్థము చేయుచున్నను, ఎటునున్నను మనసా పరబ్రహ్మస్వరూప చింతన మొనరించుచు బ్రహ్మాండము ననుభవించుచునే యుండును.

వ్యాఘ్రచోరధనుర్న్యాయము

పెద్దపులి వెఱచినదివ్రాలె పొదలలో మాటున డాగి పొంచియుండి మృగములపైబడి మడియించును. చోరుఁడు చీమకైన నొప్పితగులనట్లు అడుగులు వైచుచు నిలుజేరి యింటిలోనివారికి నిద్రాభంగముచేయ నొల్లని వాని చొప్పున చప్పుడు కాకుండ గోడకు కన్నమువైచి యిల్లు చక్కఁబెట్టును. ధనుస్సు వినయమునఁ బోలె మొదట మగియే శాణము విడిచి తోటివానిని సంహరించును.

దుర్మార్గుఁడు అడఁకువతో నుండియుండి నమ్మించి ఆపాధ భూతివలె కొంపదీయును.

వ్యాఘ్రీక్షీరన్యాయము

పెద్దపులిపాలు బంగారుగిన్నెలో పోసియుంచినగాని విటిగి పోక నిలువవు. బంగారముకన్న నితరములవు లోహముల పాత్రలలో నవి విటిగి చెడిపోవును.

జ్ఞానోపదేశ మొక సత్పురుషునియందు మాత్రమే వ్యర్థము గాక ఫలించును. మూర్ఖునియందు బూడిదలో పోసిన పన్నీ రగును.

సింహీక్ష్మీరన్యాయము జూడుము.

వ్యాఘ్రోపవాసన్యాయము

“వ్యాఘ్రస్య తూపవాసస్య పారణం పశుమారణమ్”

పులియుపవాసమునకు పారణము పశుశూరణమే.

దుష్టుని నవినయానుసరణమునకు పరిణామము ధనమాన ప్రాణాపహరణమే.

వ్యాలనకులన్యాయము

పాము, ముంగిస వలె.

పామునకు, ముంగిసకు ఎడతెగనివైరము. అవి రెండు ఒకచో నెన్నడు నుండవు.

ఒకపొలములో రెండు ముంగిసలు తిరుగుచుండెను. ఇంతలో దగ్గటగానున్న బిలములోనుండి యొకపాము ముంగిసలున్న సన్న గుఱుతింపక వెలికి వచ్చెను. వెంటనే యొక ముంగి దానిపైఁ బడి తునుకలు తునుకలుగ కొఱికి వైచెను. కావున వానికిఁగల సహజవైర వ్యాపార మపారము.

ప్రబలవైరముగల వ్యక్తుల విషయమున నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

ప్రీహీబీజన్యాయము

బియ్యపుగింజ పైభాగమున ఊకతోను, దానిక్రింద తవుడు, మున్నగు రేణువులతోను కప్పబడియుండును

ఉదా:—సత్త్వగుణము పైన తమోగుణముచేతను, దాని క్రింద రజోగుణముచేతను ఆవరింపబడియుండును.

ప్రీహీ అనగా ధాన్యమును బాగుగా రోకళ్ళతో దంచి పైన ఆవరించియున్న ఊక తవుడు మున్నగువానిని తొలగించి లోపల గూఢముగ నున్న బీజములు అనగా బియ్యమును వెలికి దీయుదురు.

ఉదా:— అన్నమయూదికోశతుషసముదాయమున నిగూఢముగ డాగియున్న పరతత్త్వమును వేదవేత్తలు యుక్త్యవఘాతములచే బియ్యము విధమున వెలిజేర్తురు.

“ఉ. ఖాద్యము విశ్వవిశ్వ మొలయన్ సృజించి యనుప్రవిష్టమై సద్యమ దానఁ గోశతుషజాతసుగూఢమయైన దేని నుద్యద్యశులౌ కవుల్ వెలికిఁ దార్తురు తండుల మెట్టులట్టు లోవేద్య! సుయుక్తిఘాతముల; వింటివె, నీవును దత్త్వ ముద్దియే.”

వ్యాఖ్యాతల శంకరవిజయమునుండి.

శంకూత్థాతదంష్ట్రోరగన్యాయము

కోటలు ఊడఁబెట్టినపామువలె.

మూలబలమును నాశనము చేసిన శత్రుఁ డేమియుఁ జేయఁజాలఁడు.

ఉత్థాతదంష్ట్రోరగన్యాయమును జూడుము.

శంఖన్యాయము

ఒకరాజభవనములో నొకశంఖము గలదు. అనుదినము నిర్ణీతసమయమునకు నియమితభటుఁ డొకఁ డాశంఖము నూదును. ఆవేళకు సరిగా సేవకు లందఱు హాజరై తమ తమపనులలోఁ బ్రవేశింపవలయును. కారణాంతరమున నెన్నఁదేని నాశంఖము పూరింపఁ బడకపోయినను సేవకులు అదేసమయమునకు అనఁగా శంఖపూరణవేళ నతిక్రమింపక హాజరై తమపనులలో ప్రవర్తింతురు. అట్లు ప్రవర్తింప వలయునుగూడ.

అదేవిధమున— “శంఖన్యాయేనోపలక్షకస్యాగ్నిషోమీయ పురోడాశస్యైవాభావేఽప్యపలక్ష్యే కాలే యాగోఽస్తి యథా శంఖవేలాయా మాగంతవ్య మిత్యాది...”

ఒకపురోడాశమున రెండు పురోడాశములు ప్రయోగింపఁ బడవు. ఉద్దిష్టపురోడాశావసరమున కర్తవ్యయాగ మొండు గలదు. అగ్నిషోమీయపురోడాశము ప్రయోగింపఁబడక పోయినను తమపలక్ష్యమవు కాలమున నావిహితయాగము నాచరింపవలసి యున్నది.

గంట కొట్టగానే పిల్ల లందఱు బడికి రావలయును. అట్లు వచ్చుచుందురు. ఒకనాఁ డేదేనికారణమున—జవాను రాక అనుకొనుఁడు—ఆగంట కొట్టఁ బడకపోయినను గంట కొట్టువేళకే పిల్లలందఱు బడిలోనికి వత్తురు; రావలయును గూడ.

నాగవేలాయా మాగంతవ్యం; పటహవేలాయా మాగం
తవ్యం మున్నగు వాక్యములు నిట్టివియే.

దీనికి శంఖవేలాన్యాయ మనియుఁ బేరు.

శకునిగ్రాహకగతన్యాయము

పక్షిని పట్టుకొనుఁ బోవువాని చడకవలె.

“యథా శకునిగ్రాహకస్య శకునిం జిఘృక్షత శ్చద్మనా
గతిర్భవతి శ్చైవదన్యాసో దృష్టిప్రణిధాన మశబ్దకరణంచ;
కథ మవబుద్ధః శకుని ర్గ్రహేత.....”

పక్షిని పట్టుకొనుఁబోవు కిరాతుఁడు దొంగతనముగ మెల్లగ
చప్పుడు కానట్లు అడుగులు వైచుచు ఆపక్షికి కనుపడక
మాటుమాటున నుండి సమీపించి దానికి తెలియకుండ
అకస్మాత్తుగ దానిని బట్టుకొనిపోవుచు.

పొంచియుండి కపటముతో తెలియరాకుండ తనయభీష్టము
సాధించుకొనుట నీన్యాయము సూచించును.

ఆకసముపై నెగిరిపోవు పక్షియొక్క నీడను గుర్తించుచు
అది పోయిన త్రోవన పోయి కిరాతుఁడు ఒకచో వ్రాలిన
దాని నేర్పుతో పట్టుకొనునట్లు.

భూమిరధిక న్యాయమును, శుశ్రేష్ఠిన్యాయమును జూడుము.

శకునిసూత్రన్యాయము

పక్షి, దానిని పట్టుకొనుట కుపయోగింపఁబడు వల, ఒకచోఁ
గూడునవి యైనను పరస్పరభిన్నములు.

నదీసముద్రన్యాయమును, నానావృక్షరసన్యాయమును,
చోరాపహర్యన్యాయమును, పుంవిషయన్యాయమును
జూడుము.

శతపత్రపత్రశతభేదనన్యాయము

నూలుదళములుగలదై నను పద్మము నొకమాటు సూదితో
గ్రుచ్చిన నూలుదళములకు నొక్కమాటుగ రంధ్రము
పడును. అదళములను విడదీసి ప్రత్యేకముగ గ్రుచ్చినచో
నూలుమాటులు గ్రుచ్చవలయును.

ఒకేపనివలన ఒక్కమాటుగ సనేక ఫలితములు కలుగునపు
డి న్యాయ ముపయోగింతురు.

అంతియగాక—కమలముల నన్నిటిని విడివిడిగ చిల్లువడఁ
జేసి తుదకుఁ జూచిన నవన్నియు నొకమాటుగ నట్లు చిల్లు
వేయఁబడినవా యేమి యని భ్రాంతి కలుగును.

ఒకపని క్రమముగఁగాక ఒకమాటుగ నట్లు జరిగినదను
భ్రాంతి కలుగునపుడును ఇయ్యది యుపయోగింపఁబడును
ఎట్లన—

“శాఖాచంద్రమసో స్తుల్యకాలోపలభిః—” కొమ్మమీదుగ
చంద్రుని చూడుము అని చెప్పిన ఒకఁ డట్లే చూచెను.
మొదటివాఁడు ముందు దేనిని జూచితి వని యడుగ
నాతఁడు కొమ్మను చంద్రుని గూడ ఒకేపర్యాయము
చూచితివని చెప్పెను. వాస్తవమున నాతఁడు ముందు
కొమ్మను జూచి తరువాత చంద్రుని గుఱుతించెను.

శతేపంచాశన్న్యాయము

నూటిలో ఏబది ఇమిడియున్నట్లు.

“వ్యాపకశతసంఖ్యాయాం యథా వ్యాప్యపంచాశత్సంఖ్యా నివిస్తా ఏవం యత్ర వ్యాపకే వ్యాప్యస్య నివేశస్తత్రాస్య ప్రవృత్తిః॥”

వాచస్పత్యమ్.

వ్యాపకమందు వ్యాప్యము తద్వ్యాపకఫలభాగి యయినపు డీ న్యాయము ప్రవర్తించును.

అభిమన్యుఁ డొకేదినమున ఎనిమిది అక్షౌహిణుల కౌరవ సేనం దునుమాడెను. అనిన చనిపోయినవారిలో ఒకటి రెండు, మూడు, అక్షౌహిణుల సేనగూడ నున్నదిగదా !

శరపురుషీయన్యాయము

“శరశ్చ క్షిప్తః ప్రాకారాచ్చ పురుష ఉత్థితః, స తేన హతః తత్తుల్యం శరపురుషీయమ్॥”

ఒకఁడు గోడవైపునకు బాణము వదిలెను; దానివెనుక నుండి యొకఁడు తలవెళ్ళ బెట్టెను; ఆబాణము సరిగా వానికి తగిలి వాఁడు చచ్చెను.

కాకతాలీయన్యాయముగ జరిగిన పనులయం దీ న్యాయ ప్రవృత్తి యవును.

అజాకృపాణీయ, ఖల్వాటబిల్వీయ, (బిల్వఖల్వాట) న్యాయములను జూడుము.

శర్కరోన్మజ్జనీయన్యాయము

“శర్కరాచ క్షిప్తా పురుషస్యోన్మజ్జనం, తత్తుల్యం శర్కరోన్మజ్జనీయమ్॥”

ఒకఁడు గట్టుననుండి కాలువలోనికి తాళ్ళు టువ్వెను; అంతకు మున్ను నీటిలో మునిగియున్నవాఁ డొకఁడు తల పైకెత్తెను. ఆతఱు తగిలి వానితల పగిలెను.

శరపురుషీయన్యాయమట్లు.

శలభన్యాయము

మిడుత దీపము నార్చివేయునట్లు.

“ఉజ్వలగుణ మభ్యుదితం తుద్రో ద్రష్టుం న కథమపి క్షమతే, దగ్ధ్వ తనుమపి శలభో దీప్రం దీపార్చిషం హరతి.”

నీమఁడు శ్రేష్ఠపురుషుని గొప్పతనమును జూచి యించు కంతయు నోర్వఁడు. తనబడలు కాలిపోవుచున్నచు, మిడుత దీప్రమైన దీపశిఖ నార్చివేయును.

శల్మకవానాఘన్యాయము

చుంచెలుకవలె.

చుంచెలుక పరుండియున్నవారిపాదములను మెల్లగా నొప్పింపక కఱచి పాటిపోవును.

ఏవిధమయిన కష్టమును తగులనీయక చతురతతో రాజు ప్రజలనుండి కష్టమును వసూలుచేసికొనవలెను.

శవోద్వర్తనన్యాయము

శవమును లేపుచు పొర్లించినట్లు.
నిష్ప్రయోజన మని తాత్పర్యము.
అరణ్యరోదనన్యాయమువలె.

శశవిషాణన్యాయము

చెవులపిల్లికి కొమ్ములవలె.
మూషకవిషాణన్యాయమును జూడుము.

శాకటికన్యాయము

“శిరశ్చేదేపి శతం న దదాతి వింశతిపంచకంతు
ప్రయచ్ఛతి శాకటికః ”
బండి త్రోలువాడు “తలతీసినా, నూలురూపాయ
లీయను; ఐదుశరవైలు మాత్రమే ఇత్తును” అనునట్లు.
మూఘ్ఘుడు తను పట్టిన పట్టేగాని బరులు చెప్పనది విని
పించుకొనడు.

శాఖాచంక్రమణన్యాయము

ఒకకొమ్మనుండి మఱొకకొమ్మకు, దానినుండి, యింకొక
కొమ్మకు, ప్రాచునట్లు.

శాఖాచంద్రన్యాయము

ఆకాశముపై నున్న చంద్రుని జూపుటకు చెట్టుకొమ్మ
మీదుగఁ జూడమని చెప్పనట్లు.

దుగ్ధాహ్యామైన యంశము సుగ్రాహ్యమవుట కరుంధతీ ప్రదర్శన న్యాయములు - లోకప్రసిద్ధవ్యవస్థం గల్పించి నుడువుట.

“తరుశాఖాగ్రదృష్ట్యైవ సోమం యద్వ త్ప్రదర్శయేత్ ,

నిఘోశం కోశదృష్ట్యైవ ప్రతీచి బ్రహ్మ దర్శ్యతే.”

చంద్రుని జూపుమనిన యర్భకుచకు ఆకొమ్మమీఁదుగఁ జూడుము, అదే చంద్రుఁడు ప్రకాశించుచున్నాఁడు — అని చూపునటులు కోశశూన్యమైనను కోశదృష్టితో బ్రహ్మ పదార్థము ప్రత్యక్కునందు చూపింపఁబడుచున్నది.

నిరవయవమై తేజోరూపమైన పరబ్రహ్మవస్తువు నెఱింగి కొనుట సులభసాధ్యముకాదుగాన “అసా వాదితోఽన్య బ్రహ్మ” ఈ కనఁబడు సూర్యుడే బ్రహ్మ అని కొంత వ్యవస్థ కల్పించినట్లు.

శాఖాచంద్రజ్ఞానానంతరము వాస్తవిక చంద్రస్వరూపము హృద్రూఢ మవునట్లు సూర్యాదివ్యవస్థలద్వారా అభ్యాసవశమున శుద్ధతత్త్వస్వరూపజ్ఞానము కలుగును.

శిఖికర్పూరన్యాయము

కర్పూరపుముద్దకుఁ నంటుకొనిన అగ్నిహోత్రము కొంత తడవు దానితోఁకూడ వెలిగి తుదకు రెండును కనుపడకుండ పోవును.

దగ్ధేంధనవహ్ని న్యాయమును జూడుము.

శిరోవేష్టనేన నాసికాస్పర్శన్యాయము

“శిరోవేష్టనేన అంగుల్యా నాసికాప్రవేశవత్” నీముక్కు-
చూపు మనిన తల చుట్టి చేతితో ముక్కు చూపినట్లు.

“తణుకు పోయి మాచవరం” వలె.

ద్రవిడప్రాణాయామన్యాయమును జూడుము.

శీతకిరణకరావలంబనన్యాయము

చంద్రకిరణములను పట్టుకొనఁ బ్రయత్నించినట్లు.

శక్తికి మించి, అసంభవములైన పనులలో ప్రవర్తించునపు
డీ న్యాయము వర్తించును.

ఆకాశముష్టిహాసనము, పొగను మూటకట్టుటవలె.

శీతలాప్రస్తరన్యాయము

తాతిని శీతల (ఒకానొక దేవత) మున్నగువిగ్రహములుగా
చెక్కి పూజింతురు. దానినే తూనిక తాళ్ళుగా వాడు
దురు. అయ్యదియే చాకిబండగా నుపయోగపడును.

భావనవలన కోతి బ్రహ్మయు; బ్రహ్మ కోతియు నవును.

శుండాసూచీన్యాయము

ఏనుఁగు తొండముతో శ్రోవలో పడి యున్న సూదినికూడ
తీయును.

శుకనలికాన్యాయము

కాకుదీక శుక నాక నలిక ప్రభృతు లస్త్ర విశేషములు.

అవి పైకి చూచుటకు వెఱపుగొలుపనివే యైనను యుద్ధ
ములలో రథగజతురగాదులకు చాల హాని చేయును.

అట్లే— పైకి చాల సుఖముగ కనబడినను కామము మానవు నధోగతి నొందించును.

ఇదియే నీలకంఠాచార్యులవారు భార తోద్యోగపర్వమున—
“కాకుదీకం శుకం నాక మక్షిసంతర్జనం తథా.....అను శ్లోక వ్యాఖ్యానమున నిట్లుపదేశించియున్నారు—

“కాకుదీకమిత్యాదయోఽప్రాస్త్రవిశేషాః! ...యేన శుక సలికాన్యాయేన అభయేపి భయదర్శినో హయరథాది పాదేషు గాఢం శ్లిష్యన్తి తచ్ఛుకమోహనం నామ॥ ”

మఱియొక యుదాహరణము—శుకసలికన్యాయముచే స్వకామ పరికల్పితమేకాని ఆత్మకు వాస్తవముగ కర్తృత్వము, బంధ మోక్షాదికము లేదు.

శుక్త్యంబుబిందున్యాయము

ముత్యములోఁ బడిన వానబొట్టు ముత్యమయినట్లు.

“చిప్పఁ బడ్డ నీటిచినుకు ముత్యంబాయె”

వేమన

సత్పురుషునియందుఁ గావింపఁబడిన జ్ఞానోపదేశము బ్రహ్మ సాధకమై రాణించును.

శుద్ధోదలవణన్యాయము

మంచినీరు, ఉప్పు భిన్నములైనట్లు

చోరాపహర్య, నదీసముద్ర, శకునిసూత్ర, పూవిషయ,
నానావృక్షరసన్యాయములను జూడుము,

శుష్కతటాకమత్స్యన్యాయము

ఎండిపోయిన చెఱువులోని చేపలట్లు.

శుష్కేష్టిన్యాయము

శుష్కేష్టి యన భ్రష్టకృతువు. ఉత్తరకాలమున క్రతు కృతులయందు ప్రావీణ్యము, ప్రతిష్ఠ సంపాదించు నుత్సుకతతో అవిధిపూర్వకముగ నొనర్పబడు నిష్టి శుష్కేష్టి అనబడును. ఈన్యాయము చాలవఱకు భూమిరధిక న్యాయమునకు సరివచ్చును. భూరధికుని యధ్యక్షియ తాత్కాలికముగ ప్రయోజనశూన్యమయ్యు అభ్యాసవశమున సంగ్రామరంగముల నధికచాతుర్యము నిచ్చి పేరు ప్రతిష్ఠలు సంపాదించ మూలకారణ మవును.

శూర్పన్యాయము

చేట మంటిబెడ్డలు, తవుడు, ఊక మున్నగువానిని వదలి వైచి బియ్యమును నిలువచేయును.

బుద్ధిమంతులు దుష్కణములను వదలివైచి సుగుణములను మాత్రమే స్వీకరింతురు.

శృంగగ్రాహికాన్యాయము

శృంగస్యగ్రహణం క్రియాయాం యస్యాం సా శృంగగ్రాహికా కొమ్ములుపట్టుకొను పని.

“యథా గోవ్రజే కా మదీయా గౌ రితి గోపః పృష్టః శృంగం గృహీత్వా గాం ప్రదర్శయేత్ - ”

ఈ ఆవులమందలో నా ఆవు ఏది అని యజమాని అడిగిన గోపాలుడు ఇది నీయావు అని దానికొమ్ములు పట్టుకొని చూపినట్లు.

“—ఏవంబోధకం శాస్త్రం విధాయకం” ఇట్లు ప్రధాన లక్షణోదాహృతిపూర్వకముగ నుడువునది విధాయక శాస్త్రము.

శృంగగ్రాహదిలక్షణములచే ధేన్వాదులు గుఱుతింపబడు నట్లు విధాయకశాస్త్రములచే వస్తునిర్దేశము చేయుట అని తాత్పర్యము.

మఱియు—

“యథా గోమండలస్థాం గాం శృంగం గృహీత్వా విశేషతో దర్శయత్యేషా బహుక్షీరేతి”.

మందలోనొకానొకయావును కొమ్ములు పట్టుకొని చూపుచు ఆలకాపరి యీయావు చాల పాలిచ్చును అని చెప్పనట్లు.

మఱొకయుదాహరణము—

గవామలు సాక్షాచ్ఛృంగగ్రాహిక చే నిర్దేశింపబడి తెలిసి కొనబడినట్లు బ్రహ్మ విధాయకశాస్త్రమున పృథిపాదితమును, ప్రతీతమును గాదు.

తైల్యాషీన్యాయము

నాటకములో వేషము వేయు స్త్రీ అనేకవేషములు వేసి తా నొక తెయే అనేకరూపములతో భాసించును.

మూలప్రకృతి వాస్తవమున నొకటియయ్య జగదాద్యా
కృతులం బరిణమించి యనేకత్వమున భాసించును.

శ్మశానకుసుమన్యాయము

వల్లకాటిలో మంచిమంచిపూవులు పూచినట్లు.

నిష్ప్రయోజన మని భావము.

శ్మశానవైరాగ్యన్యాయము

శవమును కాటికిజేర్చి అగ్నిసంస్కారముచేయుచు, అట
నున్నంతదనుక “ఏమున్నది? అంతా మాయ. ఈదేహము
ఋణానుబంధము. భార్యాపుత్రాదులు శత్రువులు” అని
వైరాగ్యముతో పలుపోకలు పోదురు. మఱివచ్చినంతన
దూడ పేడదగ్గఱనుండియు తనకే కావలెను.

పురాణ, ప్రసూతివైరాగ్యములటులు.

శ్యామరక్తన్యాయము

వస్త్రమునకు శ్యామలవర్ణము పోయిన నెఱుపురంగు
వచ్చును. కాని రంగు లేకుండమాత్రము వస్త్రముండదు.
ప్రతియొకవస్తువు గుణసహితమై యుండునుగాని గుణ
రహితమై యుండదు.

అట్లే—నిర్గుణపరబ్రహ్మము నామరూపక్రియావిచార
రహితమైనను నామరూపక్రియారహితత్వవికారసహితమై
యొప్పుచుండును. (అభావమందు అభావత్వభావ
మిమిడియున్నట్లు.)

శ్యాలశునకన్యాయము

ఒకడు తనభార్యకు కోపము గలిగించి ఏడిపించుటకై తన పెంపుడుకుక్కను బావా, బావా అని పిలుచుచుండెను. ఒకనాఁడు తనకు కుక్కను చావమోచి బావా అని పిలుచుచు, బండ్బూతులు తిట్టెను. అందుల కాతనిభార్య సహించలేక నిజముగా ఆకుక్క తనతమ్ముడే అను నూహతో ఏడ్చి భర్తతో తగవులాడెనట.

తనకు సంబంధించనివస్తువుపై మమత్వబుద్ధింజేసి ఆవస్తువున కేదేని హాని సంభవించినపుడు దుఃఖించుట లోకస్వభావము.

శ్యేనకపోతీయన్యాయము

పావురము డేగబారిం బడినట్లు.

“యథా కపోతోఽతర్కిత మాగతేన శ్యేనేన గృహీత
స్తథాఽఽకస్మికో యో దుర్యోగ స్స ఏవ ముచ్యతే॥”

గింజ లేచి తినుటకై కళ్ళమునకుఁ బోయిన పావుర మొకఁ డాకస్మికముగ నగుదొంచిన డేగవారంబడి మడిసెను.

అట్లే—తలవనితలంపుగ సంభవించిన దుర్యోగమునెడ నీ న్యాయ ముపయోగింపఁబడును.

శరపురుషీయ, కాకతాళీయ న్యాయములను జూడుము.

శ్యేనాధికరణన్యాయము

పావురములు కొంగలు మున్నగువానిపై డేగ కథికార విచ్చినట్లు.

(యాగప్రకరణములందు శ్వేనాధికరణ మొకండు కలదు.)

దృష్టాన కధికార మిచ్చినమిచ్చున.

శ్రుతిబలీయ స్వన్యాయము

శ్రుతిక్రమ, అర్థక్రమ, పాఠక్రమ, ప్రవృత్తిక్రమముల
యందు ప్రవృత్తిక్రమముకన్న పాఠక్రమమును, దానికంటె
అర్థక్రమమును, దానికన్న శ్రుతిక్రమమును క్రమముగ
బలీయము లయిన్నట్లు.

పూర్వపూర్వ వత్సాన్నత్యనూచనమున నీన్యాయము ప్రవ
ర్తించును.

శ్వపిశునన్యాయము

లోభికిని కుక్కకును భేదము లేదు.

లోభికిని కుక్కకును స్థిరబుద్ధి హూన్యము; తోడివారల
జూచిన నిరుప్రభును సరిపడదు.

శ్రోత్రశృంగన్యాయము

ముండువచ్చిన 'చేపులకన్న వెనుకవచ్చిన కొమ్ములు వాడి.

శ్రోత్రియవిటన్యాయము

శ్రోత్రియవిటుడొకఁడుతనవిటక తైను మడికట్టుకొమ్మన్నట్లు.

శ్వపుచ్చన్యాయము

కుక్కతోకను సరిచేయఁ బ్రయత్నించినట్లు.

“వెంటఁదవిలి బోధించిన వింతకైన
 నార్జవ మొందఁ జొరకయింత దుర్జనుండు
 స్వేదనాభ్యంజనోద్బంధనాదివిధివి
 నామితశ్వపుచ్చముసౌలె రామకృష్ణ !”
 వ్యాఖ్యాతల రామకృష్ణశతకమునుండి.

శ్వపుచ్చోన్నామనన్యాయము

పై శ్వపుచ్చన్యాయము వలెనే.

“నైష శక్యతే కర్తుం సమో యత్నశ్చై రపి,
 కోహి స్వేదశతే నాపి శ్వపుచ్చం నామయ్యతి?”

మఱియు—వాలియుండు కుక్కతోకను పైకెత్తఁ బ్రయ
 త్నించినట్లు.

వ్యతిరేకమున నుదాహరణము:— ధూర్జుడై కనుగానక
 తిరుగువాని నెవఁడు నమ్ము నొనరింపఁగలఁడు ?

శ్వలీఢపాయసన్యాయము

కుక్క ముట్టుకొనిన పాయసమువిధమున.

“అపి ప్రయత్నసంపన్నం కామేనోపహతం తపః,
 న తుప్తయే మహేశస్య శ్వలీఢ మివ పాయసమ్.”

గట్టిప్రయత్నముతో ప్రారంభింపఁబడినను కామవిధమవు
 నెడల తపస్సు కుక్క ముట్టుకొనిన పాయసమువలె మహే
 శ్వరత్తుప్తికి కారణము కానేరదు.

శ్వశుష్కస్థిన్యాయము

కుక్క ఎముకను నాకినట్లు.

నాలుక చీరుకుపోయి రక్తము కారుచున్నను కుక్క ఎండి పోయిన యెముకను విడిచిపెట్టక నాకి కొఱకుచునే యుండును.

తనకు హానికరమేయైనను మూర్ఖుడు పట్టినపట్టు విడువడు.

శ్వశ్రూభిక్షన్యాయము

కోడలు బిచ్చము పెట్టినట్లు.

కొంద టీన్యాయమునకును, వధూమాషమాపనన్యాయ మునకును భేదము లేదందురు; మఱికొందఱు శ్వశ్రూనిర్గ చోచ్చీక్తిన్యాయము నియ్యదియు నొకటి యందురు.

శ్వశ్రూనిర్గచోచ్చీక్తిన్యాయము

“భిక్షా మటతే మాణవకాయ భిక్షాం ప్రత్యాచక్షాణా మాత్మనః స్నుషాం భర్తనియిత్వా శ్వశ్రూః పున స్తమా హూయ సమాగతే తస్మి న్నాస్తి భిక్షా నిర్గచ్ఛేతి తథైవ ప్రత్యాచక్షే.”

ముష్టివాఁడొకఁడు బిచ్చమునకు రాఁగా ఆయింటికోడలు లేడు పోమ్మనెను. అది విని అత్తగారు వాగ్విషము కురిపించుచు వచ్చి “ఓసీ, నీదా పెత్తనము బిచ్చగానిని పోమ్మనుటకు ? చూడుము నిన్నేమిచేసెదనో” అని పోట్లాడి వానిని పిలిచి ఈతోత్తు అనభసరపు ఖేత్తనము

కట్టుకొనుచున్నది. దానినోటికి తాళము వేయించవలెనని
తానే స్వయముగ బిచ్చము లేకు పొమ్మనెనట.
కోడలికి బుద్ధి చెప్పి అత్త తాను అంకుచేసినట్లు.

శ్వసభన్యాయము

కుక్కలు సభ చేసినట్లు.

కుక్క మఱొకకుక్కను జూచిన నూరుకొనక మొఱంగును,
పైబడి పోట్లాడును. అట్టియెడ పదికుక్క లొకచోజేరిన
నెట్లుండునో చూడుడు. నిరర్థకమైన పోట్లాటతో ఆకుక్క
లకును, ఆఱుపులు విసలేక ఇరుగుపొరుగువారలకును
మచ్చమాయును.

కేవలవాదప్రతివాదములతో చికాకై వట్టిగల్లంతగా
మాటిన ఆప్రయోజకుల కూటమి వచ్చించుతావుల నీ
న్యాయము ప్రవర్తించును.

శ్వాసమకరన్యాయము

“నీళ్ళలోన మొసలి నిగిడి యేనుగుదీయు
బైట కుక్కచేత భంగపడును
స్థానబలిమికాని తనబలిమి కాదయా”

వేమన.

శ్వానారోహన్యాయము

“శ్వానారోహే కుతఃసౌఖ్యమ్”

గుఱ్ఱముమున్నగువానిని వదలి కుక్కమీఁద స్వారిచేసిన
‘నేమిసౌఖ్యము కలుగును?

లాభాధిక్యమును నిరసించి స్వల్పలాభము నిచ్చు పనులలోఁ బ్రవర్తించుట.

మత్తకాశినీన్యాయమువలె.

షష్ఠాద్యన్యాయము

ఆఱుగురిలో మొదటివాఁడు అన్నట్లు.

ఒకచో నాఱుగురు మనుష్యులున్న వారిలో మొదటివాఁడెవఁడో తెలిసికొనుట దుర్బటము. వారిలో నెవనినుండి లెక్కించుట ప్రారంభించిన నాతఁడే మొదటివాఁడవును. అదేలెక్కయందు అనులోమవిలోమముగ మొదటివాఁడాఱువువాఁడును, ఆఱువువాఁడు మొదటివాఁడును కావచ్చును. కాని అభిమతుఁడుమాత్రము తెలియఁబడఁడు. అట్లు మొదటివాఁడు తేలవలెననిన ఫలానా ఫలానా ఆఱుగురిలో మొదటివాఁడు అని నిర్ధారణచేసి చెప్పవలెను.

అనిర్ధారిత విషయములందీన్యాయము ప్రవర్తించును. ఆచెట్టువూదిపక్షులలో మొఱటిది చాల అందమైనది అన్నట్లు.

షాష్ఠతిర్యగధికరణన్యాయము

మెలికలు పెట్టిన సిద్ధాంతముమాదిరి.

షోడశీకాగ్రహణాగ్రహణన్యాయము

షోడశిని గ్రహించుట, గ్రహింపకొండుట వలె.

“అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి” “నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి” అతిరాత్రమున షోడశిని గ్రహింపవలెను, గ్రహింపరాదు అని రెండురకముల నియమములున్నవి. అపేక్షాభేదముచే అతిరాత్రమున షోడశిని గ్రహించుటయు, మానుటయు విధివిహితములే.

“షోడశికాగ్రహణాగ్రహణవ ద్వికల్పే ప్రాప్తే—”

అట, నిటూ, (అవునని, కాదని) వికల్పముగ నుడువు నవసరమున నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

సంగగుణదోషన్యాయము

సాంగత్యమువలన గుణదోషములు గలుగును.

కాలిన ఇనుపకడ్డీపైఁ బడి నీరు ఆవిరియై రూపఱును; ముత్యపుచిప్పలోఁ బడి ముత్యములుగా మారును.

సందంశపతితన్యాయము

పట్టుకాటులో చిక్కుకొన్నట్లు.

అటు నిటు తేలక విషమావస్థలో నున్నయంశమున నీన్యాయ ముపయుక్తము.

సంధిగ్రే న్యాయః ప్రవర్తతే న్యాయము

సందిగ్ధాంశ మైనను విడువక విచారింపవలయును.

“విచారపాటవేన యావ ద్యావ ద్వివేకదార్ధ్యం భవతి తావ త్తావ ద్భ్రమ్మశైథిల్యం జాయతే తరతమభావాపన్న సాధనాయత్తం ఫలం తరతమభావాపన్నమితిన్యాయాత్ |

విచారవిషయత్వంచ నాజ్ఞాతస్య నాపి నిశ్చితస్య కింతు
సందిగ్ధస్య సందిగ్ధం సప్రయోజనం చ విచార మర్హతీతి
న్యాయాత్”

సవిమర్శముగ విచారించినకొలదిని భ్రమ దూరమవును.
కాన కలయథార్థభావము తెలియరాక సందిగ్ధావస్థయందుఁ
జక్కియున్నయంతము సప్రయోజన మవునెడ తప్పక
విచారింప నర్హమవుచున్నది.

సంవాదిత్రమన్యాయము

మణిప్రభను చూచి మణియరు భ్రాన్తితో వాస్తవమణిని
వదలి మణిప్రభయొద్దకుం జేర్చుభ్రమ.
మణిప్రభామణిమతిన్యాయమును జూడుము.

సకృత్కృతే కృతః శాస్త్రార్థః అను న్యాయము

ఒకమాత్రానరింపబడిన శాస్త్రార్థము నింకొకమాత్రు
చేయుటవసరము.

“నను సకృత్కృతే కృతః శాస్త్రార్థః ఇతి న్యాయేన సకృ
దధ్యయనాదేవ నిత్యాధ్యయనవిధిసిద్ధే రావృత్తి ర్న
లభ్యేతేతి చే న్ను.”

ఈవాక్యము వివరణప్రమేయసంగ్రహమందలిది. సిద్ధాంతి
పూర్వపక్షితో ననుచున్నాడు—

“సకృత్కృతే కృతః శాస్త్రార్థః” అనున్యాయముచే సకృ
దధ్యయనముచేతనే నిత్యాధ్యయనవిధి సిద్ధించుచుండ

మఱలఁ దదావృత్తి పొందఁ బడను అని అందువేమో,
అట్లు గాదు.

సకృద్గతిన్యాయము

“సకృద్గతౌ యద్బాధితం తద్బాధిత మేవ” అను పరిభాషను
నాగోజీభట్టు న్యాయరూపమున క్లుప్తీకరించెను.

తుల్యబలములు గల రెండు శాస్త్రము లొకచోఁ బ్రవ
ర్తించునపుడు తొలుత నొకదానిచే బాధింపబడి ప్రవ
ర్తించునపుడు శాస్త్రము బాధితమే కావున మఱలదానికి
ప్రవృత్తి యుండదు.

ఒకపనిని సాధింపఁగలవా రిరువు రున్న, వారిలో నొకని
నాపనికై నియోగించి రెండవవానిని మానివేయుదుము
గాని, వానినికూడ ఆపనికై నియోగింపముకదా.

సత్తన్యాయము

అన్నముమాని పేలపిండి తినినట్లు.

ముఖ్యమయినదానిని వదలి అప్రయోజనమైన తేలికపనికిఁ
బూనుకొనుట.

మత్తకాశినీ, శ్వనారోహన్యాయములవలె.

సచ్చిద్రుఘటాంబున్యాయము

చిల్లికుండలోఁ బోసిన నీరుతీరున.

సత్రన్యాయము

సత్రము అనఁగా యజ్ఞము. యజ్ఞము లనేకములు. కొన్ని
కొలఁదిదినములలో ముగియునవి; మఱికొన్ని చాలదినము

లలో ముగియునవి; ఋత్విగాదులు సత్రవిశేషమును బట్టి కొందఱు నియమింపఁబడుచురు. అట్లు ఋత్విగాదులను నియమించుకొని సత్రముచు ప్రారంభించిన నది ముగియక ముచుపె నియమితులలో నొకరుఁడు కారణాంతరమున సత్రవాటిక విడచిపోయిన లేక మరణించిన వానిస్థానే మఱియొకని నియమించుకొందుడు. లేనిచో నాయాగము భ్రష్టమవును. అగతికమై యాగము భ్రష్టము కానున్న యపుడు గతి కల్పించి దానిని సంరక్షించుకొనుటయే ఆ నూతనపురుషనియోగమునకు ఫలము.

అట్టిపట్టుల నీ న్యాయ ముపయోగిండును.

ఇంచుమించు రాత్రిసత్రన్యాయమున కియ్యది సరివచ్చును.

సదృశా త్సదృశోద్భవః న్యాయము

ఎటువంటిదానివలన అటువంటిదే పుట్టును. అనులోమమున అనులోమస్పృష్టియేగాని విలోమస్పృష్టి కానేరదు.

ఏవిత్తువలన ఆచెట్టు.

కాని, అనులోమమున విలోమస్పృష్టియు కలుగుచున్నది. ఎట్లన—

“నచైవ నియమో లోకే సదృశా త్సదృశోద్భవః,
వృశ్చికాదేః సముత్పాదో గోమయా దపి దృశ్యతే.”

తేళ్ళు మున్నగునవి తేళ్ళవలననేగాక పేడవలనఁగూడ పుట్టుచుండుటవలన ‘సదృశా త్సదృశోద్భవః’ అను నియమము సర్వజీవసామాన్యముగఁ గన్పించుట లేదు.

కావున ఈనియమము కొన్నితావులమాత్రమే ప్రవర్తిం
చునుగాని సార్వజీవికము కాదని జయంతభట్టు మున్నగు
వారి అభిప్రాయము.

సన్న్యాసియోషాన్యాయము

సన్న్యాసి కావలెను; నుంచి అంబగత్తైయు నుండవలెను.

ఈరెండు నొకేస్థితియందు కలియుటెట్లు ?

పరస్పరవిరుద్ధధర్మము లొకవొక బేర్కొనబడునెడ నీ
న్యాయము ప్రవర్తించును.

సుభగాభిక్షున్యాయమును జూడుము.

సముద్రకిట్టన్యాయము

సముద్రములో మలము వైచిన తిరిగి ఒడ్డునకే వచ్చును
గాని, సముద్రమున కేచేలుపును గూర్పనేరదు.

సత్పురుషుల కెక్కు దలఁపెట్టిన నది చుట్టుప్రక్కలవారికి
సంక్రమించునేగాని, వారికేలోటును గూర్పజాలదు.

సముద్రమధుబిందున్యాయము

సముద్రములో తేనెచుక్క వైచిన సముద్రజలము తీయఁ
బడునా ?

సముద్రమథనన్యాయము

సముద్రమథనసమయమున అమృతాదిఫలభోక్తలు దేవ
తలు; సంక్షోభము నొందినది సముద్రమండ.

లోకమంగళమునకై సత్పురుషు లెట్టి యిక్కట్లులకైన
నొడిగట్టదురు.

సముద్రవృష్టిన్యాయము

సముద్రములో వర్షము గుఱిసినట్లు.

నిష్ప్రయోజనము.

ఊషరవృష్టి, అరణ్యరోదన, పిష్టపేషణ, వనచంద్రికా, శవోద్వర్తన, గర్దభరోమగణన, శ్వపుచ్ఛోన్నామన, బధిరకర్ణజప, అంధకరదీపికా, అంధదర్పణాదీ న్యాయములఁ జూడుము.

సమూహాలంబనన్యాయము

సమూహముపై నాధారపడినట్లు.

ఒకవాక్యమునఁగల ప్రతియొకశబ్దమునకును అన్వయము కుదరనపుడు మొత్తముశబ్దములఁ కన్నిటికిని గలిపి అన్వయము సరిపోవును.

సంఘములోనివారిలోఁ బ్రతియొకఁడును సమర్థుఁడు కాక పోయినను మొత్తముమీఁద నందఱును సమర్థులే అవుదురు.

సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయము

“సర్వశాఖాప్రత్యయ మేకం కర్మ” అన్నిశాఖలవారును నమ్మినది ఒకకర్మయే.

అనఁగా—భిన్నభిన్న వేదమూర్తావలంబకు లెల్లఱు అన్నయి పాసనాపూర్వకమైనకర్మమే ముఖ్యముగా చూచుకొందురు. అచరించుపద్ధతి భిన్నమగుఁగాక తగ్గి శాస్త్రమునకు మాత్రము భంగము రానీయదు.

ఎట్లన:- కొందఱు సూర్యోదయమునకుఁ బూర్వమే అగ్ని హోమాత్రము వేల్తురు; కొందఱు సూర్యోదయానంతరము వేల్తురు. కాని, ఇరువురుచేయునదియు నొకటే, ఇరువురకు నది ముఖ్యమే.

ఉదా:- సూర్యచంద్రులకు భూమి అడ్డముగా వచ్చుటచే గ్రహణములు వచ్చును అని పాశ్చాత్యు లందురు. మన వారు సూర్యచంద్రులను రాహు కేతువులు మ్రింగివేయుట వలన గ్రహణములు వచ్చుచున్నవి అందురు. ఇరువురు చెప్పునదియు నొకటే. ఒకేకాలమునకు నిరువురు నిర్ణయించి వచింతురు. కాని, పద్ధతిమాత్రము భిన్నము.

సర్వాపేక్షన్యాయము

సర్వసంఘాతముపై నాధారపడినట్లు.

శబ్దసమూహమునకుఁ జెప్పఁబడినయర్థము అందవయవములుగ నున్న ప్రత్యేకపదముల కన్వయించును.

పలువురిచేఁ గావలసిన పనియొక్కఁడు వారిలోనివాఁడే యొక్కఁడు చేయనేఱఁడుగదా!

సలిలాదిత్యన్యాయము

జలసూర్యునివలె.

నాస్తవమున సూర్యుఁ డొక్కఁడే అయ్యు నీటిలో అన్ని తరంగములయందును ప్రతిఫలించి అంతమందిసూర్యులుగ తోచును.

ఈశ్వరుఁ, డొక్కఁడే అయ్యు అనేకొపాధుల నాశ్రయించి అనేకరూపములుగ భాసించును,

సవిశేషణేహిన్యాయము

“సవిశేషణేహి విధినిషేధౌ విశేష్యే బాధేసతి విశేషణ ముపసంక్రామతః” అను వేదాంతపరిభాషనుండి ఈ న్యాయము పుట్టికది.

సవిశేషణమై యున్న విశేష్యము బాధింపబడినపుడు విధినిషేధములు విశేషణమునకు సంక్రమించును.

(అప్పుతీసికొనినవాఁడు తిరిగి తీర్చక పరాఁరై నపుడు వాని కూతగ వచ్చి నిలిచిన జామీనుదారుపై జరగవలసిన అన్నివిధములకర్మకాండ విఱుచుకొని పడినట్లు.)

‘సహైవ దశభిః పుత్రై ర్భారం వహతి గర్ధభీ’ న్యాయము

పదిపిల్లలతోఁ గలిసి పోవుచున్నను భారమంతయు తల్లి గాడిద ఒకటే మోయుచుండును.

అట్లే—“సహకారిత్వం కర్మణాం న విద్యాయాః.....
.....సత్సు కర్మసు విద్యైవ స్వకార్యే వ్యాప్రియతే
యథా దశభిః పుత్రైః.....”

విద్యకు కర్మలు సహకారులు కాఁబోవు.....అనేకకర్మ లున్నను విద్యయే తనకార్యమున ప్రవర్తించును..... ఇంటిలో పదిమంది తినేవా రున్నను ఇంటియజమాని యొక్కడే ఆయింటిపోషణభారమంతయు మోయునట్లు.

సాకమేధీయన్యాయము

నాలుగేసిమాసముల కొకసారిగ సంవత్సరమునకు మూఁడు మాఱులు—వసంతర్తువున, వర్షర్తువున, శేమంతర్తు

పునః — జేయవలసిన యాగములు కొన్నిగలవు. వానిలో
 అంతర్భాగములుగ ఘటికొన్ని యాగములు గలవు.
 వానికి సాక షేధులు అనిపేరు. అవి మొత్తము ఏడుభాగ
 ములు. వానిలో మూడు మొదటి రోజునను తక్కిన
 నాలుగు భాగములు రెండవరోజునను చేసి మొత్తము
 కలాప మంతయు రెండు రోజులలో పూర్తిచేయవలెను.
 కాని, కొందఱు ప్రతియొకభాగము రెండురోజులవంతున
 మొత్తము కలాపమంతయు పసునాలుగురోజులలో
 ముగించవలె నందురు. కాని, విధిజ్ఞులు రెండవపక్షమును
 త్రోసివేసి మొదటిపక్షమునే నిర్ణయించి యుంచిరి.

అట్లే — ఇన్ని రోజులు; కాదు ఇన్నిరోజులు అని రోజులతో
 సంబంధించిన వాదోపవాదములయం దీన్యాయము ప్రవ
 ర్తించును.

సాధుమైత్రిన్యాయము

సజ్జనులతోటిసహవాసము చిరకాలముండును. దీచదిన
 మభివృద్ధి నొందుచుండును.

అపరాహ్ణాచ్ఛాయాన్యాయమువలె.

సామర్థ్యయోగన్యాయము

సామర్థ్యమువలన పనులు నెఱవేఱునట్లు.

సావకాశనిరవకాశన్యాయము

‘సావకాశ నిరవకాశయో ర్నిరవకాశో బలీయాన్’

ఏదేని యొకపనియందుఁ బ్రవర్తించుట కవకాశము నిచ్చు శాస్త్రము సావకాశశాస్త్రము; అవకాశము నీయని శాస్త్రము నిరవకాశశాస్త్రము. ఆరెంటిలో నిరవకాశ శాస్త్రము బలవత్తరము. అనగా ప్రవర్తింపఁగూడదు అని అది రాజుమాదిరిగ శాసించును.

ఎట్లన. — ‘న హింస్యా త్వర్వాభూతాని’ జీవహింస ఎన్నఁ డును చేయరాదు అనునది నిరవకాశశాస్త్రము. ‘అగ్నిషో మియం పశు మాలభేత’ అనునది సావకాశశాస్త్రము. ఈరెంటిలో నిరవకాశశాస్త్రము బలవత్తరమై సామాన్య శాస్త్రము సవవాదశాస్త్రము బాధించునుగాన కేవల వేదవిహిత యాగాదికర్మములందక్క— తదితరసమయము లందు పశుహింసచేయరాదు అనిబోధించును.

అట్లే - ‘బూధిషు లాడరాదు’ అనునది నిరవకాశశాస్త్రము.

‘వారిజాక్షులందు వైవాహికములందుఁ

బ్రాణవిత్తమానభంగమందుఁ

జకితగోకులగ్రజస్మరక్షణమందుఁ

బొంకవచ్చు; నఘము బొంద దధిప’

అనునది సావకాశశాస్త్రము. ఇందు నిరవకాశశాస్త్రము పైనిర్దిష్టసమయములందక్క— నిఁక నెన్నఁడును బొంకజనదు. బొంకిన పఘము బొందుట నిక్కువము అని బోధించును.

సాక్షపురుషన్యాయము

“సాక్షః పురుషః పరేణ చేన్నీయతే నూన మక్షీభ్యాం
న పశ్యతి” అను వాక్యమున కీ న్యాయము సంక్షిప్త
రూపము.

కనులుగలమానిసి ఒకరిచే చేయిపట్టుకొని తిసికొనిపోఁ
బడుచున్నయెడల నిజముగ నాతఁడు కళ్ళతోఁ జూడఁడు.
వేదములు వల్లించియు వేదమంత్రార్థముల నెఱుంగనేఱక
యజ్ఞాదికి ర్వాచరణమునకు భాష్యాదులపై నను, ఇతరుల
పై నను నాధారపడియుండుమానిసి కీన్యాయ ముదాహ
రణముగఁ గైకొనఁబడును.

సింహాఘంటాన్యాయము

సింహముమెడిలో గంట కట్టువా రెవరు ? విప్పువా
రెవరు ?

సింహమృగన్యాయము

సింహమునకు లేళ్ళకు సహజవైరము.

వ్యాలనకులన్యాయమును జూడుము.

సింహమేషన్యాయము

ఒకగొల్లవాఁ డొకసింహపుష్పిల్లను పట్టుకొని తనమేక
లతోబాటు మెంచుచుండెను. అదియు మేకలతో కలిసి
మెలసి తిరుగుచు, తానుకూడ మేకనే అనుబుద్ధితో
వర్తించుచుండెను. ఒకనాఁడది అరణ్యమునఁబడి తోడి
సింహములను జూచెను. అవి దాని పరిస్థితినిగూర్చి

నీవు మావలెనే సింహమవు అనిభోధించెను. అపుడది మేకననుభ్రాంతి వనలి సింహమయ్యెను.

అజ్ఞానావృతమై యున్నంతదనుక అత్మ తాను దేహిని అని తలచుచుండును. గురూపదేశానంతరము ఆ అజ్ఞానము నశించి స్వస్వరూపజ్ఞానము నొంది పరమాత్మయై పోవును.

రాజపుత్రవ్యాధన్యాయమును జూడుము.

సింహస్యైకపదన్యాయము

సింహముయొక్క మొదటియడుగువడువును.

తన శత్రువుపైకి పోవునపుడుగాని, మఱొకపుడుగాని సింహము మొట్టమొదటియడుగు మహాగీర్తితో, మహాసాహసముతో వైచును. తరువాత నేమైన గానిండు. అట్లే — మొట్టమొదటి ప్రయత్న మతిసాహస శౌర్య ధైర్యాదులతో నొప్పునప్పు డీన్యాయ ముపయోగింపఁ బడును.

ఎట్లన—

“విచార్యావిచార్య వా, కృతప్రయాణోఽయం మహానరేంద్ర శ్చాలితః! సింహస్యైకపదం యథేతి న్యాయాచ్చలిత ఏవ రాజతే!”

విచారించియో, విచారించకయో మంత్రిముఖ్యులచేఁ బ్రేరేపింపఁబడి యుద్ధనన్నద్ధుడై బయలుదేరిన రాజు

సింహస్వైక పద న్యాయమున మొట్టమొదటియడుగు వైచెను.

ఆరంభశూరత్వమునుగూడ నీన్యాయము సూచించును.

సింహవలోకనన్యాయము

సింహము ఒకమృగమును చంపి ముందుకు సాగిపోవుచు, కొంతదూర మరిగినోరువాత తిరిగి వెనుదిరిగి చూచును. అపు డింకొకమృగము కనబడిన పరుగుపరుగున వచ్చి దానినిగూడ గడతేర్చును. ఇట్లే కనబడినదాని నెల్లఁ జంపివేయును.

సిద్ధాంతి తనవాదమును సమర్థించుకొనుచు కొంతదూరము పోయి వెనుదిరిగి పూర్వపక్షివాదముపై పూర్వపక్షము చేయుచు యుక్తితో వాని నోడించును.

సింహీక్షీరన్యాయము

సింహముపాలు బంగారుగిన్నెలో నూత్రమే విటిగిపోక నిలుచును.

ప్రవాప్తీక్షీరన్యాయముచు జూడుము.

సికతాకూపన్యాయము

ఇసుకదిబ్బలో తీసిన బావివలె.

ఇసుకనేలలో బావిగుంట తీసిన బిడ్డనిలువక విరిగి ఖడి పోవుచు.

వినాశసమయము వచ్చినపు డొకరు కూలత్రోవకుయే
ఇసుకనేలలోనిబావివలె సర్వము కూలి అగాధమునఁ బడి
పోవును.

సికతాతైలన్యాయము

ఇసుకలోనుండి నూనెనువలె.

“తివిరి యిసుమునఁ దైలంబు దీయవచ్చు;
దవిలి మృగతృష్ణలో నీరు ద్రావవచ్చు;
దిరిగి కుండేటికొమ్ము సాధింపవచ్చు;
జేరి మూర్ఖులమనసు రంజింపరాదు.”

భర్తృహరి.

సుందోపసుందన్యాయము

మున్ను అన్నదమ్ములైన సుందోపసుండులను నిరువురు
రాక్షసులు అన్యోన్య మతివాత్సల్యమున వర్తించుచు
నొకనాఁడు తిలోత్తమ యను దేవకాంతకై పరస్పరము
పోరి చచ్చిరి.

“ అన్యోన్యనాశ్యనాశకవివక్షాయాం సుందోపసుంద
న్యాయః ”

అన్యోన్యము వధ్యఘాతకభావమున సుందోపసుంద
న్యాయము ప్రవర్తించును.

(రాముడూ, రంగుడూ, ఒకటే; రొట్టెదగ్గఱ గిజగిజ)

సుతజన్మమృతిన్యాయము

కొడుకు పుట్టుట, గిట్టుటకూడఁ సంతభవించినట్లు.

ఒకఁ డొకదేవత నారాధించి యొకకొడుకును సంపాదించెను. కొన్నిదినముల తరువాత నాతఁడే మఱల మఱొకదేవతనారాధించి మఱొకకొడుకును సంపాదించెను. అంశవలన మొదటిదేవతకు కోపము కలిగి తానిచ్చిన కొడుకును నిమిషములో చచ్చునట్లు చేసెను.

కావున ఒకరినే నమ్మియుండవలెనని న్యాయముయొక్క భావము.

సుధార్ధ్రహరిద్రాన్యాయము

సున్నముతోఁ దడిపిన పసుపు యెఱ్ఱబడును.

భిన్న భిన్న పదార్థముల కలయికవలన విలక్షణపదార్థ మొకఁడు పుట్టునపు డీన్యాయము ప్రవర్తించును.

సుపేటికాస్థాపనన్యాయము

అమూల్యవస్తువులను నిరపాయములపు పెట్టెలలో దాను కొనున్లు.

జ్ఞానులు తమ మానసమును నిర్ణాశమపు బ్రహ్మమునందు నిలిపియుంచుకొందురు.

సుప్తడింభముఖచుంబనన్యాయము

నిదురించు పిల్లవానిమొగము ముద్దుగొనినట్లు.

శవమును కౌగిలించుకొన్నట్లు నిష్ప్రయోజనమనిభావము.

సుప్తప్రబుద్ధన్యాయము

నిద్రపోయి మేలుకొన్నట్లు.

నిద్రకు పూర్వమునగల సుఖమఃఖములుగాని, భయద్వేషములుగాని, మఱేవియైనను నిద్రావస్థయందుండక దూరమవును. మెలకువవచ్చినంతన వెనుకటి పరిస్థితు లన్నియు మఱల నావరించును.

యుద్ధము చేయుచున్న యొక యోధుఁడు పరబాణార్ధితుడై మూర్ఛ మునిగి ఆబాధగాని, యుద్ధముగాని, యెఱుంగక మఱచి కొంతతడవలై పడియండి మూర్ఛ దేరినవెనుక మఱల యుద్ధోద్యతుడై శత్రువుపై బాణప్రయోగ మొనరించును.

అజ్ఞానములో మునిగియున్నంతవఱకు ఆత్మ స్వస్వరూపజ్ఞానము లేక భ్రష్ట మవుచున్నను, అఅజ్ఞానావరణము విచ్చిపోయినవెను వెంటన తనను తా దెలిసికొనును.

సుభగాబాలోదితాఖ్యాయకాన్యాయము

ఒకశ్రీ బాలునకు చెప్పిన కథవలె.

ఒకవనిత పిల్లవాని నాడించుచు నీక్రి దిశధను చెప్పెను:-
అనగా అనగా ఒకరాజు. ఆరాజుకు ముగ్గురు కొడుకులు. వారిలో ఇద్దరు పుట్టిరి. ఒకఁడు కడుపులోనే ఉన్నాఁడు కాని, యింకను పుట్టలేదు. ఆముగ్గురుకొడుకులు కలిసి ఆడుకొంటూఉండేవారు. ఒకనాఁడు వారు ముగ్గురును కలిసి ఉళకి-పట్టణమునకు వేటకు బయలుదేరిరి. త్రోవలో వారికి ఆకాశముమీఁద పండ్లతో వంగియున్న చెట్టొకటి కంటఁబడెను. వెంటనే వారాచెట్టు దగ్గరకు పోయిరి.

ఆచెట్టుడెన్న పట్టణమువేరు భవిష్యన్నగరము. ఆముగ్గురు పిల్లలు ఆభవిష్యన్నగరములో ఇంకను వేటాడుచునే ఉన్నారు” పిల్లవాడు కథ నిజమే అనుకొని ఊఁగొట్టుచూ వినుచున్నాడు.

అట్లే—సంసారమునఁ బడి స్త్రీపురుషులు మాయామృతమై విహరించుచు అనేకకష్టముల బొరింబడి ఆశాపాశములు చుట్ట పాపాచరణమునకుంగడంగి మృతమై కర్మఫలానుకూలముగ మఱొకచో జనించి మఱు సజించుచు సంసారము నిజమే అనునమ్మకమున పడరాని పాట్లుపడుచుండురు.

సుభగాభిక్షున్యాయము

చక్క-నిచుక్కయైన యువతి యుండవలెను, సన్యాసియుఁ గావలెను అన్నట్లు.

“ఏకత్ర విరుద్ధానేకధర్మసమావేశాసంభవవివక్షాయాం తు సుభగాభిక్షున్యాయః ప్రవర్తతే.”

పరస్పరవిరుద్ధములైన అనేకధర్మము లొకచో సమావేశమగుట సంభవింప నేరదను సంశయమున సుభగాభిక్షున్యాయము ప్రవర్తించును.

షట్లన—“యథా సుభగాత్వం, భిక్షుత్వం; స్త్రీత్వం పుంస్త్వంచ తథావిధపదద్వయసామాన్యధికరణ్యాత్ప్రతీయమానమపి విరుద్ధత్వా దేకస్మిన్యగవన్న సంభవతి తథా—”

సుభగాత్వము, భీక్షుత్వము, స్త్రీత్వము, పుంస్తవ్యము, మున్నగుధర్మములు — వానిని బోధించు పదములు పాశ్యమునఁ బ్రయోగింపఁబడియున్నను — పరస్పరవిరుద్ధములవుట నొకచో — అన నొకవ్యక్తియం దొకేమాటుగ సంభవింపనట్లు —

“ఏకస్మి న్నిశరూపాప్తవచనే ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యలక్షణవిరుద్ధధర్మద్వయం నసంభవతీతి కేచిత్”

ఈశరూపమవు నొకేయాప్తవచనమున ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యలక్షణవిరుద్ధమయిన ధర్మద్వయము సంభవింప నేటదని కొందఱుమతము.

“అన్యేతు యథా సుభగాభీక్షుకౌ ప్రబలఘాతకభయాత్కంచి చ్ఛరణ మాపన్నౌ | స చ శరణాగతత్యాగదోషశ్రవణా త్సర్వప్రయత్నేనోభయో రక్షణే ప్రబలారికృతస్వఘాతభయేన త్యాగేవా ప్రాప్తేపి సుభగాం రక్షతి భీక్షుకం త్యజతీతి యత్తత్ర తస్యేచ్ఛేష నియామికా నతు కించి ద్వినిగమక మస్తి తథా —”

ఒకసుందరియు, భీక్షుఁడును తమకు హానిఁజేయునున్న ప్రబలశత్రునివలన భీతిలి యొకని మరువుజొచ్చిరి. ఆతఁడును శరణాగతత్యాగము నరకద్వారమని వినియున్న కారణమున వారిం జేరఁదీసెను. కాని, శత్రువు ప్రబలుఁడవుటవలన దనకును హాని శంకించి వారినిఁ ద్యజింప వలసిరాగా, నాతఁడు ఆసుందరినిఁ గాపాడ నీకొని

భిక్షునిమాత్రము త్యజించివైచెను. అట్లు త్యజించివైచుటకు తనయిచ్చయే వానిని పురికొల్పినది. అట్లే—

ప్రకృతేఽపీశవచనాత్వా దుభయోః ప్రామాణ్యే పౌరుషేయత్వా న్మూలప్రమాణసాపేక్షతయా ధర్మాదౌ తదభావా దప్రామాణ్యే వా ప్రాప్తేఽప్యక్తవిభాగే తార్కికేచ్ఛేవ నియామికే త్యర్థ మాహుః ”

ప్రకృతాప్తవచనమున ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యములు సంభవించినపుడు స్వేచ్ఛగా తార్కికు లొకపక్షమవలంబింతురు అని కొందఱు అందురు.

ఏతావతా— విషమసంఘటనలు రెండు సంఘటించినపుడేదోయొకపక్షమును స్వేచ్ఛగా నవలంబించునందర్భమున నీన్యాయము ప్రవర్తించునని రెండవపక్షపు భావము.

సన్యాసియోపాన్యాయమును జూడుము.

సుమసౌరభన్యాయము

పూవు, తావివలె.

అవినాభావసంబంధము.

శబ్దము, అర్థము; ఉఱుము, మెఱుపు; వెలుతురు, నీడ; మున్నగునవివలె.

సువర్ణన్యాయము

బంగారమును కఱగినకొలది వన్నె హెచ్చును.

శాస్త్రమును తఱచినకొలది మెఱుగు వచ్చును.

ఒకేబంగారము రకరకముల నగలుగా మాటి అన్నిరూపములుగా కనబడును.

ఋరమాత్మ యొక్కదే బహుదేహాంతర్వర్తియై అనేకత్వమున భాసించును.

“మృత్పిణ్డ మేకం బహుభాణ్డరూపం
సువర్ణ మేకం బహుభూషణాని
గోష్ఠీర మేకం బహుధేనుజాత
మేకః పరాత్మా బహుదేహవర్తీ.”

సూకరవాటికాన్యాయము

పంది పూదోటలో జొచ్చినట్లు.

“ పంది బురద మెప్పు పన్నీరు మెచ్చునా ”

పెంట దిని నేలక్రుళ్ళగించు పంది పూదోటలో జొచ్చిన పాదులు పెల్లగించి పూలమొక్కలను ధ్వంసముచేయుగాని సారభాదుల ననుభవింపదు.

సాధుసమాజమున కుత్సితుండు జేరినట్లు.

సత్కులమున కులపాంసనుండు పుట్టినట్లు.

సూకరీప్రసవన్యాయము

పందిపిల్లలు పుట్టినట్లు.

తల్లి కడుపుబాధయేగాని, నిష్ప్రయోజన మని భావము.

సూక్తవాకన్యాయము

సూక్తవాకమును బఠించునట్లు.

అట్లే—యొకవిషయమునఁ దనకు సంబంధించి తనకవసర మవునంతదనుక గ్రహించి మిగిలినదానిని వదలివేయుటలో నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

సూచీకటాహన్యాయము

ఒకఁడొక కమ్మరివానికి సూదియొకటియు, కా గొకటియు తయారుచేసి యిమ్మని చెప్పెను. వాఁడు ముందు సూది తయారుచేసి యిచ్చెను కాగేది అన్యథా రెంటితో నొకటి ముట్టినదిగదా; యిక కాగుప్రయత్నము చేసెదనని చెప్పెను.

లోకములో రెండుపనులు— ఒకటి తేలికగ కొలదికాలములోఁ జేయవీలవునదియు; మఱొకటి కష్టసాధ్యము, బహుకాలము పట్టునదియు — వచ్చినపుడు మొట్టమొదట సులభమైనదానిని మొదలిడి పూర్తిగావించి ఆపిదప రెండవదాని కుపక్రమింతురు.

పరీక్షలో బాలురు ఎక్కువ ఆలోచింప నవసరము లేక తేలికగ వ్రాయగల ప్రశ్నలకు ముందు సమాధానము వ్రాసి, ఆపిదప ఆలోచింపవలసి ఎక్కువవేళ తీసుకొను ప్రశ్నలకు సమాధానములు వ్రాయునట్లు.

అట్లే— వైదికసంప్రదాయమునఁగూడ—

“అనుభవౌపి ద్వివిధః। ప్రమాప్రమాచ। అప్రమాపి సంశయౌ విపర్యయశ్చ। ప్రమాచ ప్రత్యక్ష మనుమతిశ్చ॥”
“ప్రమానిరౌప్యత్వా త్పరస్తా ద్విభక్తౌమ ప్యప్రమాః సూచీకటాహన్యాయేన ప్రాగ్విభజితేప్రమాపీతి.”

సూచీముఖన్యాయము

కొన్ని క్రోతులు చలిబాధకోర్వక అగ్నికణము లను
 భ్రాంతితో గురువిందగింజలను ప్రోవుచేసి చలికాచుకొన
 నారంభించెను. కాని, వానికద్దాన చలిబాధతీరకపోవుటయే
 గాక మఱింతహెచ్చుగకూడ నుండెను. అదేసమయమున
 సూచీముఖమను నొకపక్షి యటుపోవుచు వానింజూచి
 నవ్వి— ఓమూర్ఖవానరములారా! అవి నిష్పరవలు కావు.
 గురువెందగింజలు. అదిగో ఆగుహలోనికిపొండు. అచట
 వెచ్చగ నుండును. మీచలిబాధ శాంతించును — అని
 చెప్పెను. క్రోతులు వినక వెక్కిరించినవి. మఱల
 సూచీముఖ మటులే చెప్పెను. వెంటనే క్రోతులు లేనిపోని
 కోడమున—నీవా మాకు బుద్ధిచెప్పనది? అసలు నీకు
 మాటొసెందుకు?—అని గద్దించుచు పైఁ బడి కొట్టి చంపి
 వైచినవి.

తనకు మాలిన జోలికి పోయి ఆపదలంబడినతావున నీ
 న్యాయము ప్రవర్తించుచు.

దీనికి సూచీముఖన్యాయ మనియుఁ బేరు కలదు.

సూచీతపత్రన్యాయము

నూలు దలములు గల తామరపూవును ముద్దగ పట్టు
 కొని సూదితో గ్రుచ్చినచో నూరురేకులు చిల్లులు
 పడును. విష్ణుచూచిన నవి అన్నియు నొకేమాటుగ చిల్లు
 పడినట్లు తోచును. కాని కాలభేదము కలదు. ఒకరేకులో

నుండి, రెండవదానికిని, అందుండి మూడవదానికిని, నాలవదానికిని సూది క్రమక్రమముగ దిగి చిల్లు చేయవలయునుగదా. అట్లు ఒకదానినుండి రెండవదానికిం బోవునపుడు సూది కొంత కాలము తీసికొనును. కాని అతినూత్ను మవుట నయ్యది మనకు గుర్తింప సాధ్యము కాక ఒకేమాటుగ నవన్నియు చిల్లుపడఁ జేయఁ బడినవని భ్రమింతుము.

శతపత్రపత్రశతభేదనన్యాయము జూడుము.

సూత్రబద్ధశకునిన్యాయము

ఒకపక్షికాళికి దారము గట్టి మేకునకుఁ గట్టివైచిన నది ఎగిరిపోఁ బ్రయత్నించి ఎగిరిన దార మెంతపొడవున నుండునో అంతదూరముమాత్రము మేకునకు నలువైపుల పోయి మఱల మేకుదగ్గఱకే రాగలుగునుగాని యింకెందును పోఁజాలదు.

అట్లే—మనస్సు అన్నివైపుల నన్నిదిక్కులం బడి పోయెచటను నాయతనము లభింపమి మఱల మఱివచ్చి ప్రాణమునే ఆశ్రయించును. ‘ప్రాణబద్ధనం హి సోమ్య మన ఇతి.’

మఱియు—

‘శకునిః సూత్రబద్ధో యః స గచ్ఛ నివేదితా దిశః,
అలబ్ధాధార మాకాశే బద్ధనస్థాన మావ్రజేత్.’

“శకునిః సూత్రబద్ధః సకా దిక్షు వ్యాపృత్య విశ్రమమ్,
అలభ్యా బసనస్థానం హస్తస్తన్భూత్యప్రాశయేత్”

సూత్రశాటికాన్యాయము

నూలుతో వస్త్రమును నేయుమన్నట్లు.

“యత్రతు భావిసంజ్ఞయా నిర్దేశః తత్ర సూత్ర
శాటికాన్యాయావతారః”

తదానంతరికసంజ్ఞచేఁ దత్పూర్వమే నిర్దేశము కలిగిన
యవసరమున సూత్రశాటికాన్యాయము ప్రవర్తించును.

“కశ్చిత్కంచి త్తన్నవాయ మాహ అస్య సూత్రస్య
శాటకం వయేతి స పశ్యతి యది శాటకో నవాతప్యౌథ
వాతప్యౌ న శాటకః శాటకో వాతవ్యశ్చేతి విప్రతి
పిద్ధమ్ భావినీ ఖల్వస్య సంజ్ఞాభిప్రేతా స మన్యే
వాతప్యౌ యస్మిన్నుతే శాటక ఇత్యేత ద్భవతీతి.”

ఒకఁ డొక సాలెవాని వద్ద కేఁగి ఈనూలుతో వస్త్రము
నేసి యిమ్మునెను. ఆసాలెవాఁడు ఆశ్చర్యపడుచు ఇదేమి,
నూలుతో వస్త్రము నేయు మనుచున్నాఁడు? నూలును
నేసినఁగదా వస్త్ర మవును? ఇంక వస్త్రమును నేయుట
యన నేమి? నూలుఁలు నేయు మనియా? ఎట్లు నేయ
వలెను?” అని అనేకవిధముల నాలోచించి ఈయన తరు
వాతిసంజ్ఞతో వస్త్రమునే నేయుమనుచున్నాఁడు. నేను
నేయవలసినది వస్త్రమే—అని నిర్ధారణచేసికొనెను.

పిండి విసరు మనినట్లు. విసరినఁగదా పిండి యను నామము వచ్చునది ! మఱి తయారయిన పిండిని విసరుట యననేమి? పిండిని విసరుము అన—తదుపకరణమవు బియ్యమో మఱొకటియో పిండిగా విసరుము అని నిర్దేశించి చెప్పుట.

సూర్యాస్తన్యాయము

సూర్యుఁ డస్తమించిన చీకటి, జారులు, చోరులు బయలు దేరుదురు.

రాజు నశించిన శత్రువులు చెలరేగుదురు.

వైంధవోదకన్యాయము

సముద్రపునీరువలె.

సముద్రోదకము సూర్యకిరణతప్తమై ఆవిరియై మేఘముగా మాఱి వర్షించి నదులద్వారా మఱల సముద్రమును జేరును.

పరమాత్మస్వరూపము అనేకరూపములొంది బ్రహ్మాండ మంతయు తానుగా రూపములను ధరించి లయావసరమున తిరిగి పరమాత్మలో నైక్యమొందును.

సోపానారోహణన్యాయము

క్రమముగ ఒక్కొక్కటిగ మెట్లన్నియు నెక్కి మేడపైకిఁ జేరవలయును.

“ఏవం చానాత్మవిద ఆత్మానం వివిదిషో ర్నారదస్య పరమాత్మాన మేవాస్మై వ్యాఖ్యాస్యామి త్యభిసద్ధిమాన్”

సనతు-మారః సోపానారోహణన్యాయేన స్థూలాదారభ్య
తత్తద్భూమవ్యుత్పాదనక్రమేణ భూమాన నుతిదుష్టాన
తయా పరమసూక్ష్మం వ్యుత్పాదయామాస.”

సోపానారోహణన్యాయము

ఎక్కి-నవరుసనే మేడమె ట్లొకటొకటిగ దిగవలెను.

సౌభసోపానన్యాయము

పై సోపానారోహణ, సోపానారోహణ న్యాయములను
జూడుము.

సౌభరిన్యాయము

“సౌభరే రభివినిర్మితవివిధదేహస్యాపర్యాయేణ మాన్ధాతృ
కన్యాభిః పంచాశతా విహరః పౌరాణికైః స్మర్యతే.”

పూర్వము సౌభరిమహర్షి మాంధాతృకన్యక లేబదిమందిని
పెండ్లియాడి తాను నేబది సౌభరిరూపములు ధరించి
వారితో విహర మొనరించియుండెను.

సర్వజ్ఞునకు ఉపాధియోగమే శూన్యము. అచ్చేన్యాయము
కావున బ్రహ్మకును సంసారిత్వము ఘటించదు. ఆయా
ఉపాధుల నాశ్రయించియున్నను పరిశుద్ధబ్రహ్మతత్వమున
కట్టి బంధమోక్షములు నంటవు.

స్తనంధయన్యాయము

పాలు కుడిపి పరుండబెట్టిన శిశువు నిద్రపోవుచూ, జ్ఞాన
శూన్యమైనను మహానందమనుభవించువానివలె నిర్వి
చారుడై పరుండి నిద్రాసుఖ మనుభవించును.

ఆనందస్వరూపుడవు పరబ్రహ్మయందు మనసును లీనము చేసి కనులుమూసి బ్రహ్మానంద మనుభవించు జ్ఞాని పైకి స్థాణువువలె నున్నను లోలోన అఖండబ్రహ్మానందరసమున తదేకనిష్ఠుఁ డితరవిచారములు లేక మునుకలాడుచుండును.

స్థవిరలగుడన్యాయము

ముసలివానిచే విడువఁ బడినకట్ట సరిగా లక్ష్యమును జేరక పోవుటయేగాక తననో చుట్టుప్రక్కలనున్నవారినో రూపుమాపును.

అసంగతవాక్యప్రయోగ మభిమతార్థము నీయకపోగా అపార్థమునిచ్చి కొంప గూల్చును.

స్థాలీపులాకన్యాయము

“ పర్యాప్తో హ్యేకః పులాకః స్థాలీ నిదర్శనాయ ”

అన్నము ఉడికినదో లేదో తెలిసికొనుటకు గిన్నెలోని ఒక మెతుకు పట్టుకొని చూచిన చాలును.

“ లింగ మేకత్రాపి దృశ్యమానం తుల్యన్యాయానాం సర్వేషాం ధర్మవత్తాం జ్ఞాపయతి. ”

ఒకానొకయెడ నొకమాటు పరిదృశ్యమానమైన చిహ్న మొకటియే మిగిలినయన్నిలక్షణముల ధర్మములను దెలుపఁ గలదు.

స్థావరజంగమవిషన్యాయము

విషధర్మము ప్రాణహానిచేయుట. ఆవిషమునకును విషము నాశకమే అవును. అందు విషము రెండువిధములు— స్థావరము, జంగమము అని. అందేది నాశకము? ఏది నాశ్యము? అనునది ప్రశ్న.

అట్టియెడ— పూర్వాత్పూర్వబలీయస్తస్య న్యాయముచే పూర్వప్రయుక్తమైన స్థావరవిషము— అనగా వత్స నాభము, తెల్లఈశ్వరము మున్నగునవి— పరప్రయుక్తమైన జంగమవిషమును సర్పాది సంబంధమైనదానిని బాధించును. అనగా వత్సనాభాది మూలికాప్రయోగముచే పామువిషముకూడ ఉపశమించుట మనము చూచు విషయమే.

అట్లు స్థావరవిషము జంగమవిషమును రూపుమాపి తుదకు తానుకూడ విషసంపర్కముచే నశించును.

కావున పరస్పరబాధ్యబాధకవివక్షయందును, వస్త్యంతరము నుపశమింపజేసి తానుకూడ నుపశమించు విషయమునను ఈన్యాయము ప్రవర్తిండును.

“సామాన్యేన పరస్పరబాధ్యబాధకవివక్షాయాం సుందోప సుందన్యాయవిషయేఽస్యప్రవృత్తిః పూర్వం నివర్త్యాన్యస్య స్వయమేవ నివృత్తౌ వివక్షితాయాం దధ్ధేంధనవహ్ని న్యాయవిషయేఽస్యావతరణమ్॥”

స్థూణానిఖననన్యాయము

స్తంభము పాతిన పిదప అది జవాడక దృఢముగా నుండుటకై చుట్టును మట్టికూరి యూపుచు మఱలమఱల దృఢము చేయుదురు.

ఒకవిషయమును తొలుత వచించి ప్రకారాంతరమున దానికి దార్ఢ్యమును గూర్చుపట్ల సీన్యాయము వర్తించును.

“పునశ్చజగజ్జన్మాదిహేతుత్వ మిశ్వరస్యాక్షిప్యతే స్థూణా నిఖననన్యాయేన ప్రతిజ్ఞాతస్యార్థస్య దృఢీకరణాయ.”

స్థూలారుంధతీన్యాయము

వివాహసమయమున వధూవరులకు తేలికగ త్వరలో కనుగొనుటకు వీలుగ దగ్గఱనున్న పెద్దనక్షత్రమును జూపి ఆప్రక్కన మినుకుమినుకుమనునదియే అరుంధతీ నక్షత్రము, చూడుండు అని చూపించునట్లు.

రేఖాగవయన్యాయమును జూడుము.

స్నేహదీపన్యాయము

చమురు లేనిచో దీప మారిపోయినట్లు.

స్ఫటికలొహిత్యన్యాయము

స్ఫటికము దగ్గఱ జపాపుష్పము నుంచిన స్ఫటికము ఎఱ్రగా కాన్పించును; ఆపుష్పమును తీసివైచిన స్ఫటికము మామూలుగనే యుండును.

అట్లే—ఉపాధిస్థితుడై ఆత్మ ఆయాఉపాధిగుణభావమున
భావింపబడును. ఉపాధి నశించిన మఱల స్వస్వరూప
మున వెలుగొందును.

“నానావిధవస్తూనాం వర్ణాన్ ధత్తే యథామలః స్ఫటికః,
తద్వ దుపాధే గ్గుణభావితస్య భావం విభు ర్ధత్తే.

విగతోపాధిః స్ఫటికః స్వప్రభయా భాతి నిర్మలా
యద్వత్, చిద్దీపః స్వప్రభయా తథా విభాతీహ
నిరుపాధిః.”

ప్రోతోనిమ్నన్యాయము

నీరు పల్లమునకే పోవును.

“నీరు పల్ల మెఱుంగు నిజము దేవుఁ డెఱుంగు”

స్వకుచమర్దనన్యాయము

తనకుచములు తానే పిసికికొనినట్లు.

తిమురున నుబిసిపడు తనకుచములను తానే పిసికికొని
యువతి యెట్టిసుఖ మనుభవించును?

తనను తానే పొగడికొన్నట్లు.

దీనికి స్వకరకుచన్యాయమనియుఁ బేరు కలదు.

స్వదీపచుంబనన్యాయము

మనదీపమేకదా అని ముద్దు పెట్టుకొనిన మూతిమీస
ములు తెగకాలినట్లు.

“మునుకొని యింటిదీప మని ముద్దిడ విశాసలు గాల
కుండునే?”

స్వప్నవ్యాప్రన్యాయము

కలలో కనుపడిన పెద్దపులి భయపెట్టె గల్లంతుచేసినను
మెలకువ కలిగినతోడనే కలతోఁబాటు కనుపడక
నశించును.

అవిద్యావరణ మనివార్యమై దృఢముగ నున్నంతదనుక
సంసారబంధము పెక్కు-బెడందలఁ బడఁద్రోచినను జ్ఞానము
కలిగినవెంటనే అవిద్యావరణముతోఁబాటు సంసార
బంధముసయితము దూరమవును.

స్వప్రకాశాశ్రయన్యాయము

వెలుతురునకును, తదాశ్రయమునకును భేదము లేనట్లు.
సూర్యునిప్రకాశమునకును, సూర్యునకును భేదమిసుమం
తయు లేదు. కాని ప్రకాశముచే మనము సూర్యుని
గుర్తించుచున్నాము. సూర్యజ్ఞానమునకు ప్రకాశము
సాధన మవుచున్నది.

సగుణ, నిర్గుణ బ్రహ్మలకు భేదము కాన్పింపదు. కాని,
సగుణముద్వారా నిర్గుణమును కనుగొనుట సుకరము.
కావున నిర్గుణపరబ్రహ్మము నెఱిగికొనుటకు సగుణ
నిషేవణ మొక సాధన మవుచున్నది.

స్వభావసిద్ధన్యాయము

స్వభావముగఁ గలిగిన గుణములను వస్తువు లెన్నఁడును
విడువనేఱవు.

మంచిగంధపుచెక్కను అరుగదీసినకొలది సువాసన వచ్చును; బంగారమును కాల్చినకొలది వన్నె హెచ్చును.

“స్వవిషమూర్ఛితో భుజంగ ఆత్మానమేవ దశతి” న్యాయము విషాతిరేకమున నొడలు తెలియని పాము తననే కఱచి కొనునట్లు.

స్వవచనమునకు కుయుక్తులచే తానే నిర్ధిక్తత్వమును దెచ్చిపెట్టుకొనునపు డీన్యాయముపయోగింపఁ బడును.

ఏడ్చి ఏడ్చి తనతల తానే గోడకు కొట్టుకొన్నట్లు.

స్వామిభృత్యన్యాయము

యజమానునకును భృత్యునకును గల సంబంధముమాదిరి. అన్నివిధముల సమానులయినవారలయందు పరస్పరోపకారోపకారకభావము ఘటింపనేరదు. ఎందువలననన-వారొకరి రొక రెందును తీసిపోరు.

రాజభృత్యసంబంధమున నట్లుగాదు. తనయజమాని యవుట రాజుపై భృత్యునకు భక్తిశ్రద్ధలపారముగను, నమ్మినబంటు కావున తగినభృత్యునిపై రాజునకు వాత్సల్యమును గలిగి వారు పరస్పరోపకారోపకారకభావమున నొప్పుదురు.

“తతశ్చ జీవేశ్వరయోర పుష్పకారకభావాభ్యుపగమా త్కం స్వామిభృత్యసంబంధ ఆహోస్వి దగ్నివిస్ఫులింగవ దిత్యస్యాం విచికిత్సాయా మనియమో వా ప్రాప్నోతి”

స్వేదజనిమిత్తేన శాటకత్యాగన్యాయము

చెమటపోయు నను భయమున వస్త్రము మానినట్లు.

“యతోహ మనంతాపత్యాపి నుర్జనచక్షుర్దోషభయా దవి
వేకాభి ర్క్రిత్తిభి ర్వంధ్యేతి ప్రఖ్యాపితా లోకే
మమైవాపత్యా న్యన్యజనాపత్యతయా గీయంతే సోఽయం
స్వేదజనిమిత్రేణ శాటకత్యాగన్యాయః॥”

చెడుదృష్టికలవా రెవరేని వచ్చి చూచిన దృష్టిదోషము
తగులునేమో యను భయమున చాలమంది పిల్లలు కలదే
యైనను ఒకావిడ సంతానములేదు. గొఱ్ఱురాలను అని
లోకమునకు చెప్పకొనుచు తనసంతానమునే చూచి వీరు
నాపిల్లలుకారు; ఎవరిపిల్లలో అని చెప్పకొన్నట్లు.

మృగభియా సన్యానాశ్రయణన్యాయము, యూకాభియా
కంఠానాశ్రయణన్యాయమును జూడుము.

హంసకాకన్యాయము

హంస హంసే; కాకి కాకే.

కొండకొనను కూర్చుండిడిన్నా కాకి కాకే. ఇసుకతిన్నె
మీఁద సంచారము చేసినను హంస హంసే.

ఏనుగు నెక్కి పోయినను మూఁగుండు మూఁగుండే. కాలి
నడకను పోయినను పండితుండు పండితుండే.

పంజరములోపెట్టి పోషించినను కాకి కాకేగాని హంసతో
సమానమవునా?

పంజరబకన్యాయమువలె.

హంసబకన్యాయము

హంస హంసే; కొంగ కొంగే.

“హంసః శ్వేతో బకః శ్వేతః కో భేదో బకహంసయోః,
క్షీరసీరపృథక్కారే హంసో హంసో బకో బకః.”

హంస, కొంగ రెండును వర్ణమున తెలుపే. ఇక వానిలో
భేద మేమున్నది? పాలను నీటిని విడదీయుటలోమాత్రము
హంస హంసే; కొంగ కొంగే;

దొరబిడ్డ దొరిబిడ్డే; పకీరుబిడ్డ పకీరుబిడ్డే అన్నట్లు.

హస్తామలకన్యాయము

చేతిలోనిడిసిరికాయవలె. (స్పష్టముగ నున్నదని భావము)
కరబదరన్యాయమును జూడుము.

హస్తపదన్యాయము

ఏనుగుఅడుగులో అన్ని జంతువుల అడుగులు ఇముడునట్లు.

“ సర్వం పదం హస్తపదే నిమగ్నమ్. ”

“ హస్తపదమున నడంగవే అడుగులెల్ల ”

“ జంతుపదములెల్ల దంతిపదంబులో

నడంగుక్రియ ” (భారత. శాంతి. 5.145.)

అన్ని శక్తులు పరమాత్మయం చిమిడియున్నవి.

హస్తమశకన్యాయము

ఏనుగుకు, దోమకు నెక్కడ సోలిక ?

“ నక్కయేడ చివిజాభ్యక్షాలయంబేడ ! ” అన్నట్లు.

హిరణ్యనిధిన్యాయము

“యద్యపి హిరణ్యనిధిం నిహిత మక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరి
సంచరన్తో న విద్దేయు రేవ మేవేమాః సర్వాః ప్రజా

అహరహ ర్గచ్ఛన్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విద్వ త్యనృతేన
హి ప్రత్యూఢాః॥”

భూమిలో బంగారపు గనిఉన్నను దానిని తెలుసుకోనేరని
వారు దానిమీదుగ ననుదినము నడచుచునేయుందురు.
తెలిసికొనువారు త్రవ్వి దానిని గ్రహింతురు.

అట్లే— అస్పృశప్రత్యూఢులవు మూఢులు బ్రహ్మలోకము
తెలిసికొనఁ జాలరు.

మఱియు—

“కుత స్తజ్ఞాన మితచే తద్ధి బన్ధపరితయాత్,
అసా వపిచ భూత్తో వా భావీవా వర్తతేఽథవా.

హిరణ్యనిధిదృష్టాంతా దిదమేవచ దర్శితమ్॥”

హేరంబనరసింహన్యాయము

ఏనుఁగు, మనుష్యుఁడు కలసి వినాయకుఁడుగాను; సింహము
మనుష్యుఁడు కలసి నరసింహమూర్తిగా నైరి.

పరస్పరవిరుద్ధపదార్థములకు సయిత మొకప్పు డొకచో
సంయోగము కలుగును.

హోలికాధికరణన్యాయము

హాలికోత్సవము వలె.

(ఇయ్యది మీమాంసాశాస్త్రన్యాయము)

హృదనక్రన్యాయము

మడుగును మొసలి; మొసలి మడుగును రక్షించుకొను
చుండును.

అన్యోన్యసంరక్షకత్వమున నీన్యాయప్రవృత్తి.
 వనసింహ, వనన్యాయములను జూడుము.
 మడుగులోని మొసలివలె అని మఱొక యర్థము.
 “నీటిలోని మొసలి నిగిడి యేనుఁగుఁ దీయు
 బైట కుక్కచేత భంగపడును” (వేమన)
 శ్వాసమకరన్యాయమును జూడుము.

క్షీరనింబన్యాయము

వేపచెట్టునకు పాలుపోసి పెంచినను చేసు సోదు.
 ఎంత బోధించినను దుష్టుఁడు తనదౌష్ట్యము విడువఁడు.

క్షీరనీరన్యాయము

పాలు, నీరు కలసినట్లు.

ఉ. క్షీరము మున్ను నీటి కొసఁగెన్ స్వగుణంబును దన్ను
 జేరుటన్ క్షీరము తప్తమాట గని చిచ్చుఱికెన్ నెతచే
 జలంబు దుర్వారవిహృద్విపత్తి గని వహ్ని జౌరంజనె
 దుగ్ధ మంతలో నీరముగూడిశాంత మగు నిల్చుమహాత్ముల
 మైత్రి యిద్ధరన్. (భర్తృహరి.)

క్షీరపాషాణన్యాయము

పాలకొఱకు తాల మోసినట్లు.

కావశిలో నొకప్రక్కను పాలకుండను బెట్టుకొని రెండవ
 ప్రక్కను దానిబరువు సరితూఁగుటకై తాల్లను బెట్టు
 కొనుట మన మెఱింగిన యంశమే.

అనుబంధము

అంకోలబీజన్యాయము

ఊడుగచెట్టుగింజలు విడిగా మొలకెత్తక ఉరిమినతోడనే చెట్టు కంటుకొనును.

“కామధియ స్త్వయి రచితా న పరమ రోహంతి యథా కరమ్భబీజాని, జ్ఞానాత్మ స్యగుణమయే గుణగణతోఽస్య ద్వద్వ్యజాలాని.”

భాగవ. స్కం. 6. అ. 16. శ్లో. 39.

విషయకామేనాపి కృతా త్వత్సేవా మోక్షఫలవేత్త్యాహ-
కామధియః విషయకామనా అపి హేపరమ త్వయి
రచితాః, కృతాశ్చేన్నరోహంతి దేహాంతరోత్పత్తయే
నభవంతి కరమ్భబీజాని భర్జితబీజాని యథా । యతోఽస్య
జీవస్య గుణగణాదేవ ద్వద్వ్యసమూహా భవంతి । అతః
కామేనాపి నిర్గుణస్య తవ భజనా చ్ఛనై రైర్గుణ్యం
భవతీత్యర్థః॥

• అంగారన్యాయము

బొగ్గును ముట్టుకొన్నట్లు.

కాలుచు ఉన్న బొగ్గును ముట్టుకొనిన చేయి కాలును.
చల్లరినబొగ్గును ముట్టుకొనిన చేతికి మసి అంటుకొనును.
ఏవిధముగానైనను బొగ్గును ముట్టుకొనుట అసంగతమే.
ఉదా:—దుష్టసాంగత్యము.

అండకుక్కుటీన్యాయము

గ్రుడ్డు లేనిదే కోడి రాదు; కోడి లేనిదే గ్రుడ్డురాదు.

బీజాంకురన్యాయమును జూడుము.

అంధకవర్తకీయన్యాయము

గ్రుడ్డివానిచేతిలో పిచ్చుక పడినట్లు.

అప్రయత్నముగ కలిగిన లాభములయందీ న్యాయప్రవృత్తి కలుగును.

అంధచటకన్యాయము

పై అంధకవర్తకీయ న్యాయమును జూడుము.

అగతికగతిన్యాయము

గతిలేనివాఁ డేదోయొక గతి చూచుకొనునట్లు.

మగడు దొరికనప్పుడు అప్పుమగడే గతి అన్నట్లు.

అగ్నిశిఖాన్యాయము

అగ్నిజ్వాల ఎటు త్రిప్పినను మీఁదికే పోవును.

అగ్నిహోత్రన్యాయము

“యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జహోతి” “ప్రదోష మగ్నిహోత్రం హోతవ్యం వ్యష్టాయాం ప్రాతః” ఇత్యాది వాక్యములచే దినదినము విధిగా అగ్నిహోత్రోపాసన చేయవలయునని శ్రుతులచే విధింపబడియున్నట్లు. ఇతరకార్యములన్నియు వదిలియైన నేదేనియొక ముఖ్య కార్యము సవశ్య మాచరింపవలయునని విధి గల తావుల నీన్యాయ ముపయుక్తము.

అగ్న్యాయనన్యాయము

“నిష్ప తీసుకొనిరమ్ము” అనిన ఏదేనిపాత్రలో వేసుకొని
అని వేతె చెప్పవలెనా?

జలానయనన్యాయమును జూడుము.

అజాతపుత్రనామోక్తిర్తనన్యాయము

పుట్టనికొడుకుగుణములను పొగడుకొన్నట్లు.

ఆలు లేదు; చూలు లేదు; కొడుకు పేరు సోమలింగము
అన్నట్లు.

అజాయుద్ధన్యాయము

మేకలపోట్లాట మొనట ఆశంబరముగ నుండి తుదినిక్రియ
శూన్యమవును.

“అజాయుద్ధే ఋషిశ్రాద్ధే ప్రభాతే మేఘశంబరే
దమ్పత్యోః కలహేచైవ బహ్వరమ్భో లఘుక్రియా.”

ఆరంభ శూరత్వము నీన్యాయము సూచించును.

మేషయుద్ధన్యాయ మనియు దీనికిఁ బేరు కలదు.

అష్టైన్యాయము

అచ్చులు ప్రాణములు; హల్లులూ ప్రాణులు. అచ్చుతో
సంయోగ మున్నంతదనుక హల్లులకు స్ఫుటోచ్ఛారణ
ముండును; లేనిచో హల్లున కుచ్ఛారణమే యుండదు.

అట్లే—ప్రాణ మున్నంతవఱకే దేహవ్యాపారము.

అతిదేశన్యాయము

ఒకస్థానమున నున్నపుడు వస్తువున కాస్థానధర్మముల నారోపించునట్లు.

వాతావరణమును బట్టి భూమికి శైత్యోష్ణాదులు సంభవించునట్లు.

అతీతమహిషీ స్నేహన్యాయము

గార్హస్థ్యములో నున్నపు డొకఁ డొకబట్టెను మహాప్రేమతో పెంచెను. కాలాంతరమున నాతఁడు సన్యాసాశ్రమమును స్వీకరించి తత్త్వోపదేశమును పొందెను. అయినను వెనుకటిబుద్ధి మాఱక వాని కెపుడును ఆబట్టెయే మనసున స్ఫురించుచుండెడిదట.

అవస్థాభేదము సంభవించినను పూర్వావస్థయందలి వాసనలు వదలిపోనితావున నీన్యాయ ముపయుక్తము.

“కృతేఽపి కేశసంస్కారే భార్యాత్వం నైవ ముంచతి” అన్నట్లు.

అదగ్ధదహనన్యాయము

అగ్ని కాలక పచ్చిగా నున్నదానినే కాల్చునుగాని కాలిపోయినదానిని కాల్చదు.

సంసారబంధము రాగాసక్తునికే గాని రాగరహితునకు తగుల్కొనదు.

అదితోనే ర్వణిజః ప్రతిదినం పత్రలిఖిత శ్వస్తనదినభణనన్యాయము
ఈయ నిచ్చలేని వర్తకుడు చేపురా మాపురా అని ప్రతి
దినము చెప్పనట్లు.

“.....ఏవం త్వర్తి ముద్గరాదిసన్నిధానేఽపి ఏషఏవ
తస్య స్వభావ ఇతి పునర ప్యనేన తావంతమేవ కాలం
స్థాతవ్యమితి నైవం వినశ్యేదితి సోయ మదితోనే ర్వణిజః
ప్రతిదినం పత్రలిఖితశ్వస్తనదినభణనన్యాయః.”

అధికరణసిద్ధాంతన్యాయము

ఒక సిద్ధాంతమునందు మఱొక డంతర్భూతమైయుండునట్లు.
ఒకవిషయము నొకవిధముగా సిద్ధాంతీకరించుకొని దానిపై
మఱల నింకొకరకమున సూహాపోహలు సేయుట అని
న్యాయాశయము.

సిద్ధాంతము నాలుగు విధములు—(1) సర్వతంత్రసిద్ధాంతము.
(2) ప్రతితంత్రసిద్ధాంతము. (3) అధికరణసిద్ధాంతము.
(4) అభ్యుపగమసిద్ధాంతము.

1 సర్వసామాన్యముగ వర్తించునది సర్వతంత్రసిద్ధాంతము.

2 కొందఱచేమాత్ర ముపయోగింపఁబడనది ప్రతితంత్ర
సిద్ధాంతము.

3 ఊహాపోహలతోనుండునది అధికరణసిద్ధాంతము.

4 వ్యతిరేకసిద్ధాంత మభ్యుపగమసిద్ధాంతము.

వ్యతిరేకమన— ఒక వాక్యమును చెప్పి తద్వ్యతిరేకవాక్యక
ముచే మొదటివాక్యమందలిసిద్ధాంతమునే నుడుపుట.

ఎట్లన—నీచాచారపరుడు నీచయోనులను భొంతును; తదితరుడు అనగా నీచాచారపరుడు కానివాడు నీచయోనులను పొందడు అన్నట్లు. ఇందు రెండవదివ్యతిరేకవాక్యము. రెండువాక్యముల తాత్పర్యము నొక్కటియే. (మొదటిదానికి వ్యతిరేకము రెండవది; రెండవదానికి వ్యతిరేకము మొదటిది.)

అధికారన్యాయము

ఒకకృత్యమునకుగల అధికారమువలె.

ఏదేనికర్మయందు ప్రవర్తింప దాని కనువవు నధికారమత్యవసరము. అట్లధికార ముండియు నాకృత్యమొకవాంఛతో నారంభింపబడును. “దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత” “జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత” అనినపుడు జాతపుత్రత్వాద్యధికార సంపన్నుడయ్యు యజమానుడు స్వర్గకామనయా జ్యోతిష్టోమ, దర్శపూర్ణమాసాదులయందు ప్రవర్తించునట్లు.

అధ్యారోపాపవాదన్యాయము

అన్యధర్మముల నొకదానియం దారోపించి అదియు అని బోధించి మఱల కాదనుచు తద్వారా అభిమతవస్తువును తెలుపునట్లు.

అరుంధతీప్రదర్శన న్యాయమును జూడుము.

అనవస్థాన్యాయము

ఉపపాద్యోగపాదకములకు సంబంధము లేనట్లు.

అనువృత్తిన్యాయము

పూర్వసూత్రమునుండి కొన్ని పదములు అర్థవివరణమునకై ఉత్తరసూత్రములోనికిఁ గొనిపోవుట అనువృత్తి అనఁబడును. (వ్యాకరణాదిసూత్రములయందీ అనువృత్తి సుస్పష్టము)

స్వప్రయోజనసాధనమునకై పూర్వపూర్వాంశముల నాశ్రయించుపట్ల నీన్యాయ ముపయుక్తము.

అనువృత్తి ఆవృత్తికి రూపాంతరము. ఆవృత్తియన నుద్దిష్ట విషయమును మఱల మఱల వచించుట. అట్లొనర్చుటవలన పూర్వ విషయము సుదృఢ మవును.

“అభ్యాసం కూసు విద్య” అన్నట్లు.

అన్యోన్యశ్రయన్యాయము

ఒకదాని కొకటి ఆశ్రయ మవుట.

వచసింహ, వచవ్యాఘ్ర, హ్రదనక్ర, న్యాయములను జూడుము.

అన్వయవ్యతిరేకన్యాయము

ఒకచో నొకవస్తువు ఘడిచ నింకొకవస్తువు ఘంఘను. అది లేనిచో రెండవదియు నుండదు. వానిలో మొదటిది రెండవదానికి కారణమవును. దీనికే అన్వయ వ్యతిరేకమని పేరు.

“జన్మాద్యస్య యతోఽన్వయా దితరతః...”

భాగవతము.

అపచ్ఛేదన్యాయము

“ఏకకర్తృకోఽపచ్ఛేదః” నలువురు కలసి ఏకముఖమున నొకపనిచేయునపుడు వారిలోనివాడే యొకఁ డాపనికి భంగము కలిగించుటకు అపచ్ఛేదము అనిపేరు.

ఉదా:— జ్యోతిష్టోమసవన మందొకానొక సమయమున ఋత్విక్కు లందఱు ఒకరిగోచి యొకరు పట్టుకొని చీమల బారువలె నడువవలయును. అట్టితఱి వారిలోనివాడే యొకఁడు-ప్రమాదవశముననే కానిండు-అగ్రేసరుని గోచి విడచిపెట్టినఁ (కచ్చవిమోచన మొనరించిన) తత్కృత్య మంతయు భగ్నమగును. కావున-

పూర్వవస్తువువలన పరవస్తువునకు భంగము వాటిలునపు డీన్యాయము ప్రవర్తించును.

అపవాదన్యాయము

పూర్వోదాహృతవిషయమునకు బాధకముగా నుడువఁబడు నుత్తరవాక్యమునకు అపవాదము అనిపేరు.

ఉదా:— కర్మప్రవృత్తులును భగవంతుని పొందగలరు. కామనయా కర్మప్రవృత్తులుమాత్ర మట్లు పొందనేరరు. ఇందు సర్వసామాన్యముగ భగవత్ప్రీతిని వచించు మొదటివాక్యము (సామాన్యశాస్త్రము) నకు బాధక ముగ కొంతవ్యవస్థ అనగా కామరహితముగ కర్మల యందు ప్రవర్తించువారలు అని కల్పించుచు ప్రవర్తించు రెండవవాక్యము అపవాద (శాస్త్ర)ము అని నుడువఁ బడుచున్నది.

అట్లే — ఉత్తరాంశమువలనఁ బూర్వాంశమునకు బాధ కలుగు సందర్భమున నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

“అపవాదై రుత్సర్గౌ బాధ్యస్తే” అను పరిభాషనుండి యీన్యాయ ముత్పన్నమైనది. వ్యాకరణశాస్త్రమున నీ న్యాయమెక్కుడుగ నుపయోగింపఁబడును.

అపసారితాగ్నిభూతలన్యాయము

నిప్పు తీసివైచినను మొట్టమొదట ఆనిప్పు ఉంచఁబడిన స్థలమున ఆనిప్పుచే కలిగిన వేడిమాత్రము పోదు.

చంపకపట, రామతకరండ న్యాయములను జూడుము.

అబ్ధిఫేనాదిన్యాయము

సముద్రములోని నీటిబుడగలు, నురుగు మున్నగునవి క్షణములో పుట్టి క్షణములో నశించుచుండును.

ఉదా:—సంసారసముద్రములో జీవులు.

అబ్బక్షన్యాయము

నీళ్ళు త్రాగి జీవించునట్లు.

వాయుభక్షణన్యాయమును జూడుము.

అభ్యుపగమసిద్ధాంతన్యాయము

అధికరణసిద్ధాంతన్యాయమున నీన్యాయముయొక్క స్వరూపము వివరింపఁబడినది.

అయాచితమండనన్యాయము

ఒకవస్తువు అయాచితముగ లభించి తుద కది అలంకారముగగూడ ఉపయోగించినట్లు.

ఉదా:—నీలఘటాదులు.

అరణ్యచంద్రికాన్యాయము

వనచంద్రికాన్యాయమును జూడుము.

అరుణైకహోయనీన్యాయము

ఒకసంవత్సరము వయసుగల ఎఱ్ఱని ఆవు అన్నట్లు.

అరుణశబ్దము అరుణగుణవాచకము. గుణివిషయికముగ
ప్రయోగింపబడినపుడు ఆ అరుణశబ్దము అరుణగుణివాచ
కముగూడ నగుచున్నది.

ధర్మవాచకము ధర్మవిషయత్వముగఁ బ్రయోగింపబడి
ధర్మవాచకమైనపు డీన్యాయ ముపయోగింపబడును.

అరుంధతీప్రదర్శనన్యాయము

అరుంధతిని చూపించినట్లు.

“యథారుంధతీం దిదర్శయషు స్తత్సమీపస్థాం స్థూలాం
తారా మముఖ్యాం ప్రథమ మరుంధతీతి గ్రాహయిత్వా
తాం ప్రత్యాఖ్యాయ పశ్యా దరుంధతీమేవ గ్రాహయతి
తద్వన్నాయ మాత్మేతి బ్రూయాత్”

శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్ ౧.౧. ౮.

అరుంధతిని చూపవలయుననిన తొల్దొల్ల అరుంధతీ
సక్షత్రసమీపమున నున్న పెద్దసక్షత్రమును జూపి
తత్ప్రత్యాఖ్యానముచేయుచు దానిసమీపముననున్న చిన్న
సక్షత్ర మరుంధతి యని బోధించునట్లు.

అథ్యారోపాపవాద న్యాయమును జూడుము.

అర్థకుక్కుటీన్యాయము

కోడిని కోసి సగభాగమును తినుటకును, తక్కి-సగమును గ్రుడ్లు పెట్టించుట కుపయోగించుకొనవచ్చునని తలచినట్లు.

అర్థలౌకికన్యాయము

అలౌకికములైన వేదాదులకు లౌకికగ్రంథసంచయము వలననే అర్థము గ్రహింపవలసియుండును.

అవిరావికన్యాయము

అవి అనఁగా గొట్టె; ఆవిక మనఁగా గొట్టెసంబంధమైనదని అర్థము. (ఒకటి విగ్రహవాచకము; రెండవది తదుత్పత్తివాచకము.)

“తత్ర ద్వయోః శబ్దయోః సమానార్థయో రేకేన విగ్రహోఽపరస్మాదుత్పత్తి ర్భవిష్య త్యవిరావికన్యాయేన తద్యథా—అవే ర్క్రాంత మితి విగ్రహ్యా ఆవికశబ్దాదుత్పత్తి ర్భవతి ఆవికమితి”

అశోకవనికాన్యాయము

లంకలో సీతను రహస్యముగా నుంచుట కనేకస్థలములున్నను రావణుఁ డామెను అశోకవనములో నుంచుఁడని రాక్షసుల కానతిచ్చెను.

ఒకపనిని సాధించుట కనేకమార్గము లున్నను ఒకపద్ధతిని నిర్ణయించి వచించునపు డీన్యాయ ముపయుక్తము.

అశ్వతరీగర్భన్యాయము

కంచరగాడిదె చూడి మోసి ఈనినవెంటనే చనిపోవును.

వృశ్చికీగర్భన్యాయమును జూడుము.

అశ్వభృత్యన్యాయము

వీఁ డెవనిభృత్యుడో వానిది ఈగుఱ్ఱము; ఈగుఱ్ఱ మెవనిదో వానికి వీడు భృత్యుడు అని నిర్దేశించి చెప్పినట్లు.

అసంజాతవిరోధిత్యన్యాయము

పుట్టనివానిపై తనకు విరోధియని వైర మూనినట్లు.

అజాతపుత్రగుణోత్కీర్తనన్యాయమువలెనే.

అసిధారామధులేహనన్యాయము

కత్తిఅంచుననున్న తేనెను నాకినట్లు.

“కామై ర్న తృప్తిః సంసారే క్షురధారామధూపమైః”

అహినకులన్యాయము

వ్యాలనకులన్యాయమును జూడుము.

అహినర్గయినీన్యాయము

పాముకుబుసముమాదిరి.

కుబుసము విడిపోక తన కంటియున్నంతదనుక పాము అది తనదేహమే అనుకొనును; విడిపోయినతరువాత పామునకు కుబుసము తనది అనే జ్ఞానమే ఉండదు.

జ్ఞానోదయమై అజ్ఞానావరణముతోబాటు దేహభిమానము నశించినవెను వెంటనే తొలుతఁ గల నాదేహము అను భ్రాంతియే జ్ఞానికి నశించును.

అహింశకైవర్తన్యాయము

నల్లమందుతినిన ఉన్నత్తుడు, జాలరివలె.

నల్లమందు తిని మతిపోయినవాఁడొకఁడు పడవనెక్కి పోవుచు తక్కినమనుష్యులతో కలిసి మాఱుపడుదునేమో అనుభయమున తనకాలికిని పడవకును త్రాటితో కట్టివెచి కొని పరుండెను. వాఁడు గాఢనిద్రపోయినపిమ్మట పల్లెకారి పరిహాసమునకై ఆత్రాటిని విప్పి తనకాలికి కట్టివెచికొని పరుండెను. కొంతసేపటికి ఉన్నత్తుడు మేల్కొని తనకాలికి త్రాడు లేకుండుటయు, పల్లెవాని కాలు ఆత్రాటిచే కట్టబడియుండుటయుఁ జూచి హఠాత్ నేను; నేనే వాఁడు అను తాదాత్మ్యభ్యాసతో లేచి వానితో—ఓరీ! నేనే నీవు; నీవే నేను—అని వాదన పెట్టుకొనెనట.

అట్లే—తాదాత్మ్యభ్యాసయం దీన్యాయముప్రవర్తించును.

అహిమూషకన్యాయము

అహింసకుల, వ్యానలకుల న్యాయములట్లు.

తే. వినవె యహిమూషకన్యాయమున ధరిత్రి
నాక్రమంబున నమరేంద్ర యసురవిభుని
తోడ సంధింపు మని పంపె దోయజాత
నాధుఁ డరుదెంచె వైకుంఠనగరమునకు.”

దశావ. కూర్మ. 49. పు.

అక్షికాణన్యాయము

కాణశబ్దమునకు కాయకంటివాఁడు అని అర్థము. అయినను
“అక్షికాణ” అందురు.

వాజిమందురా, నీలేందీవర న్యాయములవలె.

అక్షిపాత్రన్యాయము

లూతాతంతువులు కంటిలో పడిన గ్రుడ్డుకు బాధకలి
గించుచుగాని యితర అవయవములకు స్పృశించినను,
మఱే మొరచ్చినను ఏమియు చేయజాలవు.

“ఊర్ణాపక్ష్మ యథైవహి కరతలసంస్థం న విద్యతే పుంభిః
అక్షిగతం తు తదేవ హి జనయ త్యరతిచ పీడాంచ.
కరతలసదృశో బాహ్ న వేత్తి సంస్కారదుఃఖితాపక్ష్మ,
అక్షిసదృశస్తు విద్వాన్ తేనై ప్రాద్యేజతే గాఢమ్.”

అతిసున్నితమై మిక్కిలి చుఱుకు (సూక్ష్మగ్రాహిత్యము)
గలతావున నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

అకాశపరిచ్ఛన్నన్యాయము

అనంతమై ఏకమైనను అకాశము ఘటాదులయందు ప్రతి
బింబించి పరిచ్ఛిన్నమై నానాత్వము నొందును.

పరబ్రహ్మ మనంతము, అద్వితీయము అయ్యు ఊపాధుల
యందు అనుప్రవిష్టమై పరిచ్ఛిన్నమై అనేకత్వమున
భాసించును.

ఆఖ్యన్నపిటకన్యాయము

“ఘాతయితుమేవ నీచః పరకార్యం వేత్తి న ప్రసాధయితుమ్
సాతయితుమేవ శక్తి ర్నాథో రుద్ధర్తు మన్నపిటమ్.”

ఎలుక అన్నమును క్రింద పడవేయఁగలదు గాని ఎత్తలేదు.
దుష్టుఁడు పరులకార్యమును చెడఁగొట్టఁగలడుగాని తిరిగి
బాగుచేయలేడు.

“నాహం శక్తో గృహరంభే శక్తోహం గృహభంజనే”
అన్నట్లు.

ఆత్మాశ్రయన్యాయము

తనను తానే ఆశ్రయించికొని ఉన్నట్లు.

ఆదిత్యగతిన్యాయము

ఆకాశముమీఁద సూర్యుఁడు కదలుచున్నట్లే కనబడక
కొంతసేపటిలో మఱొక చోఁ గనబడును.

తెలియకుండగనే మార్పు కనుపడుపట్ల నీన్యాయ ముప
యోగించును.

ఆటణకన్యాయము

ప్రతివారు మాటలమధ్య— ఏదో సామెత చెప్పినట్లు—
అని ఉపయోగించుచుందురు. కాని ఆసామెత ఏదియో
చెప్పరు.

ఆమోదషట్పదన్యాయము

వాసననుబట్టి తుమ్మెద పువ్వున్నచోటును గుర్తించును.

ఆరఘట్టఘటిన్యాయము

ఏతఃస్థునకు కట్టిన బాస క్రిందికి పోవుచు పైకి లేచుచు నుండును.

అట్లే—పురుషులు వృద్ధిక్షయములయందుఁ దదనుగుణముగ ప్రవర్తింతురు.

ఘటియంత్రన్యాయమును జూడుము.

ఆరోహోవరోహన్యాయము.

ఎక్కినవరుసనే మఱల క్రిందికి దిగవలెను.

సోపానారోహణ, సోపానావరోహణ, సాధసోపానన్యాయముములను జూడుము.

ఆశామోదకత్వప్తన్యాయము

ఆశ అనే లడ్డూలతో తృప్తిపొందినవానివలె.

ఆశామోదకయుతులకు, ఉపార్జితమోదకవంతులకు గల భేదము, శద్ధ్వారా కలిగిన తృప్తియందును గలదు.

“ఆశామోదకత్వస్తా యే యేచోపార్జితమోదకాః
రసవీర్యవిపాకాది తుల్యం తేషాం ప్రసజ్యతే.”

“ఆశామోదకోపార్జితమోదకయో రస్త్యేవ స్వప్నైః పి
కియ ద్వైలక్షణ్యమ్.”

“శా. ఆశామోదకభక్షణంబునకు న న్నాకొల్పి తీభంగి.”

కాకాని మల్లిశ్వరమాహాత్మ్యము.

(తాడేపల్లి వెంకటప్పయ్యశాస్త్రిగారు)

ఇందుక్షేపాన్వయము

ఈశ్వరుడు చంద్రుని, విషమును గ్రహించినను చంద్రుని తలపై నను, విషమును కంఠమందును ధరించినాడు.

అట్లే—బుద్ధిమంతుడు గుణదోషములను రెంటిని గ్రహించి గుణములను వెలువరించును; దోషములను అణచివేయును.

ఇంద్రజాలన్యాయము

కనుకట్టువిద్యవలన ఒకటి మఱొకటిగా కనబడునట్లు.

ఉదా: — మిథ్యాప్రపంచము.

అశుకారన్యాయము

బాణములు చేయువాని విధమున.

“ఇషుకారో నరః కశ్చి దిషా వాసక్తమానసః,

సమీపేనాపి గచ్ఛంతం రాజానం నావబుద్ధవాన్.”

బాణములు చేయువాఁ డొకఁ డాబాణములదృష్టిలోపడి తనదగ్గఱనుండియే సోపుచున్న రాజును సైతము గుర్తించ లేడట. స్వకార్యవ్యగ్రతచే ముగ్ధుఁ డయ్యెనని భావము. అట్టిసందర్భముల నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

ఇక్షుదండన్యాయము

చెఱుకుగడలోని కణుపు లొకదానికన్న మఱొకటి రుచిగా నుండును.

ఉదా:—(జరిగినకొలది) సజ్జనమైతి.

ఉభయతస్పాశాబద్ధన్యాయము

రెండువైపుల త్రాళ్ళచే బంధింపఁబడి యున్నవాఁడు వలె.
ఎటూ మెదలలేని స్థితి అని భావము.

ఉర్జనాభిన్యాయము

లూతాతంత్రున్యాయమును జూచుము.

ఋతుమతీకన్యకాన్యాయము

ఋతుమతియైన కన్య తనతలిదండ్రులనుండి దృష్టి మఱల్చి
భర్తపై ననురాగము, ప్రేమ జూపుచు సుఖమనుభవించుచు
మహానందము నొందును.

సంసారత్యాగము చేసిన బ్రహ్మజ్ఞాని బ్రహ్మయందే తన
మనోవాక్కాయముల నునిచి మహానంద మొందును.

ఏకవృంతగతఫలద్వయన్యాయము

ఒకేతొడిమను రెండు పండ్లున్నట్లు.

శ్లేషయం దొకేపదమున రెండర్థములు స్ఫురించుచుండును.

ఏరండబీజన్యాయము

ఆముదపుగింజను (కాడనుండి విడదీసిన) నీటితోఁదడివిన
పైకెగురును.

జలతుంచికా, పంజరము క్తవిహంగోష్ఠీన, పంజరము క్తపక్షి
న్యాయములను జూడుము.

ఒకప్రోతన్యాయము

బట్టలో పడుగు వేకవలె.

“.....యస్మి న్నోతప్రోత మిదం జగత్”

భాగవతము.

ఔపాధికాకాశభేదన్యాయము

ఆకాశపరిచ్ఛిన్నన్యాయమును జూడుము.

కంఠవామీకరన్యాయము

బంగారుగొలుసును కంఠములో వైచికొని మఱచి
“అయ్యో! నాగొలుసు పోయినది” అని ఏడ్చుచు వెదకు
కొను వాఁడు—అదిగో, నీగొలుసు నీమెడయందే ఉన్నది—
అని ఒరులు చూపిన చూచి “ఉన్నది” అని ఊరజిల్లును.

తనయంపున్న ఆత్మను తెలిసికొననేరక తికమకబడువాఁడు
గురూపదేశమున ఆత్మజ్ఞానము కలిగి స్వస్థచిత్తుఁ డవును.

కందుకన్యాయము

బంతిని క్రింద పడవైచిన మీఁది కెగరి తిరిగి క్రిందపడు
చుండును.

ఉదా—హానివృద్ధులు.

కడారాన్యాయము

“కడారాః కర్మధారయే” అని పాణినీయసూత్రము.
కడారాః అనుపదము బహవచన ప్రయోగముమాత్రము
నన సూత్రమున ఆదిశబ్ద మప్రయుక్త మైనను కడారాదులు
అను నర్థమిచ్చుచున్నది.

కేవలబహువచనాంతత్వమున ఆద్యర్థమును బోధించునెడ నీన్యాయప్రవృత్తి.

కదంబకోరకన్యాయము

గుండ్రనికడిమి చెట్టు (పూవు) నకు చుట్టు నొకేమాటు మొగ్గలు పుట్టును.

ఒక్క-మాటుగ నన్ని తావుల ప్రసారముగలయెడ నీన్యాయముపయోగింపబడును.

కదళీఫలన్యాయము

అరటిచెట్టు గెలవేసి పండ్లు పండినవెనువెంటన కొట్టివేయబడును.

అశ్వతరీగర్భ, వృశ్చికిగర్భ న్యాయములను జూడుము.

కనకకుండలన్యాయము

బంగారమువలన కుండలములు తయారగుచున్నవి. కుండలములు చెడిపోయిన బంగారమే అగును. ఆదిమధ్యావసానములయందు బంగారమునకును, కుండలములకును రూపమాత్రమే కాని వేఱొండు భేదము లేదు.

ఉదా: — బ్రహ్మము, తత్సప్తప్రపంచము.

కపింజలన్యాయము

“కపింజలా నాలభేత” తిత్తిరిపక్షులను విశసింపవలెను అని సూత్రము. అనుచో సూత్రమున నిన్నిపక్షులను అని నిర్ధారణ లేనందువలన ఎన్నిపక్షులను అని శంక రాగా

సూత్రమున బహువచనప్రయోగముచే మూడింటిని అని
స్పష్టమగుచున్నది.

“ఇహేదానీం చతుర్థాం మహాభూతానాం సృష్టిసంహార
విధి రుచ్యతే”

మహాభూతానామి త్యుక్తే త్రయాణామేవ పరిగ్రహః
కపింజలా నాలభేతేతివ ద్భహుత్వసంఖ్యాయా స్తావత్త్యేవ
చరితార్థత్వాత్ అత శ్చతుర్థామిత్యుక్తమ్.

కప్పలనిర్ణేజనన్యాయము

కంబళి కాళ్ళకు వేసి దులిపినట్లు.

కాళ్ళకు బాదుచు కంబళిని దులిపిన కంబళి బాగుపడు
టయు, కాళ్ళదుమ్ము వదలుటయు రెండులాభములు
గలుగుచున్నవి.

“ఏకాక్రియా ద్వ్యర్థకరీ” అన్నట్లు ఒకేపనివలన ఫల
బాహుళ్యము సంభవించునపు డీన్యాయ ముపయోగింపఁ
బడును.

“అపిచ దధి ఉభయ మసమర్థం కర్తుం ఫలం సాధయితుం
హోమంచ నను కంబలనిర్ణేజనవ దేత ద్భవిష్యతి నిర్ణే
జనంహి ఉభయం కరోతి కంబలశుద్ధిం పాదయోశ్చ
నిర్మలతామ్.”

కరకంకణన్యాయము

కంకణము అనిన చేతి కలంకారముగ ధరించు భూషణము
అని అర్థము. అయినను కరకంకణము అందురు.

వాజిమందురా, నీలేందీవర, కరిబృంహిత, గజఘటా,
చంద్రజ్యోత్సాని, పర్వతాధిత్యకా, పర్వతోపత్యకా,
మృగువాగురా న్యాయములను జూడుము.

కరస్థబిల్వన్యాయము
కరవిన్యస్తబిల్వన్యాయము }

చేతిలోని మారేడుకాయవలె.

స్పష్టముగనున్నదనిభావము.

“నిశ్శేషోపనిషత్సారస్తదేతదితిసాంప్రతమ్,
ఉక్త్వావిప్రీయతే సాక్షాత్కరవిన్యస్తబిల్వవత్.”

కరతలామలకన్యాయమును జూడుము.

కరిబృంహితన్యాయము

బృంహితమనిన ఏనుఁగుయొక్క ఘీంకారమని అర్థము.
అయినను కరిబృంహితము అని ప్రయోగింతురు.

కరకంకణ, గజఘటాది న్యాయములను జూడుము.

కర్ణకౌంతేయన్యాయము

కర్ణుఁడు కుంతికొడుకే అయినను తెలియక రాధేయుడను
(రాధకుమారుడను) అను నూహతో నుండెను. కృష్ణా
దులవలన వాస్తవ మెఱింగిన పిదప కౌంతేయుఁ డను
అని భావించెను.

సింహమేష, రాజపుత్రవ్యాధ న్యాయములను జూడుము.

కలంజన్యాయము

కలంజము అనగా విషలిప్తబాణముచేఁ జంపఁబడిన మృగమాంసము అని అర్థము.

“న కలంజం భక్షయితవ్యం న లశునం నగ్నంజనం చ”
కలంజము, ఉల్లిపాయ మున్నగువానిని తినగూడదు అని విధివాక్యము. ఇందు కొలఁదిభేదమును సాధించి మీమాంసాశాస్త్రజ్ఞులు “అభక్షణం కర్తవ్యం” అభక్షణము చేయవలయును అనియా లేక “భక్షణం నకర్తవ్యమ్” భక్షింపరాదనియా అని పూర్వపక్ష మొనరింప “న భక్షణం కర్తవ్యం” అని సిద్ధాంతీకరింపఁబడినది.

ఈషదంతరముచే ద్వివిధముగ శంకింపఁబడి యొకరకమున సిద్ధాంతీకరింపఁబడు నెడ నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

కాంస్యభోజిన్యాయము

“నేననుదినము గురువుగారు భుజించఁగా మిగిలినిదానిని భుజింపవలెను; అందును కంచుకంచములో” అను నియమము గల శిష్యునిగూర్చి వచించిన, నాతనిగురువు కంచుకంచములో భుజించుచున్నాఁడు అని తెలియుచున్నదిగదా! “పాత్రలో భుజించఁగూడదు; అందును కంచుపాత్రలో అసలే నిషిద్ధము” అనునియమము గల గురువునొద్ద కాంస్యభోజి శిష్యుఁ డెట్లు మనఁగలఁడు?

గురునియమమును పాటించిన శిష్యునియమమునకును, శిష్యునియమము పాటించిన గురునియమమునకును భంగము వాటిల్లును. కావున—

పరస్పరబాధ్యబాధకభావమున నీ న్యాయముపయుక్తము.
సుందోపసుందన్యాయమును జూడుము.

కాకదధ్యుపమాతకన్యాయము

“కాకేభ్యో రక్ష్యతాం సన్ని రితి బాలోఽపి చోదితః,
ఉపఘాతపరే వాక్యే న శ్వాదిభో న రక్షతి?”

ఈపెరుగును కాకులు ముట్టుకొనకుండు చూచుచుండుమని
చెప్పిన, ఆబాలుఁడు కాకులను తోలి కుక్కలు ముట్టు
కొనిన చూచుచు నూరకుండునా? ఉండడు; వానినికూడ
తోలి వేయును. కాకశబ్దముచేతనే శునకాదులుకూడ ఆక్షి
ప్తము లవుచున్నవి. అట్లే—

“యేత్విమం విష్ణు మవ్యక్తం మాంచ దేవం మహేశ్వరమ్,
ఏకీభావేన పశ్యంతి నతేషాం పునరుద్భవః”

అనిన విష్ణుమహేశ్వరపదములచే బ్రహ్మను ఏకత్వబుద్ధితోఁ
జూచినను పునర్జన్మ కలుగదని బ్రహ్మపద మాక్షిప్త
మవుచున్నది.

కాకాధికరణన్యాయము

ఫలానాయిల్లు ఏది అని అడిగిన ఆకాకి వాలియున్న యిల్లు
అని చూపినట్లు.

ఉపలక్షణమును సూచించుచు పృష్టవస్తునిర్దేశము చేయు
నెడ నీన్యాయముపయుక్తము.

*కాకిణీన్యాయము

ఒక్క-కాసీమూలమున అన్నదమ్ములకు తల్లిదండ్రులకు
వైరము సంభవించి సర్వనాశము సంభవించును.

కాచమణీన్యాయము

ఒకేరకముగ ప్రకాశించినచు గాజు గాజే, మణి మణియే.
కాకపికన్యాయమును జూడుము.

కాణ్డానుసమయన్యాయము

ఋత్విక్కులకు మధుపర్కాదు లొసంగుటలో రెండురక
ములు గలవు - పదార్థానుసమయము, కాండానుసమ
యము—అని.

వరణక్రమమున నెల్లఱకు నాసనమొసగి పిదప అర్ఘ్యము,
పాద్యము, మున్నగునవి వరుసన యిచ్చుట పదార్థాను
సమయము.

ముందొకనికి ఆసనము, పాద్యము, మధుపర్కము మున్నగున
వన్నియు నిచ్చి తరువాత వేతొకని కన్నియు వరుసన
నిచ్చుచు ఈక్రమముననే ఎల్లఱకు నిచ్చుట.

అభీష్టవ్యవహారము ప్రత్యేకముగ ప్రతియొక వస్తువునకును
క్రమముగ జరిగించునెడ నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

కామాకులకామినీన్యాయము

కామవిహ్వలయైన కామిని ప్రియునికొఱకై పరితపించునట్లు.

కారణగుణప్రకృమన్యాయము

కారణము ఎట్టిగుణముగలదై యున్న కార్య మట్టి గుణ ముతో నొప్పును.

నల్లనిమట్టివలన పుట్టిన ఘటాదులు నల్లగనే ఉండును.

కార్పాసరక్తతాన్యాయము

ఎఱ్ఱలక్కలో నానవేసిన పత్తివిత్తులను పాతిపెట్టిన ఆచెట్ల నుండి ఎఱ్ఱనిపత్తియే వచ్చును.

“యథా క్షీరావసేకా దమృత్వం పరిహృత్య మాధుర్య ముపాదాయానువర్తమానామలకీ కాలాంతరేఽపిమాధుర్య మస్మీలయతి, లాఘోరసావసేకాద్వా ధవలిమాన మప హాయ రక్తతా ముపాదాయానువర్తమానం కార్పాస బీజం కుసుమేషు రక్తతామ్.”

లాఘోరసావసిక్తకార్పాసబీజన్యాయమును జూడుము.

కీటభృంగన్యాయము

భ్రమరకీటన్యాయమును జూడుము.

కీటోద్ధారన్యాయము

ప్రవాహములో కొట్టుకొనిపోవు పురువులను తీసి ఒడ్డున పడవైచిన నవి యొక ఆధారమును చూచుకొని సుఖించును.

కీలప్రతికీలన్యాయము

బండిని నడిపే ఇరుసుకు రెండువైపుల చక్రములు జారిపడి పోకుండ నుండుటకై రెండు మేకులు (శాయమేకులు) బిగింతురు.

అట్లే—ఉద్దిష్టార్థమును స్థిరముచేయు సిద్ధాంతమును దృఢీకరించుటకై మఱికొన్ని ప్రమాణవాక్యములను పొందుపరతురు.

కుంజరశౌచన్యాయము

గజస్నానన్యాయమును జూడుము.

కుండధారోపాస్థిన్యాయము

తనను ప్రార్థించు భక్తునకు వరములీఁ దనకు శక్తి చాల నందున కుండధారుడను దేవవిశేషుఁడు తనకంటె అధికుఁడవు దేవునిచే వరము లిప్పించెనట.

సత్పురుషులు తమకు శక్తిలేకున్నచో పరులచేనైన పరోపకారము చేయుదురు.

కుంభీధాన్యన్యాయము

కుంభీ అనిన కుండ. కుంభీధాన్యుఁడు అనిన వ్యవృత్తిచే కుండలో ధాన్యము పోసుకొనువాఁడు అనియు, రూఢమై శ్రోత్రియుఁడు అనియు సర్థములు గలవు. కుంభీధాన్య నకు గోవు నీయవలయు ననిన గౌణార్థమవు మొదటి వానికా లేక ముఖ్యార్థమవు శ్రోత్రియునకా అని శంక వొడమ గౌణముఖ్యములలో ముఖ్యార్థమే గ్రహింపఁబడవలయునని నిశ్చయింపఁ బడినది.

పంకజాదులవిధమున,

కుక్కుటద్వానన్యాయము

కోడికూత మొట్టమొదట స్వల్పముగ నుండి పోనుపోను
దీర్ఘ మవును.

పరాహ్ణాచ్ఛాయాన్యాయమును జూడుము.

కుమారీకంకణన్యాయము

యువతిచేతికంకణము చాలగాజలతో మొలయుచు అటు
నిటునున్న గాజులనడుమ ఒరపిడివడుచు నుండును.

“బహూనాం కలహేనా నిత్యం ద్వాభ్యాం సంఘర్షణం
తథా! ఏకాకీ విచరిష్యామి కుమారీకంకణం యథా.”

కులకన్యాన్యాయము

కులకాంత సిగ్గు విడువనంతదనుక కీర్తి వడయును.

“క. ధాత్రిం దృష్టిం బొదలిన
ధాత్రిపతిగతి సత్ప్రిఁ దగు పాఱుండు; సా
పత్రప రోచెలియటు నిర
పత్రప కులకాంత పైరయు భ్రష్టత్వమ్ము.”

వ్యాఖ్యాతల నీతిశాస్త్రము.

కులాలచక్రన్యాయము

కొంతదనుక త్రిప్పి వదలివేయఁబడిన కుమ్మరిచక్రము
తనంతన తా కొంతసేపు తిరిగి అగిపోవునట్లు.

కులాలచక్రకీటన్యాయము

కుమ్మరవానిచక్రముపై నున్న పురుగు ఆచక్రముతోబాటు వేగముగ తిరుగును.

సంసారచక్రమున దేహి జననమరణాదిభ్రమణవేగమున గిరున తిరుగుచుండును.

కుల్యాప్రణయనన్యాయము

కాలువలు నిర్మించినట్లు.

పొలములు బాగుగా పండుటకై కాలువలద్వారా నీటి వసతు లేర్పఱుతుము. అట్లేర్పరుపబడిన కాలువలలోని నీరు త్రాగి ప్రాణధారణమునుకూడ చేయుదుము.

ఒకపనికై చేయబడిన కార్యము మఱొకదానికిఁగూడ నుపయోగించునెడ నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

“అతో న విధేయప్రత్యయే తాత్పర్యమితి కుల్యాప్రణయనన్యాయేనోభయార్థత్వావిధేయాత్ । యథా శాల్యర్థం కుల్యాః ప్రణీయతే తాభ్య ఏవ పానీయంచ పీయతే తద్వత్ ॥”

కుసుమస్తబకన్యాయము

పూలగుత్తి మత్తకాళినుల తలమీఁద నైన అలంకారముగా ప్రకాశించును; లేదా రాలి అయిన పోవును.

సజ్జనుఁడు ఊరిలో తలమానికముగానైన ఉండును; లేదా స్వస్థానమును వదలి అడవిలో తపస్సునకైన లేచిపోవును.

కుసూలధాన్యన్యాయము

గాదెలోనుండి కొంచెముకొంచెముగా తీయుచుండిన
క్రమముగా ఉన్న ధాన్యమంతయు తగ్గిపోవును.

కూటకార్హపణన్యాయము

తెలియక చెల్లని నాణెములను వాడినట్లు.

సంచిలో భోసియుంచిన రూపాయలలో చెల్లనివికూడ
నుండును. కాని మనము మామూలుగ తీసి వాడుచునే
యుండుము. ఆవాడకములో చెల్లనినాణెములనుగూడ
చూడక మంచివానివలెనే మామూలుగ వాడుదుము.
తెలిసిన పిమ్మట వానిని తీసిపాటవైతుము.

అట్లే— అజ్ఞానవశమున నొకడు అసాధుమార్గమున వ్యవహరించినను జ్ఞానము కలిగిన వెనువెంటన దానిని పరిత్యజించును.

కూపఖానకన్యాయము

“యథా కూపఖానకే పతితం పంకాది కూపాన్నిస్సృజే
నాంభసా ప్రక్షాల్యతే తథా—”

నూయి త్రవ్వనప్పుడు ఒంటిపై పడిన మట్టి బురద మున్న
గునవి అనూతిలోనుండి వచ్చిన నీటిచే కడిగికొని పరి
శుభ్రము చేసికొనబడును. అట్లే—

“తత్తద్విగ్రహవచ్చిన్నేశభేదబుద్ధిజో దోషస్తదుపాసనా
జన్య సుకృతమహిమోత్పన్నేనాద్వైతభోధేన సమూలం
నివర్త్యత ఇత్తి జ్ఞేయమ్.”

ఆయావిగ్రహములయందు రూఢమై జనించిన పరమేశ్వర భేదబుద్ధిజమపు దోష మాయావిగ్రహరాధనములవలనఁ గలిగిన సుకృతమహిమచే నుత్పన్నమపు నద్వైతబోధచే నశించును.

కృత్వాచిన్తాన్యాయము

“ఇత్యేవం కృత్వా చిన్త్యతే కృత్వా చిన్తేయం”

ముందొకవిధముగ విధిని కల్పించుకొని చేసి పిమ్మట దానినే విచారించవలయునన్నట్లు.

కై దారికాన్యాయము

వ్యవసాయదారుఁడు నీటికాలువలోనుండి ఒకపొలమునకు నీరు పెట్టి ఆతూము మూసివైచి మఱొకచో తూముచేసి మఱొకపొలమునకు నీరు పెట్టుచుండునట్లు.

కోష్ఠపానన్యాయము

ఇంటికి తెప్పించుకొని కల్లుత్రాగినట్లు.

రహస్యముగ దుష్కార్యములను చేయుట అని భావము.

క్రమవిపర్యాసన్యాయము

ముందు వెనుక, వెనుక ముందు, క్రమభంగముగ పనులలో ప్రవర్తించుట.

ఖపుష్పన్యాయము

గగనకుసుమన్యాయమును జూషము.

ఖరీవిషాణన్యాయము

గాడిదకొమ్ములలాగా.

శశవిషాణన్యాయమును జూడుము.

ఖలే కపోతన్యాయము

కళ్ళములో దిగిన పావురముల మాదిరి.

కళ్ళములో గింజలేరి తినుటకు దిగి వలలో దగుల్కొనిన పావురములు అన్నియు నొకటియై వలతో నెగిరి పోయి ప్రాణము దక్కించుకొనినవంట.

ఒక పనినిసాధించుటకు సాధకము సముచ్చయముపైనున్న పుడిన్యాయము ప్రవర్తించును.

“సముచ్చయోయ మేకస్మిన్ సతి కార్యస్య సాధకే

ఖలే కపోతీకాన్యాయా త్తత్కరః స్యా త్పరోపిచేత్”

ఖాదఘాతకన్యాయము

తినేవారే చంపేవారుకూడా అవుదురు.

చేపలను తినువారు చేపలను చంపేవారు కారు?

గగనారవిందన్యాయము

ఆకాశముమీద తామరపూలవలె.

ఖపుష్ప, గగనకుసుమ న్యాయములను జూడుము.

గజఘటాన్యాయము

గజ, ఘటా శబ్దములు రెండును గజవాచకములే. కాని రెంటిని కలిపి ఏనుగు అనునర్థమున నుపయోగింతురు.

కరకంకణ, కరిబృంహిత వాజిమందురా, నీలేందీవర
న్యాయములను జూడుము.

గణపతిన్యాయము

అన్ని పనులకు మొట్టమొదట మనము విధిగా గణపతిని
పూజింతుము.

అందఱికన్న మొట్టమొదట ముఖ్యుడుగ నెన్నుకొనఁబడు
వానివిషయమున నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

గంధర్వనగరన్యాయము

గంధర్వనగరము అనఁగా మాయాప్రపంచము-అసత్యమై
సత్యముగా కనుపించుచు క్షణములో నశించుచు మఱల
పుట్టుచు మఱల నశించుచు నుండునది.

ఉదా:-జగత్తు.

“.....గంధర్వనగరోపమైః.....”

భాగవతము.

గర్గశతదండనన్యాయము

వందమంది గర్గులను చావమోదుము అన్నట్లు.

“గర్గాః శతం దండ్యంతాం” అన్నపుడు నూఱుగురు గర్గు
లను ఒకేమాటాకేమాటనపుడు దండించుట దుర్ఘటము
గావున ప్రత్యేకముగ ఒక్కొక్కరిని క్రమక్రమముగ
దండించవలయు నని భావము.

ప్రత్యేకముగ నొక్కొక్కటిగ చేయుటయం దీన్యాయముపయుక్తము.

కాణ్డానుసమయన్యాయమును జూడుము.

గర్తవర్తిగోధామాంసవిభజనన్యాయము

కన్నములోనున్న బల్లుల మాంసమును విభాగించినట్లు.

“అనవబుద్ధార్థే ప్రవృత్తి ర్భిలవర్తిగోధావిభజన న్యాయే నాశక్యేతి ధ్వనితమ్”

కన్నములోనున్న బల్లులు కన్నులకు కన్పింపవుగావున వాని మాంసమును నిరూపించి విభాగించు టశక్యము.

అట్లే—

అనవబుద్ధాంశమున ప్రవృత్తియు దీన్యాయము ప్రవర్తించును.

గర్తస్థమృతసర్పన్యాయము

కన్నములో చచ్చి ఎండిపోయిన పాము కన్నమందే లీనమై యున్నట్లు.

సృష్టికి పూర్వము ప్రలయానంతరము పరమాత్మయందు అడగిపోయిన ప్రపంచము వానియందే లీనమైయుండును.

“ప్రాకస్ప్రప్తేః ప్రలయా దూర్ధ్వం నాసీత్కించిద్విజోత్తమ”

గార్హపత్యన్యాయము

గార్హపత్యశబ్దార్థమువిధమున.

“నివేశనః సంగమనో వసూనా మి త్యైన్ద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠతే” అని వైదికమంత్రము.

ఈమంత్రము గార్హపత్యమును గూర్చి నుడువుచున్నదా,
లేక, ఇంద్రత్వమును గూర్చి చెప్పుచున్నదా అని ప్రశ్న
రాగా శ్రుతిలింగాదులచే గార్హపత్యబోధకమే గాని
ఇంద్రత్వబోధకము గాదని సిద్ధాంతీకరింపబడినది.

శ్రుతిలింగాదులచే విషయనిర్ధారణచేయు తావుల సీన్యాయము ప్రవర్తించును.

గుడశ్లేష్మన్యాయము

శ్లేష్మరోగి బెల్లము తినిన తొలుత శ్లేష్మము ప్రకోపించి
తుదకు వెనుకటిదానితోసహా వెలికివచ్చును.

గుణవిరోధన్యాయము

గుణములు పరస్పరవిరుద్ధములుగానే యుండును.

వాతాదిన్యాయమును జూడుము.

గుణోపసంహారన్యాయము

సామాన్యముచే విశేషమును సాధించునట్లు.

గోగవయన్యాయము

గోవు, గవయమృగము రెండు నొకేమాదిరిగ నుండును.

కాని పాలలో మాత్రము భేదము గలదు.

కాచమణి, కాకపిక, హంసబక, న్యాయములను జూడుము.

గోదోహనన్యాయము

ఒకరకపుక్షిరపాత్రకు గోదోహనము అనిపేరు. పశువృద్ధి

కామనయా చేయబడు క్రతువునందీ పాత్ర యుపయో

గింపఁబడును. ఆపాత్రతో క్షీరము, నీరు మున్నగు పదార్థములు నిర్దిష్టసమయమున తేవలసియుండును. కాని యీ క్షీరపాత్ర కేవల పశుక్రతువునందే యుపయోగింపఁబడును. ఇతరక్రతువులం దెచటను తత్ప్రసక్తియే లేదు. కావున — అనిత్యములుగ సర్వసామాన్యములు గాక నిర్దిష్టసమయములందే తఱచు వాడఁబడు వస్తుసముదాయమున నీన్యాయ ముపయుక్తము.

పర్ణమయీన్యాయమున కియ్యది విరుద్ధము.

గోపగృహీణీన్యాయము

పూర్వము ఇరువురు రాజదంపతు లుండేవారు. వారికొక కుమారుఁడు. రాణి కొంచెము చీకటితప్పులమనిషి. ఆమెకు రాజుగారన్న అసహ్యము. ఒకనాఁడామె రాజును విషము పెట్టి చంపి అంకుమగనియింటికి పోగా అతఁడు సర్పదష్టుడై చనిపోయెను. ఆమె దేశాంతరమునకు పోయి అచట వేశ్యావృత్తితో జీవించుచుండెను. కొన్నాళ్ళ కొకరాజపుత్రునకు నామెకు సంబంధము కలిగెను. ఇష్టాగోష్టిలో వారిరువురు తల్లి, కొడుకులని తెలియవచ్చి ఒకరి నొకరు వదలివైచి ఆపాపప్రాయశ్చిత్తికై చితిపేర్చుకొని దానిపై నెక్కిరి. రాజకుమారుఁడు చనిపోయెను. ఆమె మాత్రము చావక చితినుండి దొర్లి ప్రక్కనున్న నదిలో పడెను. నదీప్రవాహవశమున కొట్టుకొనిపోవుచుండగా నామెనొక గొల్లవాఁడు ఒడ్డునకు జేర్చి తనయింటికిఁ దీసికొనిపోయెను. వారిరువురును మహానురాగముతో ఆలు

మగలవలె మెలగఁజొచ్చిరి. ఒకనాఁడామె పెరుగమ్మ
టకు పోవుచు త్రోవలో నెదురుదెబ్బతగిలి క్రిందపడెను.
తలమీది పెరుగుబాన నేలపైబడి పగిలి పెరుగు నేలపా
లయ్యెను. అది చూచి ఆరాణి యిట్లనుకొనుచు నేడువఁ
దొడఁగెను—

"హత్వా నృపం పతి మవాప్య భుజంగదప్తం
దేశాంతరే విధివశా ద్గణికాస్మి జాతా
పుత్రం స్వకం సమధిగమ్య చితాం ప్రవిష్టా
శోచామి గోపగృహిణీ కథ మద్య తక్రమ్?"

అంతకంతకు భ్రష్టత్వము నొంది ఆపదలంబడినవారి విష
యమున నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

గోమయవృశ్చికన్యాయము

సదృశా త్సదృశోద్భవన్యాయమును జూడుము.

గ్రహైకత్వన్యాయము

"దశాపవిత్రేణ గ్రహం సంమాప్తిః" అనువాక్యమున
"గ్రహం" అని ఏకవచనాంతపదము ప్రయోగింపఁబడినది.
"ఒకగ్రహమును" అని ఆ "గ్రహం" పదార్థము. అయినను—
"గ్రహములను" అనునర్థము గ్రహింపఁబడుచున్నది.

అట్లే—ఏకవచనాంతపదముచేతనే తద్గుణకములపు ననేక
ములు గ్రహింపఁబడునపు డీన్యాయము ప్రవర్తించును.

ఘటప్రదీపన్యాయము

ఘటములోని దీపమున్నట్లు.

దీపద్వారమున ఘటము ప్రతీతమైనను దీపప్రకాశము నివర్తింపదు. అట్లే -

ఒకశబ్దమువలన వ్యంగ్యార్థము ప్రతీతమైనను వాక్యార్థము దూరముకాదు.

“యథైవహి ప్రదీపద్వారేణ ఘటప్రతీతా వృత్తన్నాయాం న ప్రదీపప్రకాశో నివర్తతే తద్వ ద్వ్యంగ్య ప్రతీతౌ వాచ్యావభాసః॥”

ఘటారోహణన్యాయము

అభ్యాసముచేసిన కుండ పగిలిపోకుండ కుండపై నెక్కవచ్చును.

అభ్యాసం కూసువిద్య అన్నట్లు.

ఘటాల్పదర్పణన్యాయము

ఏనుగు చిన్న అద్దములో ఇమిడి చిన్నదిగా కనుపించును. మహాకాశము ఘటమందువలె.

ఘటీయంత్రస్థితఘటీన్యాయము

ఏతాముకుండలు ఒకటి క్రిందికి ఒకటి మీదికి పోవుచుండును.

ఉదా:- కలిమిలేములు, కావడికుండలు, వృద్ధిక్షయములు, పాపపుణ్యములు,

చందనన్యాయము

చందనగంధముచందమున.

“యథా హరిచందనబిందు శ్శరీరైకదేశసంబద్ధోఽపి సన్
సకలదేహవ్యాపిస మాహ్లాదం కరో త్యేవ మాత్మాపి
దేహైకదేశస్థః సకలదేహవ్యాపిసి ముపలబ్ధిం కరిష్యతి”
మంచిగంధపుబిందు వాకఁడు శరీరైకదేశమున నున్నను
యావచ్ఛరీరమునకు నాహ్లాదము గూర్చునటులు శరీర
ములో నొకచో నున్నను అత్త యావచ్ఛరీరవర్తియై
భాసిల్లును.

చందనగుణన్యాయము

మంచిగంధపుచెక్కను అరుగ దీసినకొలఁది పరిమళము
హెచ్చును.

సువర్ణన్యాయమును జూడుము.

చంద్రజ్యోత్స్నాన్యాయము

చంద్రచంద్రికా న్యాయమును జూడుము.

చంపకపటన్యాయము

సంపెంగపూవులను బట్టలో కొంతతడ వుంచి వానిని తీసి
వేసినను సంపెంగవాసనమాత్రము పోదు.

రామరకరంజన్యాయమును జూడుము.

చుచందరీసర్పన్యాయము

చుంచెలుకను పట్టుకొనిన పామువలె.

పాము పట్టుకొనినతరువాతగాని అది చుంచెలుక అని తెలిసికొన నేజుదు. చుంచెలుక అనిన పామునకు గిట్టదు. పైగా, అట్లు పట్టుకొని దానిని విడచిపెట్టిన పాముకు కండ్లు పోవునట. అందుకు వెఱచి తినిన పిచ్చియెక్కి పామునకు ప్రాణహాని సంభవించునట. అట్టి సమయమున పాము చేయవలసిన దేమి?

ముందు నుయ్యి, వెనుక గొయ్యి; ఎగదీసిన ఆత్మహత్య, దిగదీసిన గోహత్య వంటి స్థలములయందు ఈన్యాయము ప్రవర్తించును.

దశరథుడు అసత్యమునకు పాల్పడి కైక మాట త్రోసి వేయవలెనా? రాముని అరణ్యమునకు పంపివేయవలెనా?

చౌరాపరాధా న్మాండవ్యనిగ్రహన్యాయము

దొంగలు చేసిన తప్పిదమువలన మాండవ్యునికి కొంత సంభవించినట్లు.

“తస్మాన్న భేదప్రత్యక్షం సుప్రసర మితిచే త్కిం వస్తు స్వరూపభేదవాదినంప్రతి ఇమాని దూషణా న్యుద్ఘాత్యస్తే కింవా ధర్మభేదవాదినంప్రతి ప్రథమే చౌరాపరాధా న్మాండవ్యనిగ్రహన్యాయాపాతః”

ఛాయాపిశాచీన్యాయము

ఒకఁడు తననీడను చూచి దయ్యమును భ్రాంతిచే భయపడుచుండ నావుఁ డొకఁడు—ఇది దయ్యము కాదు; నీనీడ. చూచితివా, నీమెడలోని కంటె ఈ నీడ మెడలోను

కాన్నించుచున్నది — అని చెప్పిన మీఁదట నతఁ
డాభ్రాంతిని వీడి స్థిరుడయ్యెనట.

ఒకవస్తువునందు అన్యవస్తుధర్మము లాహోపించి భ్రమించి
ఆప్తవాక్యముచే తద్భ్రమనివృత్తి కలిగినపు డీన్యాయము
ప్రవర్తించును.

జలకతకరేణున్యాయము

చిల్లగింజ నరుగదీసి బురదనీటిలోఁ గలిపిన ఆగంధము
నీటిని బురదనుండి వేరుపఱచి తా నదృశ్య మవును.

“అజ్ఞానకలుషం జీవం జ్ఞానాభ్యాసా ద్వినిర్మలమ్

కృత్వా జ్ఞానం స్వయం నశ్యే జలం కతకరేణువత్.”

కతకరేణున్యాయమును జూడుము.

జాతేష్టిన్యాయము

జాతపుత్రుఁడు ఇష్టిచేయవలయును అన్నట్లు.

కొమరులు కలవాఁడు ఇష్టిచేయవలయు ననిన ఆచేయఁబడు
నిష్టాదులు కుమారునిక్షేమముకొఱకా లేక తండ్రిక్షేమము
కొఱకా అని సందేహము కలుగ పుత్రసమవేతుడవు
తండ్రిక్షేమముకొఱకే అని సమాధాన మొసఁగఁబడినది.

“సహి చైత్రానుష్ఠితాన్నిహోత్రజనిత మపూర్వం చైత్ర
సమవేతం మైత్రం స్వర్గఫలభాగినం కర్తు ముత్సహతే
పుత్రేష్టిపితృయజ్ఞవ దేత త్సౌత్ న తత్రాప్యతిశ
యస్య పుత్రాదిసమవేతత్వేనైవాభ్యుపగమాత్.”

జామాత్పశుద్ధిన్యాయము

అల్లుడు చేసిన పుస్తకపరిష్కారము విధమున.

ఒకరాజు తనకుమార్తెకు తగిన వరుని వెతకి తెచ్చుని పురోహితునితో ననెను. ఆపురోహితుఁ డంతకుమున్ను రాజుకుమార్తెపై గల పగ సాధింప నెంచి బ్రాహ్మణులను మేపు కొను మూఱు నొకనిని తెచ్చి యితఁడు నీకు తగిన అల్లుఁ డని చెప్పెను. రాజుకుమార్తె వానితెలివి పరీక్షింపఁగోరి సభచేయించెను. ఆ సభలో పండితులు క్రొత్తగా రచింపఁ బడిన పుస్తకము వానిచేతికిచ్చి యిందు తప్పులు దిద్దు మనిరి. వాఁడు పురోహితుఁడు తనకంతకు మున్న చెప్పిన చొప్పున నోరు మెదల్చక ఊరక పుస్తకము తిరుగ నేయుచు ఉండిఉండి తోచక తనబాడ్డులో నున్న గోళ్ళు తీసుకొను కత్తితో అక్షరములను, గీతలను, తలకట్లను గీకివేయసారంభించెను. దానిని చూచియే రాజుకూతురు వానిమార్గ్యమును గ్రహించెనట.

డమరుకమణిన్యాయము

డమరుకమునకు మధ్యగల మ్రోయించు సాధనమువలె. శివుని చేతిలో నుండునది డమరుకము. ఆడమరుకమును వాయించుటకు మధ్యనొకకొయ్యముక్క కట్టియుంచఁ బడును. దానిని మణి అందురు. డమరుకమును కదలించి నపుడు మణి డమరుకమున కటు నిటు తగిలి డమరుకము మ్రోయించును. ఒకమణియే రెండువైపుల తాకి డమరుక మును మ్రోగించుట కుపయోగపడుచున్నది.

అట్లే— ఒకేవస్తువుతో రెండురకముల ఉపయోగములు కలిగినపుడీన్యాయము ప్రవర్తించును.

ఉదా—“నోత్పత్త మన్యార్థ మపోద్యతేచ” అను వాదక మంసు—

అన్యార్థ మితి మధ్యవర్తి పదం ఉపయోగమణిన్యాయేనో భయత్రాపి సంబంధనీయమ్.

తటాదర్శికకుంతపోతన్యాయము

ఒడ్డుతెలియని పక్షిసిల్లవలె.

సముద్రములో పడిపోయిన పక్షిసిల్ల ఒడ్డును జేరి బ్రతుక వలె నను నిచ్చుతో నొకమాదిరిగ నెగిరి నలగెలంకులఁ గలయఁజూచి అంతయు జలమయముగానే కనఁబడి ఒడ్డును చూడక మఱల తా నెగిరినచోటుననే పడిపోవును.

గత్యంతరాభావమున తొంటిస్థితినే ఆశ్రయించుతావున నీ న్యాయ ముపయోగింపబడును.

“...ఏవం తేఽపి కుతీర్థ్యాః ప్రాగుక్తపక్షత్రయేఽపి వస్తు సిద్ధి మనాసాదయంత స్తదుక్తమేవ చతుర్థం భేదాభేద పక్ష మనిచ్ఛయాపి కక్షీకుర్వాణా స్తచ్ఛాసన మేవ ప్రతి పద్యంతామ్.”

తత్కృతున్యాయము

తమద్విష్టక్రతువు తత్ప్రతిపాదకమే అవునట్లు,

తమద్దేశవాక్యములకు తద్గ్రహణమందే తాత్పర్యము అని న్యాయభావము.

“.....భవతు యత్రైవమాహత్యవాద ఉపలభ్యతే
త్యభావే త్వత్సర్గి కేణ తత్ర తున్యాయేన బ్రహ్మక్రతూనా
మేవ తత్ప్రాప్తి ర్నేతరేషామితి గమ్యతే.”

బ్రహ్మక్రతువే బ్రహ్మరు పొందించును గాని అబ్రహ్మ
క్రతువు బ్రహ్మగమకము కానేరదు.

తదంతాపకీర్తనాయము

తదంతము అనగా అది అంతమందుగలది అని అర్థము.
(బహువ్రీహిసమాసము.) తదంతసముదాయము నాకర్షించి
నట్లు అని న్యాయార్థము.

విడదీయవీలు లేని యొకవస్తుసముదాయమున్నదనుకొనుడు.
వానిలో నేది కదలించినను అన్నియుఁ గదలును. మొదలు
కదలించిన చివర, చివర కదలించిన మొదలును కదలును.
ఉదాహరణమునకు రైలును తీసికొనుడు. రైలుపెట్టెలలో
నేకొన, లేక నడిమిభాగమును కదలించిన సముదాయము
సంతయు నపకర్షించును.

అట్లే—అనుయాజాద్యత్కర్ష ప్రయాజాస్తాపకర్షణాధికర
ణము నెఱుంగునది.

అనుయాజ, ప్రయాజాదులు కొన్ని హోమవిశేషముల
సముదాయము. వానికి అనుయాజాదులు మొదలు;
ప్రయాజాదులు తుదియు. ఈసముదాయమున నేయొకటి
గ్రహించిన నన్నియు క్రమమున వచ్చును.

కావున—ఒకటి గ్రహించిన తత్సంబద్ధసముదాయమంతయు దానిచే నపకర్షింపబడు నవసరమున నీన్యాయము ప్రవర్తించునని యెఱుంగునది.

తదాదితదంతన్యాయము

పై తదంతాపకర్షన్యాయమును జూడుము.

తదాగమేహి తద్దృశ్యతేన్యాయము

ఒకదానిని చూచి తద్ద్వారా మఱొకదానిని స్మరించుట అని న్యాయముయొక్క భావము.

జాగ్రదాద్యవస్థలయందు బుద్ధివ్యాపారము సక్రమముగా నున్నపుడు దుఃఖాదులు వ్యక్తములై సుషుప్తిలో ఆబుద్ధి అడగిన దుఃఖాదులు ప్రతీయమానములు కాకుండుటయు, మఱల బుద్ధివ్యాపారము ప్రసరించిన సుషుప్తిలో సయితము సుఖదుఃఖాదులు “తదాగమేహి తద్దృశ్యతే” (అది యున్నపు డదియే చూడబడును) అను న్యాయమున బుద్ధిధర్మములే కాని ఆత్మధర్మములు కావని యెఱుంగునది.

తస్మిన్రకందున్యాయము

దొంగ యింటిలో వంటవాడుగా నున్నట్లు.

ఒకడు దొంగతనమును చేసి తన దొంగరికమును మాపు కొనుటకై దాపుననున్న ఒకధనికునివంటయింటఁ జొచ్చెను. ఆధనికుడు వానిని దొంగగా గుర్తింపక వంటలవాడుగా నియమించెను. వానికోసమై వెతకుచున్న రాజభటు లొక

నాఁడు ఆవంటయింటఁ బ్రవేశించి వంటపనియందు నేర్పు లేక తడబడు దొంగ ననుమానించి కొనిపోయి దొంగగా నిశ్చయించిరి. పాపము, నాఁడు చేసిన వంటపని వృథా ప్రయాస యయ్యెను.

అట్లే— వృథాప్రయాసకరములవు పనులయందీ న్యాయము ప్రవర్తించును. ఎట్లన—

“బ్రహ్మజ్ఞానే నియుక్తోఽపి తస్య కర్తుమశక్యత్యాప్త తత్కర్వ స్వీకృతేభాగీ భవేత్.”

తుషకండనన్యాయము

ఊకదంపినట్లు.

నిష్ప్రయోజనము భావము.

“అవిచారయతో యుక్తికథనం తుషకండనమ్

నీచేక్షాపకృతం రాజన్ వాలుకాస్వివ మూత్రితమ్.”

తుషాఘాతన్యాయమును జూడుము.

తృణభక్షణన్యాయము

గడ్డి తిన్నట్లు.

ఒకప్పుడు గడ్డికూడ పూజ్యమే అవును.

“వైరిణోఽపిహి ముచ్యంతే ప్రాణాంతే తృణభక్షణాత్,

తృణహారాః సదైవై తే హన్యంతే పశవః కథమ్?”

ప్రాణాపాయము సంభవించినపుడు శత్రురాజు తనవగకు తలయొగ్గఁ దలచిన వెనువెంటనే గడ్డివరక నోటిలో

పెట్టుకొనుచు. అది చూచి వెంటనే ఎదిరిరాజు వానిని చంపక మానివేయును. ఇది యుద్ధధర్మము. కావున—
ప్రాణాత్యయసమయమున గడ్డితినిన మహాశత్రువులు సయితము రక్షింపబడుదురు. ఎల్లకాలము గడ్డియే తిని బ్రతుకు జంతువులేల అకరుణముగ చంపబడుచున్న ప్రాగదా!

తైలపాత్రధరన్యాయము

నూనెకుండను మోయువానివలె.

నూనెకుండను నెత్తిపై నిడుకొని పోవువాడు కడుబాగ రూకతతో తదాయత్తచిత్తమున నూనె తొణికిపోకుండ అడుగులో అడుగులు వైచుచు పోవుచుండును.

“తైలపాత్రధరో యద్వ దసిహస్తై రధిష్ఠితః

స్థలితే మరణతాసా తత్త్వర సన్న్యి త్తథా వ్రతీ.”
స్థలిత మవునెడ ప్రాణాపాయము సంభవించు నను భయమున నూనెకుండ మోయువానివలె వ్రతనిష్ఠుడును తత్త్వరుడై యుండవలెను.

తదేకనిష్ఠయందీ న్యాయ ముపయుక్తము.

దండిన్యాయము

ఫలానామనిషీయని చూపుటకు ఆ “దండి” అనగా కట్ట పట్టుకొనిపోవువాడు అని చూపినట్లు.

ఫత్రీన్యాయమును జూడుము.

దీర్ఘశఘ్న-లీఖణన్యాయము

శఘ్న-లీ అనఁగా నేతితో కాల్చుబడిన గోధుమరొట్టె. పెద్ద గోధుమరొట్టెను ఒకమూల మొదలిడి తినువాని దానిఆకారము, దీర్ఘత్వము, మొత్తదనము, గట్టిదనము, ఉప్పదనము, తీపి, (రుచి అనిభావము) మున్నగు సనేక విషయములజ్ఞాన మొకమాటు గలుగును.

అట్లే—యకాగపద్యమున సనేకవస్తుజ్ఞానము కలుగునపు డీన్యాయ ముపయోగింపఁబడును.

“సుగంధిం శీతలాం దీర్ఘా మశ్నంతః పూపశఘ్న-లీమ్,
కపిలబ్రాహ్మణాస్సన్తి యుగప త్పంచబుద్ధయః”

దూరస్థవనస్పతీన్యాయము

చాలదూరమునుండి చూచిన వృక్షము, దానియందున్న వస్తువులు నొకటియై అభేదముగఁ గన్పట్టును.

“షడ్భిః ప్రకారై స్సతాం భావానా మనుపలభి ర్భవ త్యతి సన్నికర్షా దతివిప్రకర్షా న్మూర్త్యంతరవ్యవధానా త్తమ సావృతత్వా ద్ద్వియదౌర్భల్యా దతిప్రమాదా దితి.”

దేవదత్తశౌర్యన్యాయము

దేవదత్తుని శౌర్యమువలె.

దేవదత్తునిశౌర్యము వాని దేశమునందు ప్రసిద్ధమే. అతఁడు దేశాంతరమున కేగిన అటు నతఁ డవిజ్ఞాతుఁ డవుట వాని శౌర్యము వెల్లడికాదు. అంతమాత్రమున వానిశౌర్యము పోవునా? పోదు.

ఎట్టిస్థితియందైనను వస్తువులు తమధర్మమును బాంధవ్యపు
అని న్యాయముయొక్క ఆశయము.

తల గొరిగించి రుద్రాక్షలు వేసికొనినంతమాత్రమున
చోరుఁడు తనచోరత్వమును కప్పిపుచ్చుకలఁడా? చూచిన
వారెల్ల జితఁడు చోరుఁడు అనియే అందురు.

ధారావాహికన్యాయము

తైలదిధారవలె అవిచ్ఛిన్నముగ నొకవస్తువు నెఱింగి
కొనుట.

ఏవస్తువునుగూర్చి మనము విచారింపఁబూనుదుమో
ఆవస్తువు కంటి కగపడినను, లేకున్నను, తుణములో
నశించినను, నశించకపోయినను, మఱొకరకముగ స్వరూప
భేదము నొందినను, లేకున్నను, ఎట్టిస్థితియందైన గానిండు-
తద్విషయకవిచారముమాత్ర మవిచ్ఛిన్నముగ తదేకనిష్ఠగ
కొనసాగుటను ధారావాహికన్యాయము తెలుపును.

తైలధారవలె అవిచ్ఛిన్నమై తదేకనిష్ఠతో నొనర్పఁబడు
నేదేనియొకవస్తువిచారమున నీ న్యాయము ప్రవర్తించును.
ఉదా:—తైలధారావదవిచ్ఛిన్న పరమాత్మోపాస్తి.

సర్వకన్యాయము

నాట్యగాఁ డొకఁడే పలువుర కానందము కలిగించునట్లు.
ఒకేదీప మనేకులకు ప్రకాశము నిచ్చును.

నటి ఒకరితయే అనేకులను భూభంగమున పులకితశరీరులఁ
జేయును.

నాసికాగ్రేణ కర్ణమూలకర్ణణన్యాయము

ముక్కుచివరతో చెవిమొనలిటిని లాగెనన్నట్లు.

అసంభావితార్థవాదములయం దీన్యాయము ప్రవర్తించును.

“సమస్తవ్యస్తతామేవం సతి వ్యాచక్షతేత్రయే

కర్ణన్తి నాసికాగ్రేణ కర్ణమూలం సుఖేన తే.”

నిషాదస్థపతిన్యాయము

“నిషాదస్థపతిః” అను పదమునకు సమాసభేదములచే ననేకార్థములు చెప్ప వీలవుచు. ఎట్లన—

“నిషాదానాం స్థపతిః” అని షష్ఠీతత్పురుషము; నిషాద

ఏవ స్థపతిః” అనికర్మధారయసమాసము. అట్టిచో

“షష్ఠీసమాసా తర్కధారయో బలీయాన్” అను నియమముచే “నిషాద ఏవ స్థపతిః = నిషాదస్థపతిః” అని స్వీకరింపవలయునని భాష్యకారులు నిర్ణయించిరి.

అట్లే—షష్ఠీకర్మధారయలకు పరస్పరసంఘర్షణము సంభవించినపు డీన్యాయము ప్రవర్తించును.

పంగ్వంధన్యాయము

అంధపంగు న్యాయమును జూచుము.

పంజరము క్తపక్షిన్యాయము

“ఊర్ధ్వగమనం జీవస్య స్వభావః.....యథా పంజరము క్తశుకస్య, యథావా వారినిర్భిన్నపరిణతైరండబీజస్య, యథావా దృఢపకలిప్తజలనిమజ్జనప్రక్షీణపకలేపశుష్కలాబూఢలస్య.”

పంజరమునుండి విడువబడి చిలుక తిన్నగా ఆకాశమున
కెగిరిపోవును. అట్లే—

సంసార (దేహాది) బంధనిర్మూలకజీవుడును ఊర్ధ్వగమనము
నొందును.

ఏరండబీజ, జలతుంటికా న్యాయములను జూడుము.

పదార్థానుసమయన్యాయము

ఈ న్యాయవివరణము కాండానుసమయ న్యాయమున
గావింపబడినది. (చూడుడు)

పర్ణమయీన్యాయము

పర్ణమయి అనగా మోదుగకట్టతో చేయబడిన స్రుక్కు.
ఈస్రుక్కు ప్రతియొక యజ్ఞమునందును ఉపయోగింప
బడును. అసలు స్రుక్కు లేనిదే యజ్ఞము జరుగదుకూడ.
కావున విధిగ (అన్ని కర్మలయందు) అన్ని తావుల నుపయో
గింపబడు సాధనవిశేషమున నీన్యాయ ముపయోగింప
బడును.

గోదోహాన్యాయమున కియ్యది విరుద్ధము.

పాఠక్రమన్యాయము

సూత్రపఠితమైన పాఠక్రమము నతిక్రమింపక విధులయందు
ప్రవర్తించునట్లు.

శ్రుతిక్రమము, అర్థక్రమము, పాఠక్రమము, ప్రవృత్తి
క్రమము, స్థానక్రమము, ముఖ్యక్రమము అని క్రమము
అఱువిధములు.

(1) ఇందు శ్రుత్యుద్విష్టక్రమము ననుసరించుట శ్రుతిక్రమము.

(2) వాక్యములు వ్యత్యస్తములుగానున్నను అర్థమునుబట్టి విధియందు ప్రవర్తించుట అర్థక్రమము.

ఉదా:—అగ్నిహోత్రం జుహోత్యోదనం పచతి—మున్నగు వానివలె.

(3) సూక్తములయందు నుడువఁబడిన పాఠముయొక్క వరుస సతిక్రమింపక క్రమముగ విధులయందు ప్రవర్తించుట పాఠక్రమము.

ఉదా:—సమిధో యజతి; తనూనపాతం యజతి; ఇహో యజతి; బర్హిర్యజతి; స్వాహాకారం యజతి—మున్నగు వానివలె. ఇంపు తొలుత సమిత్తు, తరువాత అగ్ని హోత్రుని. ఇట్లువరుసగ యజింపవలెను.

(4) అనుభవమును ఆచారమునుబట్టి విధులయందు ప్రవర్తించుట ప్రవృత్తిక్రమము.

ఏతావతా చెప్పినది చెప్పినట్లు క్రమము తప్పక పరుల యందు ప్రవర్తించునపు డీన్యాయము ప్రవర్తించునని యెఱుంగనగును.

పిత్రనుస్మృతస్తనంధయన్యాయము

తండ్రి ననుసరించిన బాలునివలె.

తత్త్వవేత్త ననుసరించిన అతత్త్వవేత్తయు వానివలన నుద్ధరింపఁ బడును.

రాజానుసృతవివాహప్రవృత్తభృత్యన్యాయమునుజూడుము.
అంతియగాక—తండ్రిచే ననుసరింపబడిన కుష్టవానివలె—
అని మఱొకపక్షము. ఎట్లన—

“అవిద్యదనుసారేణ వృత్తి ర్బుద్ధస్య యుజ్యతే
స్తనంధయానుసారేణ వర్తతే తత్ప్రీతా యతః.

అధిక్షిప్త స్తాడితోవా బాలేన స్వపితా తదా

న క్లిశ్నాతి న కుష్మేచ్ఛ బాలం ప్రత్యుత లాలయేత్

నిన్దితః స్తూయమానోవా విద్వాన్జ్ఞైర్న నిందతి

న స్తాతి కిన్తు తేషాం స్యా ద్యథా బోధ స్తథాచరేత్.”

బాలుఁడు తనను కొట్టినను, తిట్టినను తండ్రి కోపింపక
వాని నుపలాలించును. అట్లే—అజ్ఞులు తనను దూషించి
నను, భూషించినను వికారమును పొందక జ్ఞాని వారలకు
తగురీతి జ్ఞానోపదేశము సేయును.

ప్రతినిధిన్యాయము

ఒకరికి బదులుగా నుండువానికి, లేక నియమింపబడువానికి
ప్రతినిధి యనిపేరు. వానివలె.

ఏదేని యొకవస్తువు లోపించినపుడుగాని, దొఱుకనపుడు
గాని, తత్థానమున మఱొకవస్తువును కల్పించికొని
ప్రారబ్ధక్రియాపరిసమాపనమునకుఁ గడంగుట యని యీ
న్యాయముయొక్క ఆశయము.

నిత్యకర్మణోఽనిత్యప్రారబ్ధకర్మణశ్చ ప్రతినిధినా నమాప
నాధికరణమ్”

(జై మిని)

ప్రతినిధానన్యాయము

ప్రతినిధి, ప్రతినిధానశబ్దములు పర్యాయము లవుట
నియ్యది పై ప్రతినిధిన్యాయరూపాంతరము.

“భోజనలోపేఽప్యద్భిర్వాన్యేనవా ద్రవ్యేణావిరుద్ధేన
ప్రతినిధానన్యాయేన ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యానుష్ఠానమ్.”
కారణాంతరమున భోజన మకృతమైనపుడు నీటిచేఁగాని
మఱొకఁ డవిరుద్ధపదార్థముచేఁగాని, ప్రతినిధానన్యాయ
మున (ప్రతినిధిగ కల్పించి) ప్రాణాగ్నిహోత్రము
నుపాసింపనగును.

ప్రపానకరసన్యాయము

పానకము, రసము మున్నగునవి తత్తారణముకంటె భిన్నము
లైనట్లు.

“పదార్థభ్యోఽన్య ఏవ వాక్యార్థః పానకాదివత్ । యథా
పానకం శర్కరానాగ కేసరమరీచాదిభ్యోఽర్థాంతరమేవ;
యథాచ సిందూరహరితాలలాఘాదిభ్యోఽర్థాంతరమేవ
చిత్రం.....తథా.. పదేభ్యో వాక్యం.. పదార్థభ్యో
వాక్యార్థః.”

పంక్త్యంత, మిరియాలం మున్నగువానివలన త్రయారైనదే
అయినను పానకము శర్కరాదులకంటెను, సిందూరము,

హరితాలము, లాఠాదులవలన నేర్పడినను చిత్రము
సిందూరాదులకంటెను భిన్నపదార్థమైనట్లే పదజన్యమైనను
పదములకంటె వాక్యము; పదార్థముకంటె వాక్యార్థము
భిన్నములు.

ప్రవృత్తిక్రమన్యాయము

పాఠక్రమన్యాయమున నిద్దానియర్థము వివరింపబడినది.
(చూడుడు.)

ప్రస్తరప్రహరణన్యాయము

ప్రస్తరప్రహరణమన దర్భాగ్రములను హోమము చేయుట.
అనవసరముగ దర్భాలను దాచియుంచికొనక వానిని
హోమము చేసి తద్వారా ఉత్కృష్టఫలమును పొందు
టయేగాక కర్మకాండనుసారిత్వము మున్నగు ననేక
ప్రయోజనములను పొందునట్లు.

అనగా—దర్భపూర్ణమాసలయందు ప్రస్తరప్రహరణము
సూక్తవాకములతో విధింపబడియున్నది. ఆప్రస్తరప్రహ
రణము (దర్భలతో హోమము) నకు ఫలితమేమన—ఒక
హోమాదులకేగాక ఇంకెందును దర్భలకుఁ బ్రయోజనము
కాన్పించదు. అట్టి నిరర్థకపదార్థములు గుట్టలు గుట్టలుగ
నిలువగాకుండఁజూపుటయు, విధ్యనుసారిత్వము, దేవతా
ప్రీతి, కర్మాధికారిత్వము మున్నగు ఫలములు ఆహోమము
వలన లభించుచున్నవి.

ప్రస్తరప్రహరణమన తాలు రువ్వట యని మఱొక యర్థము. తాలు రువ్వటవలనను ననేకలాభాపత్తి దృష్టమవుచున్నది. అనుపయోగములయిన చిన్నిచిన్ని తాళ్ళు కాళ్ళుకొట్టుకొనిపోవునట్లు వ్యర్థముగ నిలువగాక అందండు పారవేయఁబడుటయు, యశుద్దేశమున తాలు రువ్వనారంభించితిమో అయ్యది సిద్ధించుటయు, నెఱవేఱుచున్నవి.

ఏతావతా ఆశయ మేమన “ఏకా క్రియా ద్వ్యర్థకరీ” అనునట్లు ఒకేకార్యమువలన ననేకార్థసిద్ధి యవుపట్ల నీన్యాయముపయోగింపఁబడును.

ప్రావర్తికక్రమన్యాయము

ప్రవృత్తిక్రమన్యాయమును జూడుము.

బర్హిర్యాయము

బర్హిస్సు అనఁగా కుశ. ఆకుశఖండమువలె.

“బర్హి ర్దేవసదనం దామి—దేవతలకై కుశను ఖండించుచున్నాను” అను వాక్యముపై నీన్యాయ మాధారపడియున్నది.

దేవసదనమునకు కుశయంతయు ననవసరము. దాని కొనముక్కయే చాలును. కావున ఖండమాత్రమే బర్హిస్సు గ్రహింపఁబడుచున్నది.

అట్లే—ముఖ్యభాగగ్రహణమున నీన్యాయప్రవృత్తి కలుగును.

భస్మన్యాజ్యాహుతీన్యాయము

బూడిదలో నేయి హోమము చేసినట్లు.

అకార్యకరణమున కుక్కుక్తుఁడవు మూర్ఖునకు బోధించుట నిష్ప్రయోజనము. అది కేవల మాయాసకారణము.

“నోపదేశశత్రేనాపి మూఢోఽకార్యాన్నివర్తతే

శతాంశగ్రసనా త్కేన రాహు ర్వాక్యైర్నివారితః?

అకార్యవారణోద్యుక్తో మూఢే యః పరిఘద్యతే

వాగ్విస్తరో వృథా తస్య భస్మన్యాజాహుతి ర్యథా.”

భాండానుసారిస్నేహవన్నాయము

కుండ కంటియున్న నూనెమాదిరి.

నూనెపోసినకుండను ఎంతతోమినను ఇంకకొంచెము నూనె దాని కంటియే యుండునుగాని పూర్తిగ పోదు.

వ్యతిరేకమున నుదాహరణము—

స్వకృతసుకృతఫలోపభోగమునకై చంద్రమండల మధిరో హించినపుణ్యాత్ములు కర్మఫల మనుభవించి స్వల్పకర్మా వశేషమాత్రమున నూనెకుండకు నూనె వలె అచటనే నిలువఁజాలరు. (నూనెకుండకు నూనె అంటియుండునుగాని వారట్లు అచట నిలువఁజాలక తిరిగి మర్త్యలోకమునకు వత్తురు.)

భీమభాసదృఢన్యాయము

భీముఁడు, భాసుఁడు, దృఢుఁడు అనుముగ్గురు రాక్షసుల వలె. (వీరు శంబరునికి ఆపులు).

దామవ్యాలకటన్యాయమునుజూడుము.

ఉన్న తస్థితి నొందినను అజ్ఞానకు కాలవశమున నతినీచదశా ప్రాప్తి తప్పక సంభవించునని దామవ్యాలకటన్యాయాశయము.

తత్త్వవేత్త యవునాత డెన్నఁడును స్వపదభ్రష్టుఁడు కానే అఁడు అని భీమభాసదృఢన్యాయాశయము. అందువలననే-

“దామవ్యాలకటన్యాయో న తవ స్యా త్కదాచన,

భీమభాసదృఢన్యాయో నిత్య మస్తు తవాసఘ!”

అని చెప్పబడినది.

వాలుకాన్యాయము

ఇసుకనలుసులవలె.

“యథా ప్రయాన్తి సంయాన్తి ప్రోతోవేకేన వాలుకాః సంయుజ్యంతే వియుజ్యంతే తథా కాలేన దేహిణః.”

భాగవ. స్కం. 6. అ. 15. శ్లో. 3

యే పూర్వజన్మవి పితృదిరూపేణ సంయుక్తా ఆసంస్త ఏవ మరణేన వియుక్తాః సంతో వర్తమానజన్మవి కదాచి

త్తస్యైవాన్యస్యవా పుత్త్రాదయో భవన్తి, తే జన్మాన్తరే
త్తస్యైవాన్యస్యవా కలత్రాదయః శత్రుమిత్రాదయోవా
భవన్త్యితి నాయం నియమ ఇతి భావః॥ తమేవాభి
ప్రాయం ప్రకటయతి యథేతి ప్రోతసః ప్రవాహస్య
వేగేన యథా వాలుకాః ప్రయాన్తి ప్రయుజ్యన్తే సం
యాన్తి సంయుజ్యన్తే తథా కాలవేగేన దేహినో జీవా
లపి॥

ప్రవాహవేగమున నిసుక యొక చోఁ గూడి మఱల మఱల
విడిపోవుచుండునట్లులే కాలవేగమున దేహధారు లొక చోఁ
గూడి యెవరిత్రోవన వారు విడిపోవుచుందురు.

క్షతే క్షరన్యాయము

పుంశుమీద ఉప్పు పెట్టినట్లు.

దుస్సహమనిభావము

“క్షతే త్కారమివాసహ్యం జాతం తస్యైవ దర్శనమ్”

క్షీరదగ్ధజిహ్వన్యాయము

వేడివేడిపాలవలనఁ గాలిన నాలుకవలె.

సుఖమునకు పోగా దుఃఖము సంభవించినపు డీన్యాయము
ప్రవర్తించును.

క్షీరాబ్ధివాసిక్షీరకామన్యాయము

పాలసముద్రములో నివసించువాఁడు పాలకోసము వెదకు
లాడినట్లు.

క్షీరోదకసంపృక్తన్యాయము

పాలు, నీరు కలిసినట్లు.

క్షీరనీరన్యాయమును జూడుము.

ద్వితీయభాగము

పారిభాషికాది న్యాయములు

అంగుల్యగ్రే మత్తమాతంగా శ్చరన్తి

నాప్రేలికొనపై మదించిన యేనుగులు తిరుగుచున్నవి అని చెప్పినట్లు.

నమ్మదగనివి, గ్రహింపదగనివి అగు వాక్యములయం దీన్యాయము ప్రవర్తించును.

“అంగుల్యగ్రాదివాక్యవ ద్రగ్రాహ్య మితి భావః”

నైషధవ్యాఖ్య.

“అంగుల్యగ్రే కరిణాం శతమ్; అంగుల్యగ్రే హస్తియూధ శత మాస్తే; మమ కర్ణకుహరం ప్రవిశ్య సింహః క్రీడతి; మమ కర్ణే ప్రవిశ్య గజో గర్జతి భేషజ ముచ్యతామ్” ఇత్యాదివాక్యముల వలె.

అంగుల్యగ్రం న తేనైవాంగుల్యగ్రేణ స్పృశ్యతే

ఏదేనిప్రేలికొన ఆప్రేలికొనచేతనే స్పృశింపబడదు.

“అంగుల్యగ్రం యథాత్మానం నాత్మనా స్పృష్టుమర్హతి, స్వాంశేన జ్ఞానమ ప్యేవం నాత్మానం జ్ఞాతు మర్హతి.”

అంగుల్యగ్రము తనచేతనే తాను స్పృశింపబడనట్లు జ్ఞానము కూడ తనయంశచే దానెఱుంగబడ నేరదు.

అంగులిదీపికయా ధ్వంతధ్వంసవిధిః

మినుకు మినుకు మచు నొక చిన్న దీపమును వ్రేళ్ళతోఁ బట్టుకొని కారుచీకటిని బోఁగొట్టఁ బ్రయత్నించినట్లు. స్వల్పసాధనముచే మహత్కార్యము సాధింపఁ బూనుకొనునపు డీన్యాయ ముపయోగింపబడును.

అంతతోఽశ్మాపి జీర్యతే

తుదకు తాయి కూడ జీర్ణించిపోవును.

“సర్వం నశ్వరం” అనుట కూతగ నియ్యది వాడఁ బడును.

అంతరంగబహిరంగయో రంతరంగం బలీయః

“అసిద్ధం బహిరంగ మంతరంగే” బహిరంగశాస్త్రీయ నిమిత్త సముదాయమున నంతర్భూతములవు నంగములు (నిమిత్తములు) గల విధికార్య మంతరంగము. ఆ అంతరంగ నిమిత్త సముదాయముకన్న నావలనుండు నంగములు (నిమిత్తములు) గల విధికార్యము బహిరంగము. ఆ అంతరంగము ప్రవర్తించునపుడు బహిరంగకార్యము అసిద్ధమవును. అనఁగా—ప్రవర్తింపనేఱదు అను వ్యాకరణ పరిభాషనుండి పైన్యాయము వెలువడినది. అంతరంగబహిరంగ కార్యములయం దంతరంగము బలవత్తరము అని న్యాయముయొక్క అర్థము.

ఉదా—“కార్యస్య తావ దుపాదానాపేక్షా ప్రథమ ముత్పద్యతే, పశ్చాద్విరోధిసంస్థభావాపేక్షా । తథా చాంతరంగబహిరంగయో రంతరంగం బలవ దితి న్యాయే

నాంతరంగోపాదానవిషయత్వమేవ తయో ర్నాన్యాయమ్॥”
 ఏతావతా—ఒకేచోట రెండు విధులు ప్రవర్తించినపుడు
 ప్రథమప్రవృత్తవిధి పశ్చాత్తప్రవృత్తమను విధిని బాధించి
 తాఁ బ్రవర్తించునని న్యాయాశయము.

అంత స్తాపో బహి శీతమ్

లోపల మంట; పైకి చల్ల దనము.

పైకి ఆదరము; లోపల కుట్ర.

అంధస్యేవాంధలగ్నస్య వినిపాతః పదే పదే

గ్రుడ్డివానిని ఊతగాఁ గొనినగ్రుడ్డివాఁడు అడుగడుగున
 పడుచునే యుండునట్లు.

అంతరేణాపి నిమిత్తశబ్దం నిమిత్తార్థోఽగమ్యతే

నిమిత్తశబ్దము ప్రయోగింపఁబడకపోయినను నిమిత్తార్థము
 గోచరించుచునే యుండును.

“విషము మృత్యువు” అన్నట్లు.

విషము మృత్యువునకు నిమిత్తము అని అర్థము.

అకాలే కృత మకృతం స్యాత్

కానినమయమునఁ జేయఁబడినది చేయఁబడనిదియే అవును.
 విహితకాలమున విహితకర్మ మాచరింపక అవిహిత
 కాలమున నయ్యదియే కర్మ మాచరింపఁ గడంగుట
 నిర్లభక మఫటయేగాక దానివలనఁ గొంత ప్రత్యవాయము
 కూడ సంభవింపఁగలదు.

అయ్యదియే గ్రంథకారులచే నుడువబడినది—

“స్వకాలే య దకుర్వం స్తత్కరో ద్య దచేతనః
ప్రత్యవాయోఽస్తి తేనైవ నాభావేన స జన్యతే.”

అచింత్యాః ఖలు యే భావా న తాం స్తర్కేణ సాధయేత్

చింతింప వీలుపడని విషయములను వృథాతర్కములతో
సాధింపజూచు టనవసరము.

అచేతనేష్వపి చేతనవ్యవహారో దృశ్యతే

అచేతనపదార్థములయందును చేతనపదార్థములందువలెనే
వ్యవహారము లోకమునఁ గన్పట్టుచున్నది.

“గోడ తగిలినది” అన్నట్లు. గోడకు మొగము తగులవల
యునుగాని సాక్షాత్తు గోడవచ్చి మొగమునకు తగులఁ
జాలదుగదా !

అణు రపి విశేషోఽధ్యవసాయకరః

విశేషము (సాధనము) స్వల్పమయినను అయ్యదియే
సంపూర్ణప్రయోజనకారి యగును.

పుష్పలగుడన్యాయమును జూడుము.

కొలఁది భేద మున్నను నయ్యది తత్సమమే యవును.
అనఁగా ఒకేరకపు కొన్ని వస్తువులయందు కొలఁదిపాటి
భేదము కనుపించుచున్నను అవి యన్నియు సమానములే
యవును గాని భేదింపవు.

అత్యంతపరాజయా ద్వారం సంశయోఽపి

పూర్తిగా పరాజయము నొందుటకంటె సంశయాస్పదమైన స్థితికి వచ్చుట కొంతవఱకు శ్రేయస్కరము.

ఎట్లన —

ఇరువురు శాస్త్రార్థము చేయుచుండ నందులో నొకనికి పూర్వపక్షియొక్క పూర్వపక్షమునకు తగిన సమాధానము స్ఫురింపక నాలుక వ్రేలవేయవలసిన సమయము వచ్చినపు డతడు నోరు మెదల్చికాని, మఱొకవెట్టిచేష్టకు దిగికాని, పూర్తిగా నోడిపోవుటకన్న సంశయించుచున్న స్థితిలో నాలోచన సభినయించుచు నోరెత్తకుండుట కొంతవఱకు గౌరవము నిల్పుకొనఁ గారణ మవును.

“మరణాద్వారం వ్యాధిః; ప్రధానలోపాద్వర మంగలోపః”
మున్నగు వాక్యములవలె.

అత్యంతబలవంతోఽపి పౌరజానపదా జనాః,
దుర్బలై రపి బాధ్యంతే పురుషైః పార్థివాశ్చితైః.

మిక్కిలి బలవంతు లయినను పట్టణములయందును, పల్లెలయందు నుండు జనులు రాజాశ్రయముగల దుర్బలపురుషులచే బాధింపఁబడు చుందురు.

స్వతఃసిద్ధముగ దుర్బలుఁడైనను ప్రబలుఁడు సహాయముగఁగల పురుషునిచే స్వభావముగ బలముగల పురుషుఁడు బాధింపఁబడుపట్ల నీన్యాయ ముపయోగింపఁబడును.

“రాజ్ఞా బలేనాల్పబలో బలీయాంసం కుటాంబినమ్
జేతు మాశంసతే తస్మా ధర్మః స్యా ద్బలవత్తమః”

శ్రుతికన్న నత్యల్పమయ్యై స్మృతి ఆచమనరూప ప్రబల
పదార్థాశ్రయము కలదవుట బలవత్తరమవుచున్నది.

అత్యుచ్చాయః పతనహేతుః

మిక్కిలి ఉన్నతత్వము నొందుట పతనకారణమే.

“పెరుగుట విఱుగుటకొఱకే” అన్నట్లు.

అథ సన్నిహితాదపి వ్యవహితం సాకాంతం బలవత్

సంబంధింపక దగ్గఱనున్న పదముకంటె పదాంతరవ్యవ
హితమై సాకాంతమైన పదము (అర్థక్రమమున) బలీయ
మవును.

దగ్గఱనున్న ఉదాసీనునికంటె దూరముననున్న ఆపుఁ
డత్యంతోపయోగకరుఁ డవును.

అనధీతే మహాభాష్యే వ్యర్థా స్యా త్పదమంజరీః

అధీతేఽపి మహాభాష్యే వ్యర్థా స్యా త్పదమంజరీ.

భాష్యము చదువనియెడల పదమంజరిని చదువుట వ్యర్థము;
భాష్యము చదివినవిమ్మట పదమంజరి అసలే నిరుప
యోగము.

“కాముదీ యది కంఠస్థా వృథా భాష్యే పరిశ్రమః,
కాముదీ య ద్యకంఠస్థా వృథా భాష్యే పరిశ్రమః.”
అన్నట్లు.

అన్యోన్యాశ్రయము గలిగి ఒకదానిచే నింకొకదానికి
వ్యాఘాతము కలిగినపు డీన్యాయము ప్రవర్తించును.

అనంతరస్య విధిర్వా భవతి ప్రతిషేధో వా

పదాంతరావ్యవహితమైన (మిక్కిలి సన్నిహితమైన) ప్రత్య
యము (నష్టో) విధిని బోధింపవచ్చును; ప్రతిషేధమును
గూడ బోధింపవచ్చును.

అనన్యలభ్యః శబ్దార్థః

శబ్దముయొక్క అర్థము ఆశబ్దమువలననే తెలిసికొనవలయును
గాని మఱొకవిధముగ తెలిసికొన వలనుపడదు.

“యావా నేవ హి అనన్యలభ్యోర్థః శబ్దా గ్గమ్యతే
స సర్వః శబ్దార్థః” అని తంత్రవార్తికము.

మఱియొకశబ్దముచే నలభ్యమై యొకశబ్దముచే పొందఁబడు
సర్థమంతయు ఆశబ్దమునకే అర్థమగుచున్నది.

అనఁగా—ఏ అర్థమునఁ బ్రయోగింపఁబడు శబ్దము ఆ అర్థ
మునకే వాచకమగును; ఆ అర్థము ఆశబ్దముయొక్కయే
వాచ్యమగును.

ఉదా—సుఖవిశేషమున నుపయోగింపఁబడిన స్వర్గశబ్దము
సుఖవిశేషవాచకమును; ఆసుఖవిశేషము ప్రయుజ్యమాన
స్వర్గశబ్దముయొక్క వాచ్యమును అవును.

“అనన్యలభ్యః శాస్త్రార్థః” అనునట్లు.

అనన్యలభ్యః శాస్త్రార్థః

శాస్త్రార్థము శాస్త్రముచేతనే యెఱుంగ వీలవును గాని, మఱొకదానిమూలమున నెఱుంగఁబడ నేరదు.

“అనన్యలభ్యః శబ్దార్థః” వలె.

అనవయవే శాస్త్రార్థసంప్రత్యయః

శాస్త్రవిధి తద్విధిబోధకవాక్యమున నవయవములుగ ప్రయోగింపఁబడని విషయములయందును బ్రవర్తించును. “కల్లు త్రాగకూడదు” అనిన వాక్యమున నప్రయజ్యమానమైనను “సారాయిని కూడ త్రాగకూడదు” అని ఆవాక్యమే బోధించుచున్నది.

“కాకదధిఘాతకన్యాయము” వలె.

అనాశ్వాసితదుఃఖితే మనసి సర్వ మసహ్యమ్

ఓదార్చువారు లేక మితిమీరితే దుఃఖించు మనసున కంతయు నసహ్యముగఁ దోచును.

అనిర్వేదప్రాప్యాణి శ్రేయాంసి

నిర్వేదమును వదలివైచియే శ్రేయస్సులను బొందవలెను.

అనిషిద్ధ మనుమతమ్

నిషేధింపఁ బడనిది అంగీకరింపఁబడినట్లే.

“*Silence gives consent*”

మాన మంగీకారసూచక మనునట్లు.

అనుకరణం హి శిష్టస్య సాధు భవతి

సత్పురుషుల ననుకరించుట శ్రేయస్కరము.

“సమున్నయన్ భూతి మనార్యసంగమా
ద్వరం విరోధోఽపి మహాత్మభిః సమమ్”

అను భారవి వాక్యమువలె.

అనురాగ మనురాగేణ ప్రత్యేష్టవ్యః

తా ననురాగమును జూపి యితరులను అనురాగము తాను
పొందవలెను.

“ఇచ్చి పుచ్చుకొ” మృనల్లు.

అన్యవేశ్మస్థితా ధూమా న్న వేశ్మాంతర మగ్నిమత్

ఒకయింటిలోనుండి పొగవచ్చుటను చూచి మఱొక
యింటిలో నిప్పున్నదని అనుకోనట్లు.

అన్యద్భుక్త మన్యద్వాంతమ్

ఒకఁడు తినఁగా మఱొకఁడు కక్కుకొన్నట్లు.

“కాచి న్నిషాదీ తనయం ప్రసూతే
కశ్చి న్నిషాదస్తు కషాయపాయీ”

అనుదానివలె.

అన్యార్థ మపి ప్రకృత మన్యార్థం భవతి

ఒకప్రయోజనమునకై కావింప బడిన యొకవస్తువు మఱొక
ప్రయోజనమునకుగూడ ఉపయోగించును.

“యత్తావ దుచ్యతే న చాన్యార్థం ప్రకృత మన్యార్థం
భవతీ త్యన్యార్థమపి ప్రకృత మన్యార్థం భవతి । తద్యథా-
శాన్యార్థం కుల్యాః ప్రణీయన్తే తాభ్యశ్చ పాసీయం పీయత
ఉపస్పృశ్యతేచ శాలయశ్చ భావ్యన్తే.”

ఉదా—చెంబులో తాను త్రాగుటకై తెచ్చి యుంచు
కొనిన యుదకము యితరులకుకూడ నుపయోగించునట్లు.
“కుల్యాప్రణయనన్యాయమును, జామాత్రార్థం శ్రపితస్య
సూపాదే రతిఘ్నవకారకత్వమ్” అను న్యాయమును
జూడుము.

అపంథానం తు గచ్ఛంతం సోదరోఽపి విముంచతి

తప్పుత్రోవన పోవువానిని సోదరుఁడుకూడ వదల్చివైచును.

అపరాధేషో రివ ధానుష్కస్య కంఠాడంబరః

బాణము గురి తప్పుచు ఉండు ధనుర్ధరునికి వాగాడం
బరమువలె.

“ అనిర్లోఽతకార్యస్య వాగ్జాలం వాగ్మినో వృథా
నిమిత్తా దపరాధేషో ధానుష్కస్యేవ వల్లితమ్.”

మాఘము.

కార్యశూరుఁడు కానివాని అధికప్రలాపము వ్యర్థమని
భావము.

“ ఒట్టిగొడ్డుకు అఱపు లెక్కువ.” (ఆ అఱపులు కేవలము
నిష్ప్రయోజనములు.)

అపవాదై రుత్సర్గా బాధ్యస్తే

సామాన్యశాస్త్రములచే అపవాదశాస్త్రములు బాధింపఁబడును.

ఈయది వ్యాకరణపరిభాష. సామాన్యముగ చెప్పబడిన విధి (General rule) దాని కపవాదముగ అనఁగా బాధకముగా చెప్పబడిన మతొకవిధి (Special rule)చే బాధింపఁబడును.

“లబ్ధప్రతిష్ఠాః ప్రథమం కిం యాయం బలవత్తరైః
అపవాదై రిపౌత్సర్గాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః”

కుమారసంభవము 2-27

“యః కశ్చన రఘూణాంహి పర మేకః పరంతపః,
అపవాద ఇవోత్సర్గం వ్యావర్తయితు మీశ్వరః”

రఘువంశము 15-7.

అప్రాప్తే శాస్త్ర మర్థవత్

సరియవు నర్థము ప్రతీతము కానప్పుడును, మతొకవిధమున నయ్యర్థమును సాధింప నవకాశము, గతి లేనప్పుడును శాస్త్రము అర్థవంత మవును అనఁగా— తదర్థజోధనమున శాస్త్రము ప్రవర్తించును.

“అనధిగతే శాస్త్ర మర్థవత్” అనియు నీన్యాయమునకు నాడుక గలదు.

అభ్యంతరాశ్చ సముదాయేఽవయవాః

ఒకసముదాయమున నంతర్భూతములవు పదార్థములు
తదవయవములే యవును.

కావున—తత్సముదాయాభిహితార్థము తదంతర్భూతావ
యవములకును సంబంధించును.

ఉదా:— రైలు పోవుచున్నది అనిన దానిచక్రములు
కూడదొర్లిపోవుచున్నవి అని వేఱ చెప్పనక్కరలేమకదా !

అభ్యర్థితం పూర్వమ్

ప్రశస్తమైనది, ప్రధానమైనది, ముందు ప్రవర్తించును.

అనగా— అగ్రస్థానము దానికే యియ్యబడును.

“మాతాపితరా - తల్లిదండ్రులు” అనునట్లు.

“ప్రధానవాదస్యైవ ప్రాధాన్యేన నిరాసే హేత్వంతర
మాహ సచేతి । స కేవల మభ్యర్థితత్వాత్తస్య ప్రాధాన్యం
స్మృతిమూలత్వా త్తదపీత్యాహ॥”

బ్రహ్మసూత్ర (ఆనందగిరి) భాష్యమ్ 1-4-28

అమ్బుని మజ్జం త్యలామూని గ్రావాణః స్థవస్తే

మజ్జం త్యలామూని శిలాః స్థవస్తే
ముహ్యంతి నాప్రాంభసి శశ్వదేవ.”

ఒకప్పుడు నీటిలో సారకాయలు మునుగుచున్నవి; తాళ్ళు
తేలిపోవుచున్నవి అన్నట్లు.

“ఏవం జాతీయకం ప్రమాణవిరుద్ధం వచన మప్రమాణమ్ |
అమృతాని మజ్జంత్యలంబూని గ్రావాణః ప్లవంత ఇతియథా”
లౌకికముగా వచ్చుచు ప్రమాణవిరుద్ధ మయిన వాక్యము
ప్రమాణము కానేరదు.

అయ మపరో గండస్యోపరి స్ఫోటః

కాలుటచేఁ గలిగిన పుండుపై ఈబొబ్బ యింకొకటికూడ.

“తదో గణ్డస్య ఉపరి పిణ్డిత సంవుత్తా
తదా గణ్డస్యోపరి పిణ్డికా (పిటకా) సంవుత్తా
అభిజ్ఞానశాకుంతలమ్.

“ఉన్న దుండఁగా పైన ఉపాకర్మ యింకొకటి” అని
తెనుగుసామెత.

అర్కే చే నృధు విందేత కిమర్థం పర్వతం వ్రజేత్

అర్కము (ఒకానొకచెట్టు) నందె తేనె దొరికునెడల
తేనెకై పర్వతముల కేల వెళ్ళవలయును ?

“కేవలా చ్యేత్ జ్ఞానా త్పురుషార్థసిద్ధిః స్యాత్కిమర్థ
మనేకాయాససమన్వితాని కర్మాణి తే కుర్యుః? అర్కే
చే నృధు విందేత కిమర్థం పర్వతం వ్రజేదితీ న్యాయాత్”

కేవలజ్ఞానముననే పురుషార్థసిద్ధి యవునెడ ననేకాయాస
కరములవు నితరకర్మలు చేయనేల?

అక్రీ సమరో విద్వా నధిక్రియతే

అర్థవంతుఁడు, సమర్థుఁడు విద్వాంసుఁడు అధికారము గలవాఁ డవుచున్నాఁడు.

“శాస్త్రం హ్యవిశేష ప్రవృత్తిమపి మనుష్యానేవాధి కరోతి శక్త త్వ దధిత్వా దపర్యుదస్త త్వ చుపనయనాది శాస్త్రాచ్చేతి వర్ణిత మేత దధికారలక్షణే.”

శంకరభాష్యమ్.

అధికారన్యాయమును జూడుము.

అధికారన్యాయమున కామనయా కర్మప్రవృత్తి సూచిత మవును. కాని, యిం దది లేదు; కేవల మొకానొక క్రియ కధికారము మాత్రమే సూచింపఁ బడును.

అవతప్తే నకులస్థితమ్

వేడిప్రదేశమున ముంగిసల నిలుకడవలె.

వెచ్చనిచోట ముంగిస లుండక వెంటనే ఆవలకుపోవును.

“యథావతప్తే నకులా న చిరం స్థాతారో భవ స్త్యేవం కార్యాణ్యారభ్య యో న చిరం తిష్ఠతి స ఉచ్యతే ౨వతప్తే నకులస్థితం త ఏత దితి.”

మహాభాష్యమ్.

తప్తస్థలమున నకులములు చాలకాల ముండనట్లే కార్యములను ప్రారంభించి పట్టుదలతో నాకృత్యములంపు నిలువక వెంటనే వదలివైచుటకు అవతప్తే నకులస్థిత న్యాయోదాహరణమును గైకొందురు.

తీర్థకాకన్యాయమువలెనే.

అవయవప్రసిద్ధేః సముదాయప్రసిద్ధి ర్భవీయసీ

అవయవసిద్ధార్థముకన్న సముదాయసిద్ధార్థముబలవత్తరము.
“పంకజమ్” అనిన నత్తగుల్లగాక పద్మము అని అర్థము
చెప్పనట్లు.

“గౌణముఃఖ్యయో ర్మూఢ్యే కార్యసంప్రత్యయః” అను పరి
భాషవలె.

అవయవా ఏవార్థవంతో న సముదాయః

ఒకవాక్యమందలి అవయవభూతములవు పదము లర్థవంత
ములై ఒకఅర్థమును సముదాయము (వాక్యము)నకు
కలిగించుచుగాని ప్రత్యేకముగ సముదాయముయన కొక
అర్థముండదు.

ఈనియమమునే మఱొకవిధముగఁ గూడ నుడువుదురు.

“అవయవార్థవత్త్వా త్సముదాయార్థవత్త్వమ్” అని.

అవయవము లర్థవంతము లయిన సముదాయ మర్థవంత
మవును; లేనిచో నిరర్థక మవును. అని దీని అర్థము.

అవశ్యాపేక్షితానపేక్షితయో రపేక్షితం స్మరణీయమ్

అవసరము, అనవసరము ఐనవానిలో ప్రస్తుతము తన
కవసరమైనదానినే కోరుకొనుట శ్రేయస్కరము.

అశక్తా స్తత్పదం గంతుం తతో నిందాం ప్రకుర్వతే

ఆకాస్తదూరము పోలేనివారు అంతకన్న దూరముననున్న
ప్రదేశమును “అబ్బ! దీనిమచ్చమాయ, ఇంకా ఇంత
దూర మున్నది” అంటూ నిందింతురు.

అశ్వారూఢాః కథం చాశ్వాన్ విస్మరేయుః సచేతనాః ?

గుఱ్ఱము నెక్కినవారు సచేతనులై యుండి తా మెక్కిన
గుఱ్ఱము నెట్లు మఱచిపోదురు ?

అట్లు మఱచుట ఆత్మవంచన మవును.

ఉదా.—వేదప్రమాణత్వమును దృఢీకరింపఁ బోయి తా నే
వేదమున కప్రామాణ్యము ప్రతిపాదించుచు తనవాదమును
తప్పినట్లు.

అసాధారణ్యేన వ్యవదేశా భవన్తి

సర్వసాధారణము గాని యొక ప్రత్యేకతచే నామాదు
లీయఁబడును.

అసిద్ధం బహిరంగ మంతరంగే

చూడుము—“అంతరంగబహిరంగయోరంతరంగం బలీయః”

అస్త్ర మస్త్రేణ శామ్యతి

అస్త్రము అస్త్రము చేతనే శాంతింపఁ జేయఁబడును.

“విషం విషేణ వ్యథతే; వజ్రం వజ్రేణ భిద్యతే;
గజేంద్రో దృష్టసారేణ గజేంద్రేణైవ బధ్యతే.”

వ్యతిరేకమున—ఉబ్బుసంపాదనకు ఉబ్బే కావలయు —
ననువిధమున.

అన్నేహదీపన్యాయము

చమురు లేని దీపము వలె.

క్రమక్రమముగ తనలో తాను లీనమై పోవుట సీన్యాయము సూచించును.

అహృదయవచసా మహృదయ ముత్తరమ్

హృదయపూర్వకములు గాని మాటలకు హృదయపూర్వకము గాని సమాధానమే యాయఁబడును.

“మాదృశో యక్ష స్తాదృశో బలిః” యక్షుఁ డెట్టివాఁడో అట్టిదే బలికూడ.

“గంతకు తగిన బొంత” అని తెనుఁగుసామెత.

అజ్ఞాతకులశీలస్య వాసో దేయో కస్యచిత్

ఊరు, పేరు, కులము, శీలము తెలియని యితరపురుషున కెవనికిని యింటిలో నాశ్రయ మీఁగూడదు.

(అ ట్లిచ్చుట ప్రమాదము.)

అఖ్యాతానా మర్థం బ్రువతాం శక్తిః సహకారిణీ

“ అఖ్యాతానా మర్థం బోధయతా మధికారిశక్తిః సహకారిణీ ” అని మఱొకరకమునఁగూడ సీన్యాయము వాడఁ బడును.

ఉద్దిష్టశబ్దముల కర్థము నుడువునపు డాశబ్దములశక్తి సహాయకారిణి యవును.

తాదృశార్థావబోధకశక్తి అశబ్దముల కుండుటం జేసియో ఆ అర్థము నుశువబడును.

కామ్యాదికర్మానుష్ఠానమునఁ దదనుష్ఠానమునకు శక్తుఁ డవు నధికారియొక్క తచ్చక్తతాశక్తి తదనుష్ఠానమునఁ దోడ్పడును. కాని, అనుష్ఠానమున కామ్యాదికర్మములు తోడుపడవు.

ఆత్మచ్ఛిద్రం న పశ్యన్తి పరచ్ఛిద్రానుసారిణః

“తప్పు లెన్నువారు తమతప్పు లెఱుంగరు.”

ఆదా వస్తే చ య న్నాన్తి వర్తమానేఽపి త త్తథా

అదియందు, నంతమందు లేనిది వర్తమానమును అట్టి దియే (లేనిదే) అవును.

అమ్రాన్ పృష్టః కోవిదారా నాచష్టే

మామిడిచెట్లున్న వా అని అడిగిన ఆ. ఉన్న వండి, కోవిదార చెట్లు అని చెప్పినట్లు.

పుచ్చకుని ప్రశ్నకు వలయు సమాధానమొక అజిజ్ఞాసిత వ్యమై, అప్రస్తుతమైన వస్తువును గుఱించి సమాధానముగఁ జెప్పనప్పు డీన్యాయము ప్రవర్తించును.

“పెస లున్న వా అనిన చాల చక్కని మొదటినంబరు మినుము లున్న వండి” అని షాహుకారు సమాధానము చెప్పునట్లు.

అమే పలాధే నిమిత్తే ఛాయా గన్ధ ఇత్యనూత్పద్యేతే

ఫలములనిమిత్తము నాట్లబడిన తీయమామిడి చెట్టువలన
పరిమళము, నీడయు అడుగకయే లభించుచున్నవి.

ఫలవత్సహకారన్యాయమును జూడుము.

ఆయుర్వృతమ్

నెయ్యి ఆయుర్దాయము అనినట్లు.

నెయ్యియే ఆయువు కానేరదు. కాని, నేయి ఆయువు
అనిన నేయి ఆయువునకు నిమిత్తము అని అర్థము నుడువఁ
బడుచున్నది.

“అయుర్వృతం నదీ పుణ్యం భయం చౌరః సుఖం ప్రియా
వైరం ద్యూతం గురు జ్ఞానం శ్రేయో బ్రాహ్మణ
పూజనమ్.”

ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

చూడుము— “దధిత్రపుసం ప్రత్యక్షో జ్వరః”

“అంతరేణాపి నిమిత్తశబ్దం నిమిత్తార్థో గమ్యతే” అను
న్యాయమున నిందు ఘృతాదులు నిమిత్తార్థబోధకము లవు
చున్నవి.

అర్ధం వత్తం సమంతా ద్వాతానీతం రేణుజాత ముపాదత్తే

తడిగుడ్డ నలుమూలలనుండి వాయువుచేఁ గొనిరాఁబడిన
పరాగరేణువులను గ్రహించి తనపై నిలువజేయును.

అట్లే - కషాయజలార్ద్ర మవు నాత్మ యోగానీతకర్మ విశేషము నంతట గ్రహించును.

ఎఱ్ఱగాఁ గాల్చి నీటిలో వేయఁబడిన యినుపముద్ద నీటిని తనస్వరూపమున నన్నిప్రదేశములయందు తీసికొనును. అట్లే—కషాయోష్ణజీవుఁడు యోగానీతకర్మము నంతట స్వీకరించును.

ఆషాఢవాతే చలతి ద్విపేద్దే చక్రీవతో వారిధిరేవ కాష్ఠా

“ఆషాఢవాయుసంబద్ధే ద్విపేద్దే గజేద్దే చలతి ఇతస్తతో దోలాయమానే సతి చక్రీవతో రాసభస్య వారిధిః సముద్రవవ కాష్ఠా విశ్రామావధి రిత్యర్థః”

వానతో భయంకరమైన ఆషాఢమాసమందలి విసురు గాలిలో కట్టివేయఁబడియున్న ఏనుఁగే చలించిపోయి అస్తవ్యస్త మవుచున్నపుడు గాడిదకు సముద్రమేగతి.

“మహాగజాః పలాయంతే మశకానాంతు కా గతిః”
బ్రహ్మణ్యులయిన నామదేవాదులకే ముక్తి దురాపమవుచుండ, నిక సామాన్యులవిషయమునఁ జెప్పవలసిన దే మున్నది ?

ఇతో వ్యాఘ్ర ఇత స్తటి

ఇట్లు పెద్దపులి, అటు నది.

ముందు నయ్యి, వెనుక గొయ్యి అన్నట్లు.

సర్పచుచందరీన్యాయమును జూడుము.

ఇష్యమాణస్యైవ ప్రాధాన్యం న త్విచ్ఛాయాః

ఇష్యమాణవస్తువే ప్రధానముగాని ఇచ్ఛ ప్రధానముగాదు.
“జ్ఞాతు మిచ్ఛా జిజ్ఞాసా ! ఇచ్ఛాయా ఇష్యమాణప్రధా
నత్వా దిష్యమాణం జ్ఞాన మిహ విధీయతే.”

తెలిసికొనవలయునను ఇచ్ఛ జిజ్ఞాస. ఇష్యమాణము
జ్ఞానము. వీనిలో పై న్యాయమువలన నిష్యమాణ విజ్ఞా
నమే యిట విధింపఁపడుచున్నది.

ఉక్తార్థానా మప్రయోగాః

ఒకమాటు వచింపఁబడినవానికి మఱల ప్రయోగము
కలుగనేరదు.

చెప్పినదానినే చెప్పుటనవసరము.

ఉత్కృష్టదృష్టి ర్నికృష్టేఽధ్యసితవ్యా

పెద్దచూపు చిన్నదానియందును ఉంచవచ్చును.

బ్రహ్మదృష్టి నాదిత్యాదులయందువలె.

“నికృష్టదృష్టి ర్నితృష్టే” అనున్యాయమున కియ్యది
విరుద్ధము.

తక్కువదృష్టిని అధికునియంగుంచుటసంగతము.

“ఉత్కృష్టే హి రాజని భృత్యదృష్టిః ప్రత్యవాయకరీ,
భృత్యేతు రాజదృష్టి రభ్యుదయాయ.”

అధికుఁడవు రాజునందు భృత్యదృష్టి అసంగతము, ప్రత్య
వాయకరమును; భృత్యునియందు రాజదృష్టి శ్రేయస్కా
రణమే. అని వైరెండున్యాయముల అర్థము.

ఉత్తరేద జలే పారే నౌకయా కిం ప్రయోజనమ్ ?

నది దాటి యావలియొడ్డు సేరినవెనుక నావతో నవసర
మేమి ?

ఉత్పత్తితో హి చణకః శక్తః కిం భ్రాష్ట్రకం భంక్తుమ్ ?

కాలినమంగలములో వేయబడి క్రిందికిమీదికి నెగురు
శనగగింజ మంగలమును బ్రద్దలుచేయగలదా ?

ఉదా—అల్పునిమిడిసిపాటు.

తప్తభ్రాష్ట్రేతిలన్యాయమును జూచుము.

ఉదరే భృతే కోశో భృతః

పొట్ట నింపుకొనిన ధనపుకొట్లు నింపుకొనినంతఫలము.

ఇంత దారిద్ర్యము ననుభవించుచు—పొట్టనింపుకోగలుగు
చున్నాను. అదియే చాలు. కొట్లకొలది గడంచి
కోశాగారములు నింపినంత భాగ్యము.

ఉద్ధీప్తే భవనేతు కూపఖననం ప్రత్యుద్యమః కీదృశః ?

కొంప తగుల బడుచుండగా బావి త్రవ్వ ప్రయత్నించు
శైటులుండును ?

ఉపజీవ్యవిరోధస్యాయు క్తత్వమ్

ఉపజీవ్యము అనగా కారణము ; (కార్యమునకు) విరుద్ధ
ముగా నుండగూడదు.

ఉపయన్నపయన్ ధర్మో వికరోతి హి ధర్మిణమ్

ప్రవర్తించుచు, నివృత్తమై ప్రవర్తింపకయు నటు నిటు నుండు ధర్మము ధర్మిని వికారము నొందించును.

ఒకపు డొకరకపుధర్మము, మఱొకపు డింకొకరకపు ధర్మము చెప్పు వస్తుధర్మము ధర్మిని (ఆలక్షణముగలవస్తువును) మఱొకరకపురూపముగలదానిని జేసివైచును.

దీనినే—ధర్మో వికరోతి హి ధర్మిణమ్—అనియుకూడ వాడుదురు.

ఉపవాసా ద్వరం భిక్షా

ఉపవాసము చేయుటకన్న బిచ్చమెత్తుకొనుట మేలు.

అజ్ఞానముచే భేదత్వకల్పన మొనరించికొని భ్రష్టుడవుట కన్న తనకభిమానముగల మూర్ఖ్యతరమున మనసు నిలిపి ధ్యానించుట శ్రేయస్కరము.

“మరణా ద్వరం వ్యాధిః” అనినట్లు.

ఉపసంజనిష్యమాణనిమిత్తోఽప్యపవాద ఉపసంజాతనిమిత్తమ ప్యుత్సర్గం బాధతే

ప్రవృత్తికి నిమిత్తములు కలిగినదైనను, తొలుత వచింపఁబడిన సామాన్యశాస్త్రమును, స్వయంప్రవృత్తికి నిమిత్తములు కల తరువాతి అపవాదశాస్త్రము బాధించి తాను ప్రవర్తించును.

తనకృత్యము పూర్వమే ముగిసి, తరువాత తత్ప్రవృత్తి చేతను ఫలము కలుగని సందర్భమున నీన్యాయము ప్రవర్తించును. దేవదత్తహంతృహతన్యాయమును జూడుము.

ఉపోపితస్య వ్యాఘ్రస్య పారణం పశుమారణమ్
వ్యాఘ్రోపవాసన్యాయమును జూడుము.

ఉష్ణ ముష్ణేన శీతలమ్
వేడి వేడిచేత చల్లబడును.

ఋణమార్గేణ సిద్ధ్యతోఽర్థస్య వక్రేణ సాధనాయోగః

తిన్నని మార్గమున సిద్ధించుచుండఁగా నొకపని క్లిష్టమైన
వంకరమార్గముచే సాధింప యత్నింపబడదు.

“అర్కేచ్ఛే నృధు విందేత కిమర్థం పర్వతం వ్రజేత్ ” వలె.

ఋణవ్రణకలంకానాం కాలే లోపో భవిష్యతి

అప్పు, పుండు, నింద ఇవి ఒకప్పుడు (తగిన కాలము వచ్చి
నపుడు) సమసిపోవును.

ఏకం చిత్తం ద్వయో రేప కి మసాధ్యమ్?

ఇరువురిమనసు ఒకటైన నసాధ్య మే ముండును?

ఏకదేశవికృత మనన్యవత్

ఒకవస్తువున కొకభాగమున వికారము (మార్పు) కలిగినను
అది ఆవస్తువే అగునుగాని మఱొండు కానేరదు.

“శ్వా కర్ణే వా పుచ్ఛే వా చిన్నే త్వైవ భవతి నాశ్చోన
గర్దభః” అను న్యాయమువిధమున.

ఏకః పాపాని కరుతే ఫలం భుంక్తే మహాజనః

ఒకఁడు పాపము చేసిన సంఘమున కంతకును తత్ఫలము
సంభవించును.

ఏక మనుసద్భిత్సతోఽవరం ప్రచ్యవతే

ఒకవిషయమున నభిసంధి కలిగి నిమగ్నుడై యున్నవానికి
రెండవది నశించును.

ఉదా — సుఖవంతునకు దుఃఖము; దుఃఖవంతునకు సుఖము.

ఏకసంబంధిదర్శనేఽన్యసమ్బద్ధిస్మరణమ్

ఒకవస్తువును చూచినపుడు అద్దానికి సంబంధించిన మఱొక
వస్తువునుగూడ స్మరించుట.

“యథా హ స్తిపకదర్శనం హ స్తిస్మార్కం తథా నద్యాదిజ్ఞా
నస్య కుశకాశజలతుంబికాజలూకానాం తత్సంబంధినాం
స్మరణ హేతుత్వమ్”

మావటివానిం జూచుట వానికి సంబంధించిన ఏనుఁగును
గూడ స్మరింపఁజేయునట్లు నద్యాదిజ్ఞానము తత్సంబంధము
లగు తెల్లు, తెల్లుపూవు, నీటిలోని జలగలు, చేపలు
మున్నగు వానినికూడ స్మరింప హేతు వవును.

“ఏకసంబంధిజ్ఞాన మపరసంబంధిస్మార్కమ్”; “ఏకసంబంధి
దర్శన మన్యసంబంధిస్మార్కమ్” అను నీ రెండును వైన్యా
యముయొక్క రూపాంతరములు.

ఏకస్యాఽప్యనేకశక్తిసమ్భవా దనేకార్థప్రత్యాయన మవిరుద్ధమ్

ఒకవస్తువు అనేకరకముల శక్తులు కలిగియున్నపుడు అది
అనేకప్రయోజనములను సాధింప ప్రవర్తించుట విరుద్ధము
కానేరదు,

అనేకార్థములు గల శబ్దము ప్రయుక్తమై అనేకార్థములు
స్ఫురింపజేయుటలో నాశ్చర్యము లేదుగదా!

ఏకాకినీ ప్రతిజ్ఞా హి ప్రతిజ్ఞాతం న సాధయేత్

కేవలప్రతిజ్ఞామాత్రము ప్రతిజ్ఞాతార్థమును సాధింపనేరదు.
(ప్రతిజ్ఞచేసినంతమాత్రమున అర్థము సిద్ధింపదు.)

“న హి ప్రతిజ్ఞామాత్రేణార్థసిద్ధిః” “నచ ప్రతిజ్ఞా ప్రతిజ్ఞాతం
సాధయతి” అను నవి రెండు సీన్యాయరూపాంతరములు.

ఏకా క్రియా ద్వ్యర్థకరీ

ఒకే పని; రెండు ప్రయోజనములు.

యజ్ఞాదులవలన స్వర్గమేకాక రంభాసంభోగము, ఇంద్ర
ప్రీతి, వర్షములు కురియుట, జగత్తేమము మున్నగునవి
కూడ కలుగునట్లు.

Two birds at one shot

ఏకా మసిద్ధిం పరిహారతో ద్వివీర్యాపద్యతే

అసిద్ధి అనఁ దనయాశయము నెఱవేఱకపోవుట. ఆశ్రయా
సిద్ధి, స్వరూపాసిద్ధి, వ్యాప్యతాసిద్ధి అని అసిద్ధి మూడు
విధములు.

ఒకరకపు అసిద్ధిని ఎట్లో దాటిన వెనువెంటనే రెండవది
ఆపాదించినట్లు అని న్యాయముయొక్క అర్థము.

“అంకురాద్యకర్తృకం శరీ ర్యజన్యత్వాత్” అను స్థలమున
“శరీరీ” అను విశేషణముచే స్వరూపాసిద్ధిని నివృత్తిచేయు
బాధ్యునికి వ్యాప్యతాసిద్ధి సంభవించినట్లు.

ఒక అనర్థమును తప్పించుకొనిన మఱొక అనర్థము పైబడి నట్లు అని న్యాయతాకికప్రవృత్తి.

ఏకోఽపి హన్తి గుణలక్ష మపిహ దోషః

లక్షసద్గుణములను ఒక దోషము తుడిచివేయును.

నూఱు వ్రతములు ఒకఱంకుతో పోయినట్లు అని తెఱచుగు సామెత.

కడవెండు పాలు ఒకవిషబిందువుతో పాడయినట్లు.

ఏకోఽహి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోః కిరణేష్వివాఙ్కః

సుగుణములు కుప్పలు కుప్పలుగా నున్నపుడు ఒకదోష మున్నను అది వానిలో మునిగి కలిసిపోవును గాని వస్తువునకు కళంకము తెచ్చిపెట్టనేరదు.

ఉదా—సుధాకరుని కిరణములయందు నల్లనిమచ్చ.

అనన్తరత్నప్రభవస్య యస్య

హిమం న సౌభాగ్యవిలోపి జాతమ్,

ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే

నిమజ్జతీందోః కిరణే ష్వివాంకః”

కుమారసంభవము.

కటకగవోదాహరణమ్

కొట్టములో కట్టివేయబడిన ఆవువలె.

కొట్టములో కట్టివేయబడిన ఆవు పరుగెత్తుచున్న తోడి పశువులతోపాటు కాలిపలుపుతో సహా పారిపోవును.

తోటిపశువులదోషమువలన ఆ ఆవుకూడ పరుగిడ నారంభించును— చౌరాపరాధా న్మాండవ్యనిగ్రహా—అనుదానివలె.

కొట్టమునుండి వెడలగొట్టబడిన గోవు తిరిగి కొట్టమునకే వచ్చును గాని వేతొకచోటికి పోదు.

కఫోణిగుడన్యాయము

మోచేతిపై బెల్లమున్నదని నాకినట్లు.

వస్తువు లేకున్నను ఉన్నదను నాశచే పోయి మఱొకయవస్థనుపొందునపు డీన్యాయము ప్రవర్తించును.

కర్మభూయస్త్వా త్ఫలభూయస్త్వమ్

కర్మములు మఱలమఱల చేయుచున్న దత్ఫలముగూడ మఱలమఱల సంభవించుచునే యుండును.

ఇయ్యదియే గ్రంథాంతరములందు— అంగభూయస్త్వాత్ఫలభూయస్త్వమ్—అని యుపయోగింపబడినది.

కలశపురస్సరప్రాసాదనిర్తాణతుల్యమ్

కలశపురస్సరముగ దేవాలయ, ధనికాగారములను నిర్మించునట్లు.

ప్రాసాదముపై స్వర్ణకుంభ (కలశ), ధ్వజ, ముఖ్యములు స్థాపింపబడుట సుప్రసిద్ధము.

కాకోలూకనిశావత్

కాకులకు రాత్రి గ్రుడ్లగూబలకు పగలును, గ్రుడ్లగూబలకు రాత్రి కాకులకు పగలును అవును.

“యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమి,
యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యంతో మునేః.”

భగవద్గీత—2—69

అట్లే సర్వభూతములకు రాత్రి మహాయోగికి పగలును;
మహాయోగికి రాత్రి సర్వభూతములకు పగలును అవును.

“కాకోలూకనిశేవాయం సంసారోఽజ్ఞాత్మవేదినోః,

యా నిశా సర్వభూతానా మి త్వప్రాచ త్వయం హరిః.”

సురేశ్వరవార్తకము.

దీనిపై నానందగిరివ్యాఖ్య యిటు లున్నది—

“కాకేతి—యా కాకాదీనాం ప్రసిద్ధా నిశా తస్యా ము
లూకో జాగర్తి తద్దృష్ట్యా సాపలిప్యతే । యదాచ
కాకాదయో జాగ్రతి తదా నక్తందృశో నిశేతి కాకాది
దృష్ట్యా సాపహ్నాయతే యథేత్యర్థః । ఏవ మజ్ఞ
స్యాయం మాత్రాదిః సంసారో యదా వివర్తతే తదా
తద్దృష్ట్యా తత్త్వస్యాసత్కల్పనా । యదా విరుష స్తత్త్వను
భవస్తదా తద్దృష్ట్యా మాత్రాదే రసత్త్వమితి॥”

కాచి నిషాదీ తనయం ప్రసూతే కశ్చి నిషాదస్తు కషాయపాయీ

ఒక నిషాదాంగన కుమారుని కనఁగా నొక నిషాదుఁడు
తాను కషాయము త్రాగినాఁడట.

చూడుము. “అన్యద్భుక్త మన్యద్వాంతం”

కారణనాశే కార్యనాశః

కారణము నశించిన కార్యము కూడ నశించును

అట్లే—కార్యనాశే కారణనాశః—కార్యము నశించిన
కారణముకూడ నశించిపోవును.

కారయితుః కర్తృత్వమ్

చేయుచువాడు చేయువాడుకూడ అవును.

ఖాసీ చేయుచువాడు చేయువాడు కాడా ?

ఖాదఘాతక న్యాయమును జూడుము.

కార్యేణ కారణసద్వృత్తయః

కార్యమును బట్టి కారణము నెఱుంగనగును.

కింకరస్థానే కింకరద్వయవివేకనమ్

ఒక సేవకుడు చాలినచోట ఇరువురు సేవకులను నియమించి
నట్లు.

ప్రయాణమునకు సంసిద్ధుడై యున్న యొక యజమాని
సేవకునితో “ఓరీ రైలు కింక నెంత వేళ యున్నది?” అని
అడుగడిగా నాతడు “సరిగా పది నిమిషము లున్న” దని
చెప్పెను. అంత యజమాని “రైలుదగ్గఱకు కారెంత
సేపటిలో పోగలను?” అని ప్రశ్నింప — పది నిమిషము
లలో పోగలదండీ—అని సేవకుడు బదులాడెను. అంత
నాతడు—సరే, త్వరగా పోయి రెండుకార్లు తీసికొని
రమ్మ; యింకను త్వరగా పోవచ్చు—ననిచెప్పెనట.

కి మజ్జస్య దుష్కరమ్

మూర్ఖుఁడు చేయలేని దేమున్నది?

ప్రతిపనికి తెగించునని భావము.

కి మార్ద్రకవణిజో వహిత్రచిస్తయా

అల్లపువ్యాపారికి పడవలవిచారణ ఎందులకు ?

కుబ్జోపి చిత్రం శయితుం సమీహతే

మరిగొజ్జవాఁడుసూడా కాళ్లు ముడిచికొని పడుకొన నిచ్చు
గించును.

చూడుము — భేకోఽపి పాదప్రసారణాయ చేష్టతే.

కుతార శ్చేద్యతాం కుర్యా న్నుఖచ్ఛేద్యం న పణ్ణితః

పండితుఁ డైనవాఁడు గోటితో త్రుంపివేయఁదగినదాని
నెన్నఁడును గొడ్డలితో నఱుకవలసినవచ్చు స్థితికిఁబోసియుండు.

కుడ్యం వినా చిత్రకర్తేవ

గోడ లేకుండ రంగులపనివలె.

గోడయే లేనపుడు రంగుపని యెక్కడనుండివచ్చును ?

ఆకాశకుసుమమే శశవిపాణ మైనపుడు అద్దానిపరిమళ
మిట్టిటిదను నాలోచనమేల ?

కృతే కార్యే కిం ముహూర్తప్రశ్నేన

వలసినకార్యము ముగిసిన వెనుక ముహూర్తమడుగు
తెందులకు ?

అయిపోయిన పెండ్లికి మేళము లెందుకు అన్నట్లు.

కృతక్షౌరస్య నక్షత్రపరీక్షే

క్షౌరము చేయించుకొనిన విదప నక్షత్రము మంచిదా,
కాదా అని విచారించినట్లు.

దీనినే—ముండితశిరోనక్షత్రాన్వేషణమ్—అందురు.

“అనిశ్చిత ప్రామాణ్యస్య తు ప్రవృత్తౌ పశ్యాన్ తన్నిర్ణయో
భవన్నపి కృతక్షౌరస్య నక్షత్రపరీక్షావ దఫల ఏవేత్యుక్తమ్”

కృతాత్యయేనుశయవాః

చేసినపని చెడిపోయినతరువాత ఈ పని నెంచుకు చేసితినా
అని పరితాపపడువానివలె.

కృత్రిమాఽకృత్రిమమోః కృత్రిమే కార్య సమ్రుత్పయః

కృత్రిమ మన స్వతఃసిద్ధము కానిది. అకృత్రిమమన స్వతః
సిద్ధము. కృత్రిమాకృత్రిమాధ్యములుగల శబ్దములలో
విధేయమానకార్యము కృత్రిమశబ్దమున వర్తించును గాని
అకృత్రిమశబ్దమున వర్తించదు.

“లోకే—గోపాలక మానయ, కటజక మానయేతి యస్యై
షాసంజ్ఞా భవతి స ఆనీయతే న యో గాః పాలయతి
యోవా కటే జాతః”

“గోపాలక మానయ, కటజక మానయ” అని నపుడు
గోపాల, కటజశబ్దములు సంజ్ఞావాచకములు, పురుష
వాచకములును. “గాః పాలయతితి గోపాలః” అనువ్యుత్ప
త్తిచే ఆలకాపరి యనియు, “కటే జాత ఇతి కటజః” అను
వ్యుత్పత్తిచే మంచముపై పుట్టినవాఁడు అనియు ఆ గో

పాలక కటజ శబ్దములు అర్థము నిచ్చును. శబ్దస్వరూప నిష్పత్తికిమాత్ర మాప్యత్పత్తిసిద్ధార్థములే మూలకారణములు. సంజ్ఞావాచకములైనపుడు గోపాల కటజ శబ్దములు శ్రవణమాత్రముచన ఒకే రూఢ్యార్థమును నిర్దూపింపక మరియొక సందిగ్ధార్థమునుగూడ స్ఫురింపఁజేయుచున్నవి. కాన గోపాల, కటజశబ్దములు కృత్రిమములవుచున్నవి. ఇక, గోపాలుని, కటజుని తీసుకొని రమ్ము అనిన గోపాల, కటజ నామము గలవారలనే తీసుకొని వత్తుముగాని, శబ్దస్వతఃసిద్ధార్థము లవు ఆలకాఁపరిని, మంచముమీఁద పుట్టినవానిని తీసికొని రాము.

కేవలై ర్వచనై ర్నిర్ధనాధమర్థిక ఇవ సాధూః బ్రామయః

ఋణము తీర్చుకొన మఱొకచో ఋణము గూడ పుట్టక చిక్కువడి ఋణదాతను కేవలము మాటలతో నటు నిటు త్రిప్పు ధనము లేని నిఱుపేదవలె.

పరస్పరాశ్రయదోషమును, స్వవచనవ్యాఘాతమును గమనింపక ఊరక యుక్తిపై యుక్తులుగ మాటలాడు వానియందీదృష్టాంతము ప్రవర్తించును.

క్రియా హి వికల్ప్యతే న వస్తు

ఒకవస్తువును గుఱించిన క్రియమాత్ర మనెకరకములుగ నుండవచ్చును. ఆవస్తువుమాత్రము వికల్పము నొందేనేటిదు.

“కర్తు మకర్తు మన్యథా వా కర్తుం శక్యం తాకికం వైదికంచ కర్మ । యథాశ్లేష గచ్ఛతి పదార్థ్య మన్యథావా న

వా గచ్ఛతీతినతు వస్తేవం నైవ మస్తి నాస్తీ
తివా వికల్ప్యతే॥”

శాంకరభాష్యమ్.

నడిచి వెళ్ళినను, కారుపై వెళ్ళినను, బండిపై, మఱొక
సాధనముపై వెళ్ళినను, తుదకు వెళ్ళకున్నను గమ్యస్థా
నముమాత్రము మాటగు. గమనము మాత్రమే రూపాంత
రముల నొందునది.

క్వోష్ట్యైః క్వచ నీరాజనా ?

ఎక్కడ బంటె; ఎక్కడ నీరాజన ?

ఒంటెకును, నీరాజనకును సంబంధ మెక్కడ? అని అర్థము.
వాజినీరాజనావిధివిధమున సందర్భపు పనులయం దీన్వాయ
యమునకుఁ బ్రవృత్తి కలుగును.

గంధకపురజనసా స్పృష్టో నష్టో దీపః పున ర్జ్వలేత్

గంధకపురజనుతో తాకినయెడల దీపము మొట్టమొదట
తగ్గి మఱల మామూలుకన్న నధికముగ వెలుగును.

సంస్కృత్యవస్థాసిద్ధమైన దుఃఖము ననుభవించి దుఃఖముక్తు
డైన వాని కాదుఃఖము గంధకపురజనుతో ముట్టుకొన
బడిన దీపమువలె. తాత్కాలికముగ నష్టమైనను అంకు
రము పోక కాలమున మఱల పొడసూపును.

గిరి ముత్పాట్య మూషికోద్భృతా

కొండను. తల్లి ఎలుకను పట్టినట్లు.

గృహార్థ మారోపితస్య దీపస్య రథోపకారకత్వమ్

ఇంటి వెలుతురుకోసమై వాకిటఁ బెట్టఁబడిన దీపము బజారుపరోవువారికికూడ ఉపకారము చేయును. “జామాత్రథం శ్రపితస్య సూపస్య అతిథ్యుపకారకత్వమ్” — అన్నట్లు.

గృహీత్వార్థం గతా శ్చౌరాః కస్తా నాచ్ఛేత్తు మర్హతిః

దొంగలు డబ్బు దోచుకొనిపోయిన పిదప వారి నెవడు పట్టి బంధింపఁగలడు; అధనమును వారిచేతినుండి గ్రహింపఁగలడు?

“సహి శుక్తికాజ్ఞానం రజతజ్ఞానస్య రజతవిషయతా మపహర్తు ముత్సహతే జాతం హి తద్రజతం విషయీకృత్య! యథాహుః — గృహీత్వార్థం గతా శ్చౌరాః కస్తా నాచ్ఛేత్తు మర్హతీతి”

గౌణముఖ్యయో ర్దుభ్యే కార్యసప్రవృత్తయః

గౌణ, ముఖ్యార్థములలో ముఖ్యార్థము బలీయము.

“గుణేభ్యో భవః గౌణః” గుణములు అనఁగా అవయవముల వలన—వ్యుత్పత్తిద్వారా సంభవించిన అర్థము గౌణార్థము.

లోకవ్యవహారసిద్ధమై రూఢమై యున్న అర్థము ముఖ్యార్థము.

పంకజమునకు పద్మము అనునర్థమువలె.

గ్రాష్ట్ర రేఖేవ

తాతిమీద రేఖలవలె.

శిలాక్షరములమాదిరి.

ఘృతస్య పాత్ర మాధారోవా పాత్రస్య ఘృత మాధారోవా?

నేతికి గిన్నె ఆధారమా, గిన్నెకు నేయి ఆధారమా? అని
తర్కించి తర్కించి యొకటిక్కతార్కికుఁడు తుదకు నేతి
గిన్నె బోర్లించిచూచి నాఁడట.

తల తోక లేని కుతర్కముల నియ్యది సూచించును.

చటకమాంసం భాగశతమ్

పిచ్చుకనూంసమును నూఱు భాగములు చేసినట్లు.

చర్మత నై మహిషీం హన్తి

తోలుతిత్తికోసమై బట్టెను చంపినట్లు.

చర్మము దొఱుకకపోగా బట్టె చచ్చినది.

నడిసముద్రములో ప్రయాణము చేయుచు లోహము కావ
లసి నావికుఁ డొకఁడు ఓడ బద్దలుకొట్టినాఁడట.

చూ — వృద్ధిమిప్తవతో మూలమపి శ్చే నప్తమ్

చింతామణిం పరిత్యజ్య కాచమణిగ్రహణన్యాయః

చింతామణిని వదలి గాజముక్కను కొనినట్లు.

బంగారునాగలితో పొలము దున్ని జిల్లేడుమొక్కలు,
ఆరిగలు నాటినట్లు.

నడివయసున నున్న సుందరాంగిని వదలి పశువును మోహించినట్లు.

చేతనస్య యత్నహీన సోర్ధ్వగతి శ్చేతనాంతరాధీనా

చేతనుడయినను యత్నహీనుని ఊర్ధ్వగమనము చేతనాంతరమున నాధారపడియుండును.

“చేతనస్య యత్నహీన సోర్ధ్వగతి శ్చేతనాంతరాధీనేతి లౌకికన్యాయేన యత్నహీనానాం గస్త్రాణాం గమయి తారోఽర్చిరాదయ శ్చేతనాః స్యురితి సూత్రయోజనయా బ్రూతే.”

చోరాన్వేషణే చోర ఏవ ప్రయోక్తవ్యః

దొంగను వెతకుటకు దొంగనే నియమించవలెను.

“వజ్రం వజ్రేణ భిద్యతే; అస్త్ర మస్త్రేణ శామ్యతి”
మున్నగువానివలె.

చిద్రేష్టనర్థా బహులీభవన్తి

కష్టములలోనే కష్టములు విశేషముగా కలుగును.

చిన్నపుచ్చశ్వదృష్టాంతః

త్రోక తెగిన కుక్కపోలిక.

త్రోక తెగిపోయినను కుక్క కుక్కే అవునుగాని వేటొండు గాదు.

“శ్వా కణ్ఠేవా పుచ్ఛే వా చిన్నే వైవ భవతి నాశో న
గర్దభః; న హి గో గ్గడుని జాతే విషణే వా భగ్నే
గోత్వం తిరోధీయతే; న హి కేవలభోజీ దేవదత్తోఽ
వై్యో సహ పంక్త్యాం భుంజానోఽన్యత్వం ప్రపద్యతే; ఏక
దేశవికృత మనన్యవత్” మున్నగుబానిం జూడుము.

జానపదన్యాయము

“అత్యస్త బలవంతోఽపి పౌరజానపదా జనాః
దుర్బలై రపి బాధ్యస్తే పురుషైః పార్థివాశ్చితైః”
అను దానిని చూడుము.

జామాత్రథకం శ్రపితస్య సూపస్యాఽతిథ్యుపకారకత్వమ్

అల్లునికొఱకు వంశబడిన పప్పు అతిథులకుఁ గూడ నుపక
రించునట్లు.

“గేహలీదీప, గృహార్థ మారోపితస్య దీపస్య రభ్యోపకార
కత్వ” న్యాయములను జూడుము.

జ్ఞాన మజ్ఞానస్యైవ నివతకమ్

జ్ఞాన మజ్ఞానమును నివర్తింపఁ జేయును.

గాలిలోని దీపమువలె, చమురు ఇగిరిపోయిన తరువాత
దీపమువలె, జ్ఞానోదయమైన వెనువెంటన అజ్ఞానము
తనంతన తా నివర్తించును.

జ్వరహరతక్షతచూడారత్నాలజ్ఞానోపదేశవత్

జ్వరముతో బాధపడువానికి తక్షకుని నెత్తిపైనున్న మణిని తీసికొనివచ్చిన జ్వరము తగ్గిపోవునని వచించినట్లు.

తక్షకుని శిరముపై నున్న మణిని తీసికొనివచ్చుట అసంభవము. అట్టి అసంభవమైన వచనమును నుడువుట కాకదంత పరీక్షవలె నిరర్థకమగును. కావున అసంభవార్థమై నిరర్థకమైన వాక్యప్రయోగము గల తావుల నీన్యాయ మవతరించును.

తత్త్వానావన్నే తద్ధర్మలాభః

ఏస్థానమును పొందినపుడు ఆస్థానమునకు సంబంధించిన ధర్మములు వానికిఁ జెందును.

“స్థానివ దాదేశః = తత్త్వానస్థితవర్ణమువలెనే ఆదేశము వచ్చును” అను పాణినిసూత్రము ననుసరించి యీ న్యాయము ప్రవృత్తమైనది.

ఉపాధ్యాయనిశిష్యుఁడు యాజ్ఞకులమున కరిగి ఉపాధ్యాయునికిఁ దగిన అగ్రాసనాధిపత్యమును తాను పొందునట్లు.

తదభిన్నాభిన్నస్య తదభిన్నత్వమ్

ఒకవస్తువుకంటె భిన్నముకాని వస్తువునకు విరుద్ధముకాక అభిన్నపదార్థము మొదటివస్తువుకంటె అభిన్నమే అవును.

తపనీయ మపనీయ వాసని గ్రన్థికర్తార ముపహాసని స్వయం చ
కనక ముపాదాయ గగనాచ్ఛలే గ్రన్థిం కరోషి

తనదగ్గఱనున్న బంగారమును పోగొట్టుకొని వట్టి గుడ్డను
ముడివైచుచున్నవానిం జూచి పరిహాసించు వేల? నీ తెలి
వేమి మండినది? దగ్గఱ నున్న బంగారమును ఆకాశపు
కొంగున మూటగట్టుచున్నావే!

తప్తం తప్తేన సమృద్ధ్యతే

కాల్చబడిన యినుము కాల్చబడిన యినుముతో కలుసు
కొనిపోవును.

“సాధారణోఽయ ముభయోః ప్రణయః స్మరస్య

తప్తేన తప్త మయసా ఘటనాయ యోగ్యమ్”

విక్రమోర్వశీయమ్

తప్తాయఃపీతామ్బువత్

కాల్చిన యినుముచే త్రాగబడిన నీరువలె.

“సంతప్తాయసి సంస్థితస్య పయసో నామాపి స జ్ఞాయతే”
తప్తాయఃపిండమునఁ బోయబడిన నీరు ఊరు పేరు లేకుండ
నశించును.

అట్లే — నామరూపాదులు లేకుండ వస్తునాశనము కలుగు
నపుడీ న్యాయ ముపయోగింపబడును.

“న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతి” అనగా నిర్గుణబ్రహ్మ
సాక్షాత్కారముగల మహనీయునిప్రాణములు సర్వమాన

పులస్తాణములవలె నుద్ధృగమనము నొందక ప్రత్యగ్బ్రహ్మాయందు తప్తాయఃపీతాంబువులవలె లీనము లవును.

జీవన్ముక్తుని దేహత్యాగసమయమున ప్రాణాఖ్యమైన లింగశరీరము తప్తాయఃపీతాంబువులవలె ప్రత్యగ్భిన్న పరమానందస్వరూపుడవు పరబ్రహ్మమందు లీనమవును.

తరతమభావాపన్నసాధనాయత్తం ఫలం తరతమభావాపన్నమ్

తరతమ భావములతో నున్న సాధనములయం దాయత్తమైన ఫలము తరతమభావము నొందియే యుండును.

ఎట్టి సాధనములతో సాధించిన దత్ఫలము సయితము తదనుకూలముగనే యుండును.

తస్కరస్య పురస్తా త్కడే సువణం ముపేత్య సర్వాజ్ఞోద్ధాటనమ్

దొంగవానిచంకలో (దొంగిలింపబడిన) బంగారము ఎదురుగ కనుపడుచుండగా అచట మాని తక్కిన అవయవము లన్నియు పరీక్షించినట్లు.

తాతస్య కూపో²య మితి బ్రువాణాః క్షరం జలం కాపురుషో పిబన్తి

మా తాత త్రవ్వించిన బావి యిది అని తెలివితక్కువ వారు ఆబావిలోని ఉప్పునీరే త్రాగుచుండురు.

తీర్థకాకన్యాయము

“యథా తీర్థే కాకా న చిరం స్థితారో భవన్త్యేవం యోగురుకులాని గత్వా న చిరం తిష్ఠతి స ఉచ్యతే తీర్థకాక ఇతి.”

తీర్థమున కాకి నిలుకడ లేక వెంటనే వేటొక తావున కరుగును. అట్లే గురుకులమున కేగి నిలుకడ లేక వెంటనే స్వగృహమునకు తిరిగివచ్చునాతనికి “తీర్థకాక”, దృష్టాంతము నుడువబడును.

అవతప్తే నకులస్థిత న్యాయము వలె.

తైలకలుషితశాలిబీజా దట్కురానుదయనియమః

నూనెలో నానిన వడ్లగింజనుండి మొలకెత్తుటసంభవము. పైపై లక్షణము లన్నియు నున్నను పుంస్తర్వహితులవు పండాదులవలన సంతానోత్పత్తి కా నేరదనుట లోక ప్రసిద్ధము.

త్యజే దేకం కులస్యార్థే

ఒకదుష్టునివలన కులమున కంతకుచు కళంక మాసాదింప నున్నప్పుడు కులమును రక్షించుకొకుటకై ఆయొకనిని త్యజించినచుట లెస్స.

“త్యజే దేకం కులస్యార్థే, గ్రామస్యార్థే కులం త్యజేత్ గ్రామం జనపదస్యార్థే, ఆత్మార్థే పృథివీం త్యజేత్.”

అను శ్లోకమునుండి యీ వాక్యము గ్రహింపబడిచది.

పై శ్లోకము వ్యాఖ్యాతలనీతిశాస్త్రమున నిట్లు తెనిగింపఁ బడియున్నది.

తే. ఉర్వి వంగడమునకయి యొక్కనరుని;

గొటికలెస్సకుఁ జెచ్చెరఁ గొలమునెల్ల;

రాష్ట్రసౌఖ్యంబు వాంఛించి గ్రామమెల్ల;
ధర్ముపున్నిల్ప వీడనౌ ధరణియెల్ల.”

బ్రహ్మసూత్రభాష్యమున పై న్యాయ మిట్లు ప్రయోగింపఁ
బడియున్నది. చూడుడు—

“త్యజే దేకం కులస్యాఽర్థ ఇతి న్యాయా ద్భూయసీనాం
బ్రహ్మలింగశ్రుతీనా మనుగ్రహ యాకాశశ్రుతే రేకస్యా
బాధ ఇత్యాహ.”

దత్త మేకథా సహస్రగుణ ముపలభతే

ఒకపు దొకమా రీయఁబడినది ఉత్తరత్ర వేయిమడుం
గులుగా పొందఁబడును.

పర్వసమయమున డేత్రాదులయం దొకమా రీయఁబడిన
దానాదికము ఉత్తరజన్మమున వేయిమడుంగు లధికముగ
ఫల మీ నోపునని పురాణవచనప్రసిద్ధి.

దత్తార్ణాధమర్థ ఇవ స్వప్

ఇచ్చివేయఁబడిన ఋణముగల ఋణగ్రస్తునివలె నిద్రించుట.
తనవనితయొక్క దాశీల్య చింతం బాసి యొకఁడు దత్తార్ణా
ధమర్థుని తెఱఁగున సుఖనిద్రం జెందెను.

దధిత్రపునం ప్రత్యక్షో జ్వరః

సీసపుగిన్నెలోని పెరుగు సాక్షాత్తు జ్వరమే.
జ్వరకారణ మగునని భావము.

“అంతరేణాపి నిమిత్తశబ్దం నిమిత్తార్థో గమ్యతే; ఆయు
ర్ఘృతమ్, లాంగలం జీవనమ్” మున్నగువాని జూడుము.

దర్బరా యత్ర వక్తార స్తత్ర మౌవం హి శోభనమ్

కప్పలు వక్తలుగా నున్నతావున మాట్లాడక మౌనము
వహించుటయే సేమము.

దవదాహస్య వేత్రబీజనాశకత్వం, రూపాంతరజనకత్వంచ

దావాగ్ని పేముచెట్లపైఁ బడి వాని బీజములను నశింపజేసి
ఆ పేముచెట్లకు రూపాంతరము కలిగించును.

దవాగ్నిదగ్ధములయిన వేత్రములనుండి రంభాంకురములు
పుట్టునని లోకప్రసిద్ధి.

అట్లే — దోషములు యథార్థజ్ఞానమును నశింపజేసి, అయ
థార్థజ్ఞానమును జనింపజేయును.

దూరస్థాః పర్వతా రమ్యాః సమీపస్థా స్తు బర్బరాః

దూరపుకొండలు నునుపు; దగ్గరకుబోయిన చెట్టులు,
పుట్టులును.

దూరగిరిన్యాయమును జూడుము.

దేశకాలవయోవస్థాబుద్ధిశ క్త్యనురూపతః

ధర్మోపదేశో భైషజ్యం వక్తవ్యం ధర్మపారగైః.

ధర్మమును, వైద్యమును దేశ, కాల, వయోవస్థ, బుద్ధి,
శక్తుల కనురూపముగ చెప్పవలయును.

ద్విర్బద్ధం సుబద్ధం భవతి

రెండుసారులు కట్టబడినది బాగుగ గట్టిగా కట్టబడినదవును.

ధనక్షయే వర్ధతి జాతరాగ్నిః

ధనము తఱిగినపుడు ఆకలిబాధ యెక్కువగును.

దరిద్రునికి ఆకలి ఎక్కువ అని తెనుఁగుసామెత.

స ఖలు శాలగ్రామే కిరాతశతసజ్జీరే పృథివసన్నపి బ్రాహ్మణః
కిరాతో స భవతి

కిరాతశతసంకీర్ణమైన శాలిగ్రామమును పేరుగల పల్లెలో నివసించుచున్నను బ్రాహ్మణుఁడు బ్రాహ్మణుఁడే యవును గాని కిరాతుఁడు కాఁజాలఁడు.

స చ పృయోజన మస్తరా చాణక్యః స్వప్నేపి చేష్టతే

ఉపయోగము లేనిదే ఎవఁడును కలలోనైన నెట్టిపనికిని బ్రయత్నింపఁడు.

“లాభము లేని శెట్టి వఱదన పోవునా” అన్నట్లు.

స చ సర్వత్ర తుల్యత్వం స్యాత్ప్రయోజకకర్మణామ్

ప్రయోజకక్రియలన్నియు నొకేవిధముగ నెన్నఁడు నుండవు.

సేనాపతి మాటలచే భృత్యులను నియోగించును; యోధుఁడు శత్రుకృంతనమునకై చలనముతో శస్త్రప్రయోగము చేయును; రాజు దగ్గఱనుండియే అందఱను

యుద్ధకర్మమును నియోగించును. ఈతీరున అందఱి అభి
ప్రాయము యుద్ధమందు విజయమేయైనను ఒకరొకరి పని
యొక్కొక్కరకముగ నుండును.

నడ్వలోదకం పాదరోగః

ఒకరకమైన గడ్డి మొలచిన నీరు పాదరోగము.

పాదరోగకారణ మని భావము.

దధిత్రపుసం ప్రత్యక్షో జ్వరః; ఆయు ర్ఘృతమ్; లాంగలం
జీవనమ్ మున్నగువానిని జూడుము.

న దాహజ్వరను త్యభః మగ్నినా స్యా ద్భిషక్కియా

దాహజ్వరమును పోగొట్టుటకు అగ్నితో వైద్యము
కావింపబడునా? (చేయబడదు.)

న యద్గిరిశృంగ మారుహ్య గృహ్యతే తదప్రత్యక్షమ్

గిరిశృంగము నధిరోహించి గమనింపబడిన వస్తువు ప్రత్య
క్షము గాకపోదు.

అనగా పెద్దిమెట్టెక్కిన వానికి అడుగుననున్న యంశములు
అప్రయత్నముగనే తెలియవచ్చును అని భావము.
వ్యాకరణశాస్త్రపండితులకు విన్నంతమాత్రమునన శబ్ద
సాధుత్వాసాధుత్వములు తెలియవచ్చునట్లులు.

న హి కఠోరకణ్ఠీరవస్య కురఙ్గశాఖః ప్రతిభతో భవతి

భయంకరమైన సింహము నెదిరి లేడిపిల్ల పోరాడగలదా?
“నాల్పీయసా మహతోఽభిభవః సంభవతి”ని జూడుము.

న హి కరకజ్జణదర్శనాయాదర్శాపేక్షే

చేతికంకణమును జూచుకొనుట కద్దముకావలెనా ?

న హి కళ్యాణకృత్కృశ్చిద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి

మంచిపని చేయువాఁ డెవఁడును అధోగతి నొందఁడు.

న హి కశ్చిత్క్షణమపి జాతు తిష్ఠ త్యకర్మకృత్

ఏదో యొక పని చేయకుండ ఎవ్వఁడును తుణమైన నుండఁడు.

న హి కాకిన్యాం నష్టాయాం తదన్వేషణం కార్షావణేన క్రియతే

కానీ పోయిన యెకల రూపాయి ఖర్చు చేసి దానిని వెత కుదురా ?

“దమ్మిడిముండకు ఏగానిక్షౌరమా?” అన్నట్లు.

న హి కేవలభోజీ దేవదత్తోఽన్యైః సహ పంక్త్యాం భుంజానో
ఽన్యత్వం ప్రపద్యతే

ఒంటరిగ భుజించు దేవదత్తుఁ డితరులతో కలిసి పంక్తి యందుఁ గూర్చుండి భుజించుచున్నను దేవదత్తుఁడే అవును గాని, దేవదత్తాన్యత్వము నొందనేరఁడు.

“ఏకదేశవికృత మచన్యవత్; చిన్నపుచ్చశ్వదృష్టాస్తః;
న హి గోర్గడుని జాతే విషాణేవా భగ్నే గోత్వం తిరోధీ
యతే; శ్వా కణ్ఠే పుచ్చేవా చిన్నే శ్వైవ భవతి నాశోఽ
న గర్దభః” మున్నగువానిని జూడుము.

న హి కృత ముపకారం సాధవో విస్మరంతి

, సత్పురుషులు చేసిన ఉపకారమును మఱువరు.

న హి క్వచి దశ్రవణ మన్యత్ర శ్రుతం నివారయితు ముత్సహతే
ఒకచో వినకునికి మఱొకచో వినబడిన యంశమును నివా
రింప నుత్సహింపదుగదా ?

కొన్ని స్థలములయందు ప్రాణోత్పత్తి వినబడుటలేదు.
అయినను ప్రదేశాంతరములయందు శ్రుత మవుటవలన
నయ్యది అయి క్తమే అవుచున్నది.

(బ్రహ్మసూత్రభాష్యము)

న హి ఖదిరగోచరే పరశౌ పలాశే ద్వైధీభావో భవతి

చంద్రచెట్టును నటికివేయఁగల గండ్రగొడ్డలి మోదుగ
చెట్టును నఱుకఁబోవ రెండు తుచుక లవునా ?

న హి గోధా సర్పస్తీ సర్పణా దహి ర్భవతి

బల్లి ప్రాచుచున్నను, ప్రాకినంతమాత్రమున పా మగునా?
“న ఖిల్వప్యన్యత్ప్రీకృతే మనువర్తనా దన్య ద్భవతి న హి
గోధా సర్పస్తీ సర్పణా దహి ర్భవతి”

మహాభాష్యమ్

న హి గో గడుని జాతే విషాజే వా భగ్నే గోత్వం తిరోధీయతే

కణితి పుట్టినను లేక కొమ్ములుపోయి బోడిదయినను
గోవుకు గోత్వము పోదు. (అది గోవే అగును.)

“ఏకదేశవికృత మనన్యవత్; చిన్నపుచ్చశ్వదృష్టాన్తః; నహి కేవలభోజీ దేవదత్తోఽన్యైః సహ పంక్త్యాంభుంజానోఽన్య త్వం ప్రపద్యతే; శ్వాకణ్ఠేవా పుచ్ఛేవా చిన్నే శ్వైవ భవతి నాశోఽన్యగర్దభః” ఇత్యాదులఁ జూడుము.

స హి గ్రామస్థః కదా గ్రామం ప్రాప్నుయా మి త్యరణ్యస్థ ఇవా శాస్త్రే

గ్రామములో నున్నవాఁడు అరణ్యములో నున్నవానివలె ఎన్నఁడు గ్రామమును జేరునునా అని కోరుచుండఁడు.

స హి త్రిపుత్తోర్విపుత్త్రీ ఇతి కథ్యతే

ముగ్గురు కుమారులు గలవాఁడు ఇరువురు కుమారులు గలవాఁడుగా నుడువఁబడఁడు.

“ఛాదేర్ఘ్నేఽద్వ్యవసర్గస్య 6-4-96” అను పాణినిసూత్ర మున పై న్యాయము ననుసరించి “అద్విప్రభృత్యవసర్గస్య” అని వ్యాఖ్యానము కావించఁబడినది.

స హి దీపౌ పరస్పర ముపకురుతః

రెండు దీపములు పరస్పర ముపకారకరములు కావు. వెలుతురు నిచ్చుటకు ఒకదీపమునకు మఱొకదీపపు టవ సరమే- శూన్యము.

స హి దృష్టేనుపపన్నమ్

కంటికి కనఁబడుచున్నదాని విషయమై ఉన్నది లేదు అని ప్రమాణ వాక్యములు, వాదనలు నెందులకు ?

“న హి కరకంకణదర్శనాయాకర్షావేత్తా” అను దానిం
జూడుము.

న హి భీమతాం కశ్చి దవిషయో నామ

బుద్ధిమంతుల బుద్ధికి గోచరముకాని యంశమే లేకు.

న హి నారికేలద్వీపవాసి^{నో} ప్రసిద్ధగోళవణా త్కృకుదాదిమదర్థ
ప్రతిపత్తి ర్భవతి

ఎచటనో నారికేలద్వీపమున అప్రసిద్ధమైన నొక యెద్దు కల
దని వినినపుడు దానికి మూపురము, గంగడోలు యిం
తెంత యున్నవి; యింత అందముగ నున్నవి అను విచార
ణయే యుండదు.

నారికేల ద్వీపమున గోజాతియే లేదు అట్టివానిని గూర్చి
“అట, అట” అని చివరచేస్తుచు వృధాలోచన
మొనరింపబడదు.

న హి నిర్దా నిష్ఠ్యం నిర్దితుం ప్రయుజ్యతే కిం తర్హి నిర్దితా దితర
త్ప్రశంసితమ్?

నింద నింద్యమైనదానిని నిందించుటకు మాత్రమే ప్రవర్తిం
పదు; అనింద్యమై ప్రకృతనిందితేతరమపు వస్తువును ప్రశం
సించుటకుఁగూడ నుష్కరించును.

నింద్యమును నిందించుట లోకస్వభావమే. కాని, అనింద
యెన్నఁడు నిందింపఁ దగని వస్తువులయందు నింద సూచిం
చుచు అభిమతార్థశ్రేష్ఠప్రతిపాదనకుఁగూడ ఉపయోగింపఁ
బడును.

‘వేదములన్నిటియందు సామవేదము; పురాణములలో భారతము శ్రేష్ఠములు’ అనినప్పుడు సామేతర వేదములు, భారతేతర పురాణములు నింద్యములు కావు. కాని, పై వాక్యము ననుసరించి సామభారత శ్రేష్ఠప్రకటనమునకై వానియందించుక కించుదన మాపాదింపబడినది.

న హి పద్భ్యాం పలాయతుం పారయమాణో జానుభ్యాం రంహితు మర్హతి

పాదములతో వడిగఁ బరుగెత్తిపోగలవాఁడు జానువులతో దేకులాడుచు పోవ యత్నించునా ?

“తస్మా త్కర్తృవ శీలోపలక్షిత మనుశయభూతం యోన్యా పత్తౌ కారణ మితి కార్ణాజినే ర్మతమ్ | న హి కర్మణి సంభ వతి శీలా ద్యోన్యాపత్తి ర్యుక్తా | న హి పద్భ్యాం పలాయతుం పారయమాణో జానుభ్యాం రంహితు మర్హతి”

శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్ 3-1-10.

న హి పంగో ర్విష్ణుక్రమాద్యుపేతే కర్మ ణ్యధికారః

ప్రదక్షిణప్రకమాదిసహితమయిన కర్మమున కుంటివాని కధికారము లేదు.

చూడుము—నహ్యాన్ధస్యాజ్యావేషణోపేతే కర్మ ణ్యధికారోఽస్తి.

న హి పూతం స్యాద్గోక్షరం శ్వదృతం ధృతమ్

కల్లుకుండలో పోసిన ఆవుపాలు పవిత్రమవునా ?

“శ్వదృతినిక్షిప్తగోక్షీరవ దనుపయోగ్యమ్”

న హి పూర్వజ్ఞో మూఢ అసీ ది త్యాత్మనోపి మూఢేనైవ భవి
తవ్య మితి కించి దస్తి ప్రమాణమ్

“యేనాఽస్య పితరో యాతా యేనయాతాః వితామహః
తేన యాయా త్సతాం మార్గం తేన గచ్ఛన్ న రివ్యతే.”
తనపితృసితామహు లేయే మార్గముల నేయేరితి ననుస
రించి యెట్లుండిరో ఆమార్గముల నల్ల వర్తించు మను
జుడు తేమము నొందును. అట్లే నడువవలయునుగూడ
అనుమన స్మృతిశ్లోకమున కపార్థము కల్పించి దయా
నందుని పూర్వపక్షమువలె—నాపూర్వజ్ఞోకడు మూఢుడై
యుండెను గాన నేనుగూడ మూఢుడనై యై యుండవలె
నను ప్రమాణ మెందును లేదు.

న హి ప్రతిజ్ఞామాత్రేణార్థసిద్ధిః

ప్రతిజ్ఞ చేసినంతమాత్రమున కార్యము నెఱవేఱదు.

“ఏకాకినీ ప్రతిజ్ఞా హి ప్రతిజ్ఞాతం న సాధయేత్”ను
చూడుము.

న హి ప్రతిక్షవిరుద్ధం శాస్త్రసహనేతాపి బోధ్యం శక్యమ్

కంటి కగపడని విషయమును వేయిశాస్త్రములచే నైనను
బోధించుట శక్యముగాదు.

న హి ప్రమాణంజంతూనా ముత్తరక్షణజీవనే

మఱుక్షణమందు జీవములు జీవించియుండగలవని ప్రమాణ
మెందును లేదు.

“జాతస్య మరణం ధ్రువమ్” అని ఆచార్యశ్లోక్తి.

న. హి ప్రియం ప్రవక్తు మిచ్ఛన్తి మృషా హితైషిణః

హితమునుగోరువారు వ్యర్థముగా ప్రయములైన అబద్ధపు మాటలాడరు.

న. హి భవతి కుణ్డం బదరమ్

వంటకుండ అగ్నికుండము కాఁజాలదు.

కుండయందే అన్నము వండఁబడుచున్నను దానికి తగువేడి నిచ్చునది పొయ్యి, దాలి, కుంపకమున్నగు సగ్నికుండము. పదార్థ మగ్నియందుఁ బడిపోకుండ సాధనమే గాని కుండ కావేడినిచ్చు సామర్థ్యము లేదు.

న. హి భవతి తరక్షః ప్రతిపక్షో హరిణశాబకస్య

పెద్దపులి లేడిపిల్లతో నెదిరి పోరాడ నుద్యమించదు. తుల్యబలులు పరస్పరము ప్రతిపక్షులై పోరాడుచురుగాని దుర్బలలో తమబలు లట్లుగాదు.

న. హి భిక్షకాః సస్తీతి స్థాలో నాధిశ్రీయన్తే? న చ మృగాః సస్తీతి యవా నోప్యన్తే?

బిచ్చగాం ద్రున్నారని వంటచేసికొనుట; మృగము లున్న వని పైరువేయుట మానుదురా?

“భిక్షుకభియాస్థాల్యనధిశ్రయణః; మృగభియా సస్యానా శ్రయణః; మత్కుణభియా కంఠానధిశ్రయణః” న్యాయము లను జూడుము.

న హి భిక్షతో భిక్షక్తానరం యాచితు మర్హతి స త్యన్యస్మి న్నభి
క్షకే

భిక్షుకుఁడు కాని ధనవంతుఁడు ప్రక్కనుండఁగా భిక్షుకుఁడు
భిక్షుకుని యాచించఁడు. (ధనవంతుని యాచించును.)

న హి భూమా వంభోరుహం సదితి దుష్టాక్షస్యాపి నభసి తదవ
భాసతే

నేలపై నున్న తామరకమలము కంటిజబ్బుగలవానికి ఆకా
శముమీఁద నున్నట్లు కనుపించుచుగాక, అది నేలపైననే
యుండును.

న హి మరుమరీచికాసరోమ్భః క్రమశః శుష్యతి

ఎడమార్పులనుసరసులోనినీరు క్రమక్రమముగ నింకిపోదు.

ఎడ సోయిన మఱునిముసముననే అంతయు మాయ
మవును.

న హి మోహయతి ప్రాజ్ఞం లక్ష్మీ ర్మరుమరీచికా

ఎడమావివంటి లక్ష్మి ప్రాజ్ఞులను మోహపెట్టనేరదు.

న హి య ద్వేషదత్తస్య యుధ్యమానస్య స్థాన మవగతం తదేవ
భుంజానస్యాఽపి భవతి

దేవదత్తుఁడు యుద్ధము చేయుచుండఁగా తెలిసికొనఁబడిన
నానిస్థానమే ఆతఁడు భుజించుచుండు నపుడును గాదు.

దేవదత్తుఁడు యుద్ధము చేయుచుండునపు డుండుస్థానము
వేఱు; భుజించునప్పటి స్థానము వేఱు; మఱొక పని చేయు

నప్పటి తావు మఱొకటి. అట్లే—కార్యంతరములను బట్టి స్థానములును మాఱుచుండును. అన్ని వేళల నొకే స్థానముండదు. కాని, దేవదత్తుఁడుమాత్రము వేఱుకాఁడు. కావున—

“కార్యప్రయుక్తా హి స్థానవిశేషాదయో న స్వరూపప్రయుక్తాః”

స్థానవిశేషాదులు కార్యములం బట్టి సంభవించునవే కాని స్వరూపమునుబట్టి సంభవించునవి కావు.

న హి వటాంకురః కుటజబీజా జ్ఞాయతే

గిరిమల్లెవిత్తనమునుండి మట్టిమొక్క పుట్టదు.

“అన్య దుప్తం జాత మన్య దిత్యేత న్నోపపద్యతే,
ఉప్యతే యద్ధి యద్బీజం తత్తదేవ ప్రరోహతి.”

ఏవిత్తనమున కాఁడట్లు.

“న హి శ్యామాకబీజం పరికర్మసహస్రేణాపి కలమాంకురాయ కల్పతే” అనుదానిం జూడుము.

న హి వరఘాతాయ కన్వోద్వాహః

కన్య నిచ్చి పెండ్లి చేయుట వరుని చంపుటకొఱకుఁగాదు. విషపూరితయైన కన్య వరింపఁబడి వరునికి హాని సంభవించు నెడల నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

అనిష్టానరావాప్తి సూచితమవుచున్న యెడల నిష్టవస్తువును సయితము త్యజింపవలయునేగాని దానిని కోరఁగూడదని న్యాయాశయము.

“న హి వరఘాతాయ కన్యా ముద్వాహయతి” “న హి వరఘాతాయ కన్యావరణమ్” అనియు నీన్యాయము అచటచట ప్రయోగింపఁబడియున్నది.

న హి విధిశతేనాపి తథా పురుషః ప్రవర్తతే యథా లోభేన

లోభముచేఁ బ్రవర్తించినట్లులు పూరుషుఁడు మఱి నూఱు రకముల విధులచే నైన నట్టి ప్రవృత్తికిఁ గడంగఁడు.

“ఋత్విక్కులకు దక్షిణ యీయవలయును” అనిన తాను ఋత్విక్కుల కీయవలయుననియే ఆవాక్యమున కర్థముగాని వారలనుండి తాను గ్రహింపవలె నని కాదు. ఒకవేళ నట్టి అర్థము గ్రహించినను వెంటనే అధిక్షేపింపవచ్చును. కాని ఒకఁడు ఋత్విక్కుల కిచ్చుట మాని తానే వారినుండి గ్రహించెనట. దానికి కారణము కేవలము లోభము. లోభమువలన నెట్టి నీచకార్యములలోనైనఁ బ్రవర్తింప వీలవునుగాని మఱి యేవిధియు నట్టి ప్రవర్తనకు పురికొల్పదు.

న హి వివాహానంతరం వరపరీక్ష

పెండ్లి అయినతరువాతవరపరీక్ష చేయుదురా? (అట్లుచేసిన ప్రయోజనము ?)

న హి శ్యామాకబీజం పరికర్తనహస్రేణాపి కలమాంకురాయకల్పితే

శ్యామాకములు అన చామలు అను నొకరకపు ధాన్యము. ఎన్నియోవేలరకముల సాధనములు చేసినను చామవిత్తనములనుండి చామ మొలకలే బయలుదేరునుగాని వర్షపైరు మొలవదు.

“న హి వటాంకురః కుటజబీజా జ్ఞాయతే” అను దానిం జూడుము.

న హి సర్వః సర్వం జానాతి

ప్రతివాఁడు సర్వము నెఱుంగఁడు.

“యావత్తైలం తావద్వ్యాఖ్యానమ్; యావత్తాన్నతా తావత్పుణ్యమ్” అన్నట్లు—స్నానముచేయువార లున్న కొలఁది పుణ్యనద్యాదులు పుణ్యము నిచ్చుచుండునటులే తఱచి తఱచి వ్యాఖ్యానము చేయుచున్న కొలఁది నూతనాంశములు పొడకట్టుచునే యుండును. ఇంకను కొన్ని వానిలో మిగిలియేయుండును. లేనపుడు పొడకట్టుటయే అసంభవము. కావున నింకను సంశయములు మిగిలియుండు నపుడు తన శక్తికి దగినట్లు తెలిసికొనినవాఁడు సర్వజ్ఞుడే కాఁడు.

న హి సహస్రేణాప్యన్తైః పాటచ్చరేభ్యో గృహం రక్ష్యతే

వేయిమంది మైనను గ్రుడ్డివారు దొంగలబారినుండి గృహము రక్షింపఁజాలరు.

న హి సామాన్యవాచీ శబ్దో విశేషా నభివదతి

సామాన్యవాచక మైన శబ్దము విశేషములకు నుడువ జాలదు.

“సామాన్యనిధి రస్పష్టః” అనుదానిం జూడుము.

న హి సార్వభౌమానంద మనుభవన్ రాజా గ్రామాధిపతిసుఖం
తుచ్ఛ మపేక్షతే

సార్వభౌమానందసుఖ మనుభవించు రాజు తుచ్ఛమైన
గ్రామముననుభవదవి నపేక్షించునా ?

“.....

మృగులపాకము దిను మీవంటినరుల
కరయఁ బూరి దినంగ నదుకునే కోర్కె ?

యురుయాగములలోన నొగిఁ బురోడాశ
ముల మెక్కు నిర్జరుల్ భూలోకజనుల
కలనూన్న ముం దినఁ గాంక్ష సేయుచురె ?

కనకాసనముపైని గాంక్షఁ గూర్చుండు
జననాథుఁ డవనిపైఁ జదికిలంబడునె ?

మెత్తని మెత్తపై మివుల మోదమున
నత్తమిలెడువార లస లున్న చోటఁ
జివురాకుబోయిట్లొక జెలఁగి యేరైనఁ
బవళింప మనమున వాంఛ సేయుచురె? ”

వ్యాఖ్యాతల “కవుఁగిలి” నుండి.

న హి సుఖప్రతీతి ర్విన్నా దుఃఖైః

దుఃఖములు లేనిదే సుఖప్రతీతి కానేరదు.

న హి సుతీక్ష్ణవ్యసిధారా స్వయం చేత్తు మాహితవ్యాపారా

చాల పనును గల్గదైనను కత్తిలించు తనను దాను ఖండింప నేరదు.

చూడుము—అంగుల్యగ్రం న తేనైవాంగుల్యగ్రేణ
స్పృశ్యతే.

న హి సుశిక్షితోపి నటవటుః స్వస్కంధ మధిరోఢుం పటుః

ఎంత కట్టు దిట్టముగ నేర్చినను నాట్యము నేర్చుకొను
కుట్టవాఁడు తనబుజము తా నెక్క నేరఁడు.

“న హి పటుతరోపి నటవటుః స్వస్కంధ మధిరుహ్య
నరీనర్తి” అనియు, “న హి నటః శిక్షితః సన్ స్వస్కంధ
మధిరోఢ్యతి” అనియు సనేకవిధముల సీన్యాయము
గ్రంథాంతరములం దుపయోగింపఁబడి యున్నది.

న హి సోపానత్కే పాదే పునరపి సోపానహ ముపాదత్తే

చెప్పులు తొడిగియున్న కాలికి మఱల చెప్పులు తొడగరు.

న హి స్వతోనతీ శక్తిః కర్తు మన్యేన శక్యతే

ఒకవస్తువునకు స్వాభావికముగ తనవలన కలుగని యొక
విశిష్టధర్మము, అన్యవస్తు సాధర్మ్యమువలన గూడ గలుగ
నేరదు.

న హి స్వల్పో దోషోఽమితగుణబాధకః

ఈషద్దోషము గుణబాహుల్యమును బాధింపదు.

“ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే

నిమజ్జ తేందోః కిరణేష్వివాంకః”

కుమారసంభవము.

న హ్యన్ధస్యాఞ్చ్యావేక్షణోపేతే కర్మణ్యధికారోఽస్తి

అజ్యహోమాదులతోఁ గూడిన కర్మమున గ్రుడ్డివాని కధికారము లేదు.

చూడుము—న హి పంగో ర్విష్ణు క్రమాద్యుపేతే కర్మణ్యధికారః.

న హ్యన్యన్య వితథభావేఽన్యన్య వైతథ్యం భవతి

ఒకటి వ్యర్థమైనపుడు మఱొకటియు వ్యర్థము కాదు.

“న హి దేవతస్య శ్యామత్వే యజ్ఞదత్తస్యాఽపి శ్యామత్వం భవతి”

దేవదత్తుఁడు నల్లనివాఁడు అనిన యజ్ఞదత్తుఁడు సయితము నల్లనివాఁడే కావలయు నను నియమము లేదుకదా!

న హ్యప్రాప్యః ప్రదీపః ప్రకాశ్యం ప్రకాశయతి

అలభ్యమైన దీపము ప్రకాశ్యవస్తువును ప్రకాశింపఁ జేయనేరదు.

దీపమే లేనపుడు వెలుతు రిచ్చు లెక్కడ ?

ఉదా — దాహ్యవస్తువును పొందక అగ్నిమాత్రము దహింపనేరదు. (కట్టె లంటించిననేకదా అగ్నిహోత్రము మండుట.) అట్లే —

“అప్రాప్త్యైవ ప్రదీపేన యది వా నిహతం తమః,
ఇహస్థః సర్వలోకస్థం స త మో నిహనివ్యతి.”

న హ్యేష స్థాణో రపరాధో య దేన మంధో న వశ్యతి

గ్రుడ్డివాడు తన కెదురుగ నున్న స్తంభమును చూడఁ జాలక మొగము కొట్టుకొనిన నది ఆ స్తంభముయొక్క తప్పిదమా ?

అజ్ఞానాంధులై పరమేశ్వరుని గుఱుతింపకున్న సయ్యది పరమేశ్వరునిలోపమా ? ఈశ్వరప్రతిపాదక ప్రమాణ వాక్యములపై సప్రామాణ్యబుద్ధిం బలు పోకలు పోయి భ్రష్టులవు వారిదికాని.

నాగృహీతే విశేషణే విశిష్టబుద్ధి రుదేతి

విశేషణము గ్రహింపఁబడనియెడల విశిష్ట (విశేష్య) బుద్ధి ఉదయింపదు.

దీనిని — “అగృహీతవిశేషణా విశిష్టబుద్ధి ర్న దృష్టా;
నాగృహీతవిశేషణా విశిష్టబుద్ధిః; నాగృహీతవిశేషణా
విశేష్యబుద్ధిః; నాజ్ఞాతవిశేషణా విశిష్టబుద్ధి ర్విశేష్యం
సంక్రామతి; నాగృహీతవిశేషణన్యాయః” ఇత్యాద్యనేక
రీతుల వ్యవహరింతురు.

నాదత్త ముపతిష్ఠతి

ఈమనిది రామ.

“పెట్టి పుట్టలేదు” “పెట్టినమ్మకు పెట్టినంత” అని తెనుగు సామెతలు.

నాన్యదృష్టం స్మర త్యన్యః

ఒకఁడు చూచిన మఱొకఁడు జ్ఞాపక ముంచుకొనఁడు.
ఒకేవస్తువును జూచువాఁ డొకఁడును స్మరించువాఁ డిం
కొకఁడు గాఁడు.

నారికేలద్వీపవాసినా మపక్వాన్నేనైవ దేహధారణమ్

నారికేలద్వీపములో నున్నవారు అపక్వాన్నమును దినియే
దేహధారణ మొనర్తురు.

చూడుము — “న హి నారికేలద్వీపవాసినోఽప్రసిద్ధగో
శ్రేవణా త్కకుదాదిమదర్థప్రతిపత్తి ర్భవతి.”

నాల్పీయసా మహతోఽబిభవః సంభవతి

అల్పునివలన శ్రేష్ఠునికి పరాభము సంభవింపనేరదు.

“న హి కఠోరకఠీరవస్య కురంగశాబః ప్రతిభతో భవతి”
అనుదానిం జూడుము.

నాశ్మని స్వాత్ ఖరక్రియా

చట్రాతికి ఖౌరము చేయుచురా ?

నాసాధితం కరణమ్

అసాధితమైన ధాత్వర్థము కరణము (కిరణార్థ బోధకము) కానేరదు.

“నాసాధితే హి ధాత్వర్థే కరణత్వం తతోఽస్య సా
సాధ్యతాం వక్తి సంస్కారో నైవాశంక్యః ప్రియాత్వతః”
తత్ప్రఖ్యాన్యాయమువలెనే.

నిమిత్తభావే నైమిత్తికస్యాప్యభావః

నిమిత్తము (కారణము) లేనపుడు అనిమిత్తమును పురస్కరించుకొని సంభవించు ఫలితము సయితము రహితమవును.

“నడ్వలోదకం పాదరోగః” అనినపుడు పాదరోగమునకు నడ్వలోదకము (చూడుము—నడ్వలోదకం పాదరోగః) నిమిత్తము. పాదరోగము నైమిత్తికము. అగుచోఁ నడ్వలోదకమును స్మృశించుటయే శూన్యమయిన పాదరోగమసలేయుండదుకదా !

నికృష్టదృష్టి రోక్తకృష్టే

గొప్పచానియందు తక్కువదృష్టి ప్రత్యవాయకారణము.
చూడుము — ఉత్కృష్టదృష్టి నికృష్టేఽధ్యసితవ్యా.

నిరస్తపాదపే దేశే ఏరందోపి ద్రుమాయతే

చెట్టు లేని ఊరిలో ఆముదపుచెట్టే మహావృక్షము.

“ఆపు లేని ఊరిలో బట్టెయే శ్రీమహాలక్ష్మి” అన్నట్లు.

నిరామయస్య కి మాయుర్వేదవిదా

రోగము లేని వానికి ఆయుర్వేదశాస్త్రమును త్సుణ్ణముగా
చదివిన ఘనవైద్యునితో నేమి పని?

నిర్విమర్శా హి భీరవః

భయపడే స్వభావము గలవారు విచారశూన్య లవ్గుదురు.
కన బడువస్తువు భయకారణమా ? కాదా? అను విచారమే
లేకుండ వారు భయమున గడగడ వడకిపోదురు.

నిసర్గనిపుణాః త్రియః

స్త్రీలు సహజముగ జాణలు.

నీచాః కలహ మిచ్ఛన్తి సంధి మిచ్ఛన్తి సాధవః

నీచులు పోట్లాటకే చూచుచుండురు; సత్పురుషులు
పోట్లాట సమసిపోవు ప్రయత్నమునకు దిగుదురు.

నీచాశ్రయోహి మహతా మవమాన భూమిః

నీచులను ఆశ్రయించు గొప్పవారు అవమానము నొందు
దురు.

నీచాశ్రయో న కతకవ్యః కతకవ్యో మహదాశ్రయః

ఆశ్రయించిన గొప్పవారినే ఆశ్రయించవలెను గాని నీచుల
నాశ్రయింపరాదు.

నీచై గణచ్చ త్యుపరి హి దశా చక్రనేమిభ్రమేణ

తిరుగుతూఉన్న చక్రపు అంచువలె మానవుల దశ క్రిమి,
మీఁ దవుచుండును.

సుఖదుఃఖములు; పతనాపతనములు; భాగ్యదారిద్ర్యములు;
ఒకదానివెంబడి మఱల మఱల కలుగుచుండును. అని
చైవాన్యాయము.

నీచో వదతి న కురుతే; న వదతి కురుతే సజ్జనః

నీచుండు చేసినట్లుగానే డంబములు పలుకును. కాని క్రియ
శూన్యము. సత్పురుషుండు పలుకఁడు; కాని చేసిచూపును.

నై వాశ్రితేషు గుణదోషవిచారణా స్యాత్

ఆశ్రితులయందలి లోపాలోపములను సాధువులు విచార
రింపరు.

నో ఖ ల్వాన్తాః సహస్రమపి పాన్థాః పన్థానం విదన్తి

మార్గమునఁబోవు గ్రుడ్డివా రొకవేయిమంది యైనను
మార్గమును తెలిసికొననేరరు.

నోపకారం వినా ప్రీతిః క్షధంచిత్ కస్యచి ద్భవేత్

ఉపకారము లేనిదే ఒకనికి మఱొకనియం దెవ్వధముగ
నైనను ప్రీతి జనింపరు.

పంథక ముద్వాహ్య ముగ్ధాయాః పుత్రప్రార్థనమ్

ఒకతెలివితక్కువస్త్రీ నపుంసకుని పెండ్లియాడి పుత్రులు
కలుగలేదని పరితపించినదఁట.

ఇందొకకథయుఁగలదు — ఒకతె నపుంసకుని పెండ్లాడి చాలకాలము పుత్రులు లేక పరితపించి ఒకరోజున భర్తను నాకు పుత్రసంతానము కలిగింపరా అని ప్రార్థింప అతఁడు—విచారింపకుము, నేను త్వరలో చనిపోయి నీకు కుమారులను కలిగింతును—అని సమాధానము చెప్పెనట.

పండితా మూర్ఖజీవినః

పండితులకు మూర్ఖులు జీవనాధార మవుదురు.

పటాటోపో భయంకరః

కట్టిన బట్టల ఆడంబరముమాత్రము భయంకరముగ నే యున్నది.

పతంత మనుధావతో గతః

ఒకనివెంట నొకఁడు పరు వెత్తు చుండఁగా ముందు పరు వెత్తు నాఁడు పోయి పోయి రెండు గుంటలో ధావనవేగ మాపు కొనలేకపడెను. వెనుకవాఁడును వానితోపాటం దేకూలెను.

పతనంతాః సముచ్చయాః

ఉత్పతనమునకు పతనమే పరిణామము.

“పెరుగుట విఱుగుటకొఱకే”

పతితః సర్వతో లఘుః

కూలిన పర్వతమును జూచి “ అది చాల తేలికది. అందు వలననే అది కూలినది” అనుకొన్నట్లు.

పత్తనే విద్యమానేఁపి గ్రామే రత్నపరీక్షే

దాపుననే పట్టణ ముండఁగా నొక విలువగల రత్నమును పరీక్షింప ఊరు పేరు లేని పల్లెకు తీసికొని పోయినట్లు.

పరతంత్రం బహి ర్మనః

బాహ్యవ్యాపారమందు మనస్సు షరతుత్రము (స్వాతంత్ర్యము లేనిది) అవును.

బాహ్యవ్యాపారమందు మనస్సునకు ప్రసరణము లేదు అని అర్థము.

ఎట్లన—శుక్తిరజతజ్ఞానము మానసికమా ? లేక విద్రుయకమా ? అనిన బహిఃపదార్థములయందు మనస్సునకు వ్యాపారము లేదు కావున ఆశుక్తిరజతజ్ఞానము చక్షురింద్రియజనితమే కాని మానసికము కాదని సిద్ధాంతీకరింపబడినది.

పరస్పరవిరోధే హి న ప్రకారాస్తరస్థితిః

కెండు వాక్యములకు పరస్పరవిరోధము సంభవించినపుడు తదన్యప్రకారస్థితి యుండదు. (తదన్యతరస్థితిమాత్రము సంభవించును.)

పరస్పరవిరుద్ధములుగ నుడువబడిన వాక్యముల కెన్నఁడును ఐక్యము కుదురదు. వానివలన విశిష్టరూప మింకొకఁడు ఘటించును అని భావము.

“.....ప్రకారాస్తరస్థితిః—న ప్రకారాస్తరస్య తాభ్యా మచ్యస్య ప్రకారస్య స్థితిః కిన్తు తదన్యతరస్యేత్యర్థః” అని పై న్యాయవ్యాఖ్య.

పరస్పరప్రతిస్పర్ధినో రన్యతరనిషేధేన్యతరవ్యవస్థా

పరస్పరవిదుద్ధవాక్యములు రెంటియం దొకటి నిషిద్ధమైన తనన్యతరవ్యవస్థ యయ్యెడ గలుగును.

పై “పరస్పరవిరోధే హి న ప్రకారాస్తరస్థితిః” అను దానిం జూడుము.

పజన్యవత్

మేఘమువలె.

పర్జన్య న్యాయమును జూడుము.

పలాలకూటస్య సాదృశ్యం కుంజరాదినా

వడ్లరాశికి ఏనుగుమున్నగువానితో సాదృశ్యముచెప్పినట్లు. దూరముననుండి చూచి—ఆవడ్లరాశి ఏనుగులాగా ఉన్నది అని పోల్చి చెప్పి సమీపించిచూచిన తనపోలికకును పోల్చబడిన ధాన్యపురాశికిని సాదృశ్యమే లేక కుంజరసాదృశ్య మాభాసయగును.

అట్లే—దూరమున కొకటిగా కన్నడి యొకపోలికకు అవకాశమిచ్చుచు దగ్గరకు వచ్చిన తదాభాస ఘటించు తావుల సీన్యాయ మవతరించును.

దూరస్థవనస్పతి, దూరగిరి న్యాయములను జూడుము.

పశ్య స్యద్రౌ జ్వలదగ్నిం నపునః పాదయౌ రభః

కొండమీద మండుచున్న అగ్ని నే చూచుచున్నావుగాని
నీకాల్మీక్రింద మండుచున్న అగ్నిని గమనించుటలేదు.

ఇతరులకు బుద్ధి చెప్పుచున్నావు గాని నీకు నీవు బుద్ధి
చెప్పుకొనుటలేదు.

ఇతరులకు నీతులు బోధించి మంచిత్తోవన నడుప ప్రయ
త్నించువారు కారు పూరుషులన; తమకు తాము నీతు
లుపడేశించుకొని తమ మనసు సరియైనత్తోవన నడుపఁ
జూచువారే పూరుషులు.

పాటచ్చరలుంతితే వేశ్మని యామికజాగరణమ్

దొంగ లిల్లు దోచుకొని పోయినప్పటికూ కావలివారు
మేలుకొనినట్లు.

ప్రయోజనములేని సమయమున స్వరూపతోఁగ వస్థితి
“పాటచ్చరలుంతితే వేశ్మని యామికజాగరణ” మ్మనున
ట్లుండును.

పాటన మస్తరేణ విషవ్రణానాం నోప శాంతిః

విషపువ్రణములు శస్త్రచికిత్స చేయనిదే శాంతింపవు.
దుష్కరమైన తపఃక్రియ లేనిదే దుఃఖప్రదమైన పాప
ముపశమింపదు.

పాత్రాపాత్రవిచారస్తు ధేనుపన్నగయౌ రివ

ఆవు పాములలోవలె పాత్రాపాత్రవిచారము చేయవలెను.
(దానాదిసమయమందు.)

అవును చక్కగ పోషించిన అమృతకుల్యము లైన పాలి
చ్చును; పామును పెంచిన భయంకరమగు విషమును
గ్రక్కును.

పాదప్రసారికా

భిక్షుకపాదప్రసారణన్యాయమును జూడుము.

పాపాత్మనాం పాపశతేనా కింవా?

పాపాత్ములు మఱి నూఱు పాపములు చేయుటకైనను
వెనుచీయరు.

పాపీ పాపేన హన్యతే

పాపాత్ముఁడు తాను చేసిన పాపముచేతనే చంపబడును.

పాపీ చిరాయః సుకృతీ గతాయః

పాపాత్ముఁడు చిరకాలము బ్రదుకును; పుణ్యాత్ముఁడు
త్వరలో మేరు వాయును.

పిండ ముత్సృజ్య కరం లేడి

అపూపమును పాఱినైచి చేయి నాకినట్లు.

చూడుము — క్షీరం విహాయారోచకగ్రస్తః సోవీరరుచి
మనుభవతి.

పిణ్డాకయాచనార్థం గతస్య ఖారికాతై లదాత్పత్వాఘృపగమః

తెలకపిండి అడుగబోయినవానికి పుట్టెఁడునూనె యిచ్చు
వాఁడు లభించునట్లు.

“శ్రేయస్థైలం పిణ్యాకాత్” పట్టుకంటె నూనె శ్రేష్ఠము కావున— స్వల్పఫలావాప్తికై ప్రయత్నించు నపు డత్యుష్ణఫలావాప్తి సంభవించినపు డీన్యాయ మవతరించును.

పిత్తం యది శర్కరయా శామ్యతి కోర్ధః పదోలేన :

పైత్యరోగము చక్కెరతో పోవునపుడు చేదుమందులెందుకు ?

పిశాచానాం పిశాచభాషయై వోత్తరం దేయమ్

పిశాచములకు పిశాచభాషతోనే సమాధానము చెప్పవలెను.

“యతౌనుకూలో బలిః; యాదృశో యక్ష స్తాదృశోబలిః; యాదృశీ శీతలా దేవీ తాదృశం ఖరవాహనమ్” అన్నట్లు. ఉదా—“ఫలం ఛలేన వంచయేత్” మూర్ఖుని మూర్ఖపు పనిచేతనే వశముచేసికొనవలెను.

పుత్త్రలిప్సయా దేవం భజంత్యా భర్తాపి నష్టః

పుత్రుని పొందవలె నను వాంఛతో దేవుని భజించుచున్న యొకవనితకు మగడుకూడ చనిపోయెనట.

పురస్తా దపవాదా అనన్తరాన్ విధీన్ బాధన్తే నోత్తరాన్

ఇయ్యది వ్యాకరణ పరిభాష.

ముంగలి అపవాదములు అవ్యవహితములై అనంతరమున

నున్న విధులనే బాధింపఁగలవుగాని తను తరవిధులను బాధింపఁజాలవు.

పూర్వం హ్యపవాదా అభినివిశన్తే పశ్చాదుత్సర్గాః

తొలుత అపవాదములు (Special rules) ప్రవేశపెట్టఁబడును (అనఁగా—విచారణీయములుగా గ్రహింపఁబడును.) ఆపిమ్మట సామాన్యశాస్త్రములు (General rules) గ్రహింపఁబడును.

ఇయ్యదియు వ్యాకరణపరిభాషయే. ఇద్దాని ప్రయోగమందు సుస్పష్టము. చూచునది.

పుష్టతాడనా ద్దస్తభజ్ఞః

ముడ్డిమీఁద కొట్టిన మూతిపళ్ళు తొలినట్లు.

ప్రకల్ప్య వాఽపవాద విషయం తత ఉత్సర్గోఽభినివిశతే

అపవాదవిషయమును మొట్టమొదట కల్పించి ఆపిమ్మట ఉత్సర్గము ప్రవర్తించును.

చూడుము పై—పూర్వం హ్యపవాదా అభినివిశన్తే పశ్చాదుత్సర్గాః.

ప్రకృతిప్రత్యయౌ ప్రత్యయాభావం సహ బూరితః

ప్రకృతిప్రత్యయములు రెండును కలసి ప్రత్యయార్థమును బోధించును. (విశిషిడిగా ప్రత్యయార్థమును) బోధింపఁగల సామర్థ్య మా ప్రకృతిప్రత్యయములకు లేదు.

“ప్రకృతిప్రత్యయా పరస్పరాపేక్ష మర్థ మాభిదధాతే నచ
ప్రకృత్యా ప్రత్యయాఙ్గోఽభిధీయతే.....)

ప్రత్యయాఙ్గము అన “భావన” అని శాస్త్రవ్యవహారము.

“ప్రత్యయాఙ్గం సహ బ్రూతః ప్రకృతిప్రత్యయా సదా
ప్రాధాన్యా ద్భావనా తేన ప్రత్యయాఙ్గోఽవధార్యతే.”

ప్రకృతిప్రత్యయో ప్రత్యయాఙ్గం సహ బ్రూతః ప్రాధాన్యేన
పై — ప్రకృతిప్రత్యయా ప్రత్యయాఙ్గం సహ బ్రూతః —
అనుదానిం జూడుము.

ప్రకృతివ దనుకరణం భవతి

ఒకదాని ననుకరించుట అద్దానిప్రకృతి (అనుసరింపఁ
జూచినది) వలెనే యుండును (గాని ప్రకృతి, అనుకృతులకు
భేద మిసుమంతయు నుండదు.)

ఉదా—మూఱుమ్రోత.

ప్రజ్వలనాద్ధి పక్షస్య దూరా దస్పర్శనం వరమ్

బురద (త్రొక్కీ) కడుగుకొనుట కంటె మొట్టమొదటనే
దానికి దూరముగ నుండుట మంచిది.

“అడును త్రొక్క నేల? కాలుఁ కడుగ నేల?”

పంక్తప్రత్యేలనన్యాయమును జూడుము.

ప్రతి ప్రధానం గుణ ఆవర్తనీయః

ప్రధానవిషయమునకు విధింపఁబడిన విధి ననువర్తించుపట్ల
అప్రధానవిషయము ననుసరించిన తక్కిన గుణములను

అనఁగా సంబంధ్యవయవములను మాటిమాటి కావిధిని జరుపుచు నావృత్తము జేయవలెను.

గ్రహైకత్వన్యాయమునకును దీనికిని జాల సంబంధము గలదు. ఎట్లన—

“గ్రహం సంమాప్తిః” గ్రహమునకు మార్జనము చేయవలెను. అనిన ప్రధాన గ్రహమును అనుటతోడనే తత్సంబంధములవు తక్కిన అన్నిగ్రహములకు సంమార్జనము చేయవలయునని విధి కన్పించుచున్నది.

ప్రత్యక్షే కి మనుమానేన ?

ప్రత్యక్షముగఁ గనఁబడుదానిపై నూహఃపోహలతోఁ బనియేమి ?

“ప్రత్యక్ష మనుమానా ద్భ్రమీయః” అనుమానముకంటెఁ బ్రత్యక్షము బలీయము అని పరిభాష.

ఉదా:—హస్తీ (తొండముగలది) కంటి కగుపడచుండఁగా—ఏనుఁగునకు తొండ ముండునా? ఉండదా? అను వట్టి పిచ్చియాహఃపోహలు చేయవలసిన యవసరమేమి ?

కాని కొన్నికొన్నిచోట్ల ఈన్యాయ మనువర్తింపదు.

ఏలనన—అలాతచక్రము ఒకప్పుడు దృష్టమయినను అరు ఖానముచే నయ్యది లేదనియు నిర్ధారించఁ బడుచున్నది.

ప్రత్యక్షే చ యాగవిధా వానుమానికవిధికల్పనానుపపన్నా
ప్రత్యక్షమైన యాగవిధియందు అనుమానసాధితమైన విధి
కల్పన మసంగతము.

“ప్రత్యక్షే కి మమమానేన?” అనునదియు నియ్యదియు
నొకటియే.

ప్రథమగ్రాసే మక్షికాపాతః

మొదటిముద్దలోనే ఈగ పడినట్లు.

పని ప్రారంభించఁగానే విఘ్నము కలుగుట అని న్యాయా
శయము.

“వేసినదే ఒకఱడుగు; విఱిగినదే కాలు” అని తెనుఁగు
సామెత.

ప్రదీపవత్

ఇంటిలో నొక చోటనున్న దీపము ఇల్లంతయు ప్రకాశింపఁ
జేయును.

ప్రదీపన్యాయమును జూడుము.

ప్రదీపే ప్రదీపం ప్రజ్వాల్య తమోనాశాయ యతమానః

పెద్దదీపమునుండి మఱొకదీపమును వెలిగించి ఇంటిలోని
చీకటి పోఁగొట్ట యత్నించువానివిధమున.

చేతనున్న సులభోపాయముచేతనే సాధ్యసిద్ధి కలుగుచుండ
అశక్యమైన గురూపాయమున ప్రవర్తించువాని విషయమున
నీ న్యాయము ప్రవర్తించును.

ప్రధానా₂ ప్రధానయోః ప్రధానే కార్యసంప్రత్యయః

ముఖ్యా₂ ముఖ్యములలో ముఖ్యమే ప్రధానము.

ప్రమాణవత్త్వా దాయాతః ప్రవాహః కేన వార్యతే?

సప్రమాణముగ ప్రవర్తించు ప్రవాహము ఎవనిచే నిరోధింపబడును?

శ్రుతిప్రమాణములతో సుబద్ధమై అవిచ్ఛిన్నముగ నెల్ల
అచే నంగీకరింపబడిన జగన్మిథ్యాత్వ మెవనిచే గాదని
త్రోసివేయబడగలదు?

ప్రమాణవత్త్వదృష్టాని కల్ప్యాని సుబహూ న్యపి

అక్షిగోచరములు కాకపోయినను ప్రమాణవంతము లవు
నెడ నెన్నియైనను నిజముగ కల్పించుకొనవలయును.

అట్లే— అదృష్టశతభాగమే యైనను అప్రమాణమైనది
కల్పించుకొనఁ జనను.

శ్రుతిప్రమాణములు గల యంశము లన్నియు విశ్వసనీయ
ములు; శ్రుతిప్రమాణదూరము లవిశ్వసనీయములు.

ప్రయోజన మనుద్దిశ్య స మన్దోపి ప్రవర్తతే

ఏదో యొక ప్రయోజనము చూచుకొనక మూర్ఖుడైనను
దేనియందును ప్రవర్తింపడు.

స్వార్థము లేనిదే ప్రజాపతి సయితము సృష్టికార్యమునకుఁ
గఁగఁడు. (ప్రజాపతిత్వప్రాప్తియే అం దాతనికిఁ గల
ప్రయోజనము.)

చూడుము—న హి విధిశతేనాఽపి తథా పురుషః ప్రవ
ర్తతే యథా లోభేన.

ప్రసక్తం హి ప్రతిషిధ్యతే

ప్రసజ్యప్రతిషేధన్యాయము నియ్యదియు నొకటియే.
ప్రసక్తమైనది అనఁగా—సందర్భవశమున నారోపింపఁ
బడినయంశము మఱల నిషేధింపఁబడును. అనఁగా—
ఆరోపితప్రసంగము దూరము చేయఁబడును. ఎట్లన- రూప
రహితమైన వాయువునందు రూపారోపణ మొనరించి
మఱల నభోచే నయ్యది నిషేధింపఁబడుచున్నది.

ప్రసజ్యప్రతిషేధన్యాయము

ప్రసజ్య—ప్రసక్తిని సంపాదించి (విరూపమును) ఆరోపించి
తిరిగి దానిని నిషేధించుట.

పై—ప్రసక్తం హి ప్రతిషిధ్యతే—న్యాయము చూడుము.
ఫలవత్సన్నిధా వఫలం తదంగమ్

ఫలవంతమైన క్రియకుముంగల తదంగమంతయు ఫల
శూన్యమేయవును.

బంధనద్రష్టో గృహకపోతః చిల్లాయా ముఖే పపాత

ఇంట నిర్బంధముగఁ బెంచఁబడుచు ఎట్లో బంధనమునుండి
తప్పించుకొనిపోవుచున్న పెంపుడుపావురము పై కెగురగనే
జేగనోటిలో పడె నట.

ఒకకష్టము తప్పించుకొనిన వెనువెంటన అంతకన్న దుస్సహ
మైన కష్టము వ్రాప్తించుటయని న్యాయాశయము.

బలవదపి శిక్షితానా మాతృ న్యప్రత్యయం చేతః

గట్టిగ శిక్షితులు (చదివింపఁబడినవారై) అయినవారి మనస్సుసయితము తనయందు నమ్మకము లేనిది అవును.

ఇరువురి వివాదమును విన నగుదెంచిన మహాపండితులు సయితము వారివాదప్రతివాదములను విని 'అతియశాః బోలు' అనుకొందుచేగాని వారివాదములోని లోపముల నుద్ఘాటించి వెలిపుచ్చరు. (అతకుమున్ను తా మెఱిగి యున్నదానికేగూడ కళంకము దెచ్చి పెట్టుకొందురు.)

బహూనా మనుగ్రహో న్యాయ్యః

పలువురి సాహాయ్యము చాల మేలు.

పలువురు కలిసి ఒకమాటతో నుండుట శ్రేయస్కరము.

“బహూనా మ వ్యసారాణాం మేలనం కార్యసాధకమ్,
తృణైః సుపాద్యతే రజ్జు స్తయా నాగోఽపి బధ్యతే.”

దుర్బలు లైనను పలువురు కలిసియున్న నెంతవనినైనను సులభముగ సాధింపవచ్చును. గడ్డిపోచలచే నేర్పడిన వెంటిచే నేనుఁగుసైతము కట్టివేయఁబడుచున్నది.

తృణరజ్జు న్యాయమును జూడుము.

బహూనా మనుమరణం న్యాయ్యమ్

పదిమందితో కలిసి చచ్చుట మైతను న్యాయానవేతమే.

“నలుగురితో పాటు నారాయణ”

బహునా మ ప్యసారాణాం సమవాయో హి దుర్జయః

దుర్బలులే యైనను పలువు రొకటిగా నున్న వారిని జయిం
చుట దుర్భటము.

బాలస్య ప్రదీపకలికాక్రీడయైవ నగరదాహః

దీపపుత్లికతో నాడుకొను బాలుని ఆటయే పట్టణమును
దహింపజేయ కారణ మవును. (అదిమాత్రము వానికి
ఆటగానే యుండును. కాని పట్టణపుగతి?)

బుభుక్షితః కిం ద్వికిరః ప్రభుంక్షే?

ఆశలి అయినది కదా అని ఆశలిగొన్నవాడు రెండు
చేతులతోను తినునా ?

బుభుక్షితస్య కిం నిమన్తణాగ్రహ ఉత్కణ్ఠితస్య కేకారవశ్రావణమే

ఆశలిగొనివానికి పిలువలేదనే పట్టుదల; ఉత్కంఠితుఁ
డైనవానికి నెమిలికూతలను వినిపించుట అడ్డుపడునా ?

అధిక్రృతీర్థాధికారులవు తపస్వీతకు రాజనిర్బంధ
మెక్కడిది ?

భక్షితేపి లకునే న శాస్త్రో వ్యాధిః

ఆశపడి వెల్లుల్లి తినినను వ్యాధిమాత్రము తగ్గ లేదట.

“కృతేపి కేశసంస్కారే భార్యాత్వం నైవ ముంచతి”
అన్నట్లు.

భూతం భవ్యయోపదిశ్చతే

ఇయ్యది మీమాంసకప్రతిపాదితన్యాయము.

ప్రారంభింపఁబడిన యాగాదిక్రియాకలాపము భావిఫల ప్రధానమై యుండును.

అనఁగా నిపు డాచరింపఁబడిన యజ్ఞయాగాదికర్మజాలము భావీకాలమున ఫలించును.

భూతాయ భవ్యమ్

భావిఫలితమంతయు 'నా దరితభూతకర్మాదికమున నాధార పడియున్నది.

(ఉపనిషజ్జాల మంతయు భూతకరముగానే యున్నదని భాష్యకారాదులమతము.)

మణివిక్రయదృష్టాంతః

ఒక మణివర్తకుఁడును, కిరాతరుఁడును మణి సమ్మి నట్లు. మణులవ్యాపారముచేయు వర్తకుఁడు మణులలోని మంచి షడ్జలు, దానివిలువ బాగుగ నెఱింగిననాఁడు కావున మణిని తగు వెలకమ్మి మిక్కిలి లాభము నొందును. మణులసంగతియే యెఱుంగని అడవివాసీనాఁడు మణుల సమ్మవచ్చిన దానివిషయమే యెఱుంగక కానినెల కమ్మి తక్కువభాధము నొందును.

అట్లే — విజ్ఞానోపేతుఁడైన విద్వాంసుఁ డొనర్చిన కర్మ జాలము విశేషఫలప్రదము; అవిద్యదాచరితకర్మజాలము స్వల్పఫలదము నవును.

మజ్జిమసాంతానికాం వంతే సూరగభ్రమః

కప్పక్రొవ్వతో తయారుచేయబడిన కాటుక పెట్టుకొనిన కన్నులుగలనారికి వెదుళ్లు పాములా అనుభ్రమకలుగును. వెదురుకట్టుకు పాముతో నించుక సాదృశ్యము గలదు. కాని, దానియందు సాక్షాద్యంశత్వము పిహితమై ఉరగత్వ మకారణముగ నారోపింపబడిదు. మండూకవసాంజనము వలన మాత్రము ఆ వంశత్వము పిహిత మగుచున్నది. అంతమాత్రమున వంశత్వము నశింపదు. వసాంజనప్రభావ మున నట్లు కంటి కగపడును. కావున మండూక వసాంజ నము కేవలము వంశత్వపిఛానమున నిమిత్తమాత్రమయి ఉరగత్వభ్రమను కల్పించుచున్నది.

అనుకూలవస్తువులయం దిననుకూల వ్యవహారమును జనింపజేయు సాధనములయందును, (సాధనసాధ్య విరూపవస్తుత్వ భ్రమయందు ఈన్యాయము ప్రవర్తించును.

మదశక్తివత్

మదశక్తివలె.

పుధిన్యాదిపంచభూతసంఘాతమునుండి దేహమును, దేహమునందలి సర్వాంగముల సారభూతమై మదశక్తియు కలుగును.

అట్లే—శరీరాకారపరిణతభూతసంఘమున చైతన్యమును, చైతన్యవిశిష్టమై విజ్ఞానము (ఆత్మ) నుడువని కొందఱ మతము.

మధు పశ్యసి దుర్బుధ్ధే ప్రపాతం నానుపశ్యసి

మూఁడు! తేనెనే చూచుచున్నావుగాని, పతనమును మాత్రము గమనించుట లేదు.

ఒకఁడు చెట్టుచివరకొమ్మలలో నున్న తేనెను సంపాదించ వలయునను పేరాసతో ప్రాకుచుండెనేగాని, అచటికొమ్మ విడిగి తాను పడుటనుమాత్రము గమనించుటలేదట.

అట్లే—తుచ్ఛకామసుఖ మనుభవించు నిచ్ఛచే చేయరాని పనులలో నడుగిడుటయేగాని మూఁడులు దానివలన సంభవించు నరకమునుమాత్రము గుర్తించరు.

దీనినే “మధు పశ్యసి దుర్బుధ్ధే ప్రపాతం కిం న పశ్యసి” అనియు నందురు.

మధ్యేఽపవాదాః పూర్వాన్ విధీన్ దాధస్తే నోత్తరాన్

మధ్యనున్న అపవాదములు పూర్వవిధులను బాధించును గాని తరువాతి విధులను బాధింపనేరవు.

మరణా ద్వరం వ్యాధిః

చావుకంటె వ్యాధి నయము.

మహతాపి ప్రయత్నేన తమిస్రాయాం పరామృతః

కృష్ణశుక్లవివేకం హి న కశ్చి దదిగచ్ఛతి

పెద్దప్రయత్నముతో నొకపస్త్రువును కారుచీకటిలో పరీక్షించినను దానిస్వరూపమును అనఁగా—తెల్లనిదో, నల్లనిదో, మెత్తిదో ఎవఁడును తెలిసికొననేరఁడు.

మహతి దర్పణే మహా స్మృతం తదేవ కసినికాయా మణు

పెద్దముఖము పెద్దఅద్దమందు పెద్దదిగ కనబడును. అయ్యదియే కింటిపాపయందు అణుప్రమాణమున కనబడును.

ఉదా — ఒకటియే వ్యంజక భేదమువలన ఉత్కృష్టముగను, నికృష్టముగను చూడబడును.

మహాన్ మహత్స్వేవ కరోతి విక్రమమ్

గొప్పవాడు గొప్పవానియందే తన ప్రభావము జూపును.

మహిషీ స్నేహప్రతిబద్ధ భిక్షదృష్టాంతః

అతీతమహిషీ స్నేహన్యాయమును జూడుము.

ఇందొకగాథ కలదు—పూర్వాశ్రమమున బట్టెపై నెక్కువ పేను గల యొక సన్యాసికి అనుక్షణము తరబట్టెయే స్ఫురణకు వచ్చుచుండెడిదట. గురూపదిష్టమైన మంత్రోపాసనమునకు కనులు మూసికొంతనే ఆబట్టెయే స్ఫురణకు వచ్చి చిత్తము వికల మయ్యెడిది. అది గమనించి ఉపదేశ ఆబట్టెపైననే తత్త్వము నారోపించి (బట్టెరూపముగా తత్త్వమును భావింపజేయుచు) ఉపదేశించెను. సన్యాసియు బట్టెపై మనసునిలిపి క్రమక్రమముగ ఉపాసనావశమన మహిషీరూపమును పాఠ ద్రోలి ఆరోపితతత్త్వమునే మనమున దృఢముచేసి బ్రహ్మజ్ఞాని యయ్యెను.

కావున నెట్టిసితియందున్న దానికి అట్టివిధముననే వానిమనఃప్రవృత్తికనుకూలముగ తత్త్వోపదేశము గావించి ధన్యుడేయనవును.

మానాధీనా మేయసిద్ధిః

మానమునుబట్టి మేయము సిద్ధించును.

లక్షణమునుబట్టి లక్ష్యము సిద్ధించును.

దీనినే — “ప్రమాణాధీనా ప్రమేయసిద్ధిః” అందురు.

మారణాయ గృహీతోజ్జచ్చేదం స్వీకరోతి

చంపివేయుటకుఁ గొనిపోఁబడినవాఁడు చంపివేయఁ బడక
యేదేని యొక అవయవమును ఖండించి వదలివేయుచు
మనిన చావు తప్పి తిరిగి తనను బ్రతికినవానినిగా తలం
చుచు అవశ్య మీయకొనును.

సరకయాతనలనుండి విడచి మచుష్యహఃఖములం బడ
వైచిన నీకొననివాఁ డుండునా ?

“మరణా ద్వరం వ్యాధిః” అన్నట్లు.

అధికక్షేత్ర మనుభవించువానికి స్వల్పక్షేత్రానుభవమునకుఁ
బ్రేరితుఁ డవుట ప్రమాదకారణమేయని న్యాయాశయము.

మార్జాలాభ్యజ్ఞసమ్

పిల్లికి నూనెతో తల అంటించట్లు.

మాలతీగస్తగుణవి ద్దర్శే స రమతే హ్యుతిః

మాలతీపుష్పపరిమళ మెఱింగిన తుమ్మెద తెల్లునగును సం
తోషము నొందడు. (మనసైన కేయము)

బ్రహ్మానంద మనుభవింప నేర్చిన జ్ఞాని తుచ్ఛవిషయా
లంద మపేక్షింపడు.

మిథిలాయాం ప్రదీప్తాయాం న మే దహ్యతి తించన

మున్నొకపుడు శుకుండు జనకరాజు విదేహనామమున
జేనన్ముక్తి సంపాదించినవాడనియు, బ్రహ్మజ్ఞాని యనియు,
కర్మనిష్ఠుడై ఆత్మజ్ఞానియనియు, తండ్రివలన నెఱింగి
జనకునిపాలికిం జని ఆయనతో వేదాంతపిచారణ చేయుచు
కర్మపరుడై ఆత్మజ్ఞాని యగు పెట్లను విషయమున
వాదించుచున్న సమయమున భటాంజిక యగుదేవి
జనకునితో—రాజా! పట్టణ మొకమూలనుండి తగులఁ
బడుచున్నదని విన్నవించుకొనెను. అది విని రాజుచిట్లు
నవ్వు నవ్వుచు వికార మిసుమంతయు నొందక యిట్లనెను.
“మిథిలాయాం ప్రదీప్తాయాం న మే కించన దహ్యతి—”
అలాగా? పోనిమ్ము. మిథిలాపట్టణ మంతయు తగులఁ
బెట్టినను యీఅగ్ని నా మనస్సును తగుల బెట్టగలదా?
ఆమాటలు విని శుకుం డాయన గంభీరచిత్తత్వమున
కెంతయు నచ్చెరువొందెను. బ్రహ్మనిష్ఠుల మనస్సు
అనంతమై యుండును. వారికి స్రవణచక్షుః కావలసిన
దెద్దియు లేదు. ఎట్టిస్థితి సంభవించినను వారు వికారము
కొందరు. కర్మలు చేయుచుందురు; కర్మఫలలిప్తులు
మాత్రము కారు.

ముద్ధిడిరతిరోసక్షత్రాన్వేషణమ్

తల గొరిగించుకొనినపిదప సక్షత్రములను చూచినట్లు.
క్షౌర మయిన పిదప సక్షత్రము నుంచి దయిన నేమి?
కాకున్న నేమి? అప్పుడు సక్షత్రనిచాండా వ్యర్థము.

అవసరకాలమున చేయఁదగినపనిని వదలి కాలాస్తరమున
తద్విషయము విచారించుట వ్యర్థమని న్యాయాశయము.
“కృతే కాశ్యే కి ముహూర్తప్రశ్నేన?; కృతక్షౌరస్య
సక్షత్రపరీక్షా; న హి వివాహానంతరం వరపరీక్షా క్రియతే”
మున్నగువానిని జూడుము.

ముని ర్మనుతే మూర్ఖో ముద్యతే

ఒక ముని బ్రహ్మను మననము చేయఁగా నొక మూర్ఖుఁడు
ముక్తుఁడైనాడంటు. (మునికర్తృక ధ్యానాదివిధిఫలమైన
సాక్షాత్కారము మునికే సంభవింప వలయునుగాని
మఱొక మూర్ఖునకు కలుగదు.)

“ఘృష్టతాడనా ధ్ధంతభంగః; కాచిన్నిషాదీ తనయం
ప్రసూతే కశ్చిన్నిషాదస్తు కషాయపాయీ” అను వాని
విధమున.

ముసలః కిసలాయితే

రోఁకలి చిగిరై నన్నట్లు.

(అసంభవ మని భావము.)

“గుండ్రాతికే కాళ్ళు వచ్చి గునగున నడచెన్”మూదిరి.

మూషికభీతిబీజాదా వంతురాదిజనసప్రార్థనా

ఎలుకలు తినిన విత్తనములలో నుండి అంకురములు మొల
కెత్తుటకై చాల ప్రయత్నము చేసినట్లు.

“దగ్ధబీజాంకుర” న్యాయమును జూడుము.

మృతం దుష్టుభ మాసాద్య కాకోపి గరుడాయతే

చచ్చి వర్షగైన పామును బట్టి కాకి గూడ గరుడపక్షితో
సమానమే అవును.

మౌన మర్థాజీకృతిః

చెప్పినదానికి మారుమాటాడక మౌనము ఎవరయిలు
పూర్వపక్షిప్రతిపాదితార్థము సంగీకరించుటయే.

“అనిషిద్ధ మనుమతం”ను జూడుము.

య ఏవ కరోతి స ఏవ భుంక్తే

“య ఏవ కర్మణః కర్తా స ఏవ తత్ఫల్యై భోక్తా”

ఎవఁడు కర్మము చేయునో వాఁడే తత్ఫలము సనుభ
వించును.

యః కారయతి స కరోత్యేవ

ఎవఁడు చేయించునో వాఁడు చేయునుకూడ.

ఎవఁడు అనుభవించఁజేయునో వాఁడు అనుభవించును
గూడ.

“జీవ స్తావ త్పిబ తీశ్వరస్తు పాయయతి । పాయయన్నపి
పిబతీశ్వరః । పాచయితర్యపి వక్తృత్వప్రసిద్ధి దర్శనాత్ ॥”

య త్కరభస్య పృష్టే న మాతి త త్కణ్ఠే నిజధ్యతే

ఒంటెవీపుపై జాగా లేనియెడల, (మిగతా సామానును)
దానిమెడలో వ్రేలాడదీయుదురు.

భరించలేని క్లేశము లొకదానిపై నొకటి అవిచ్ఛిన్నముగ పైబడుసమయముల నీన్యాయ మవతరించును.

యత్కృతకం తదనిత్యమ్

స్వభావసిద్ధముగాక కృత్రిమముగ కల్పిత మైననంతయు సనిత్యమే.

బ్రహ్మచే సృష్ట మైనదిగావుననే ప్రపంచమున కనిత్యత్వము ప్రాప్తించినది. సృష్ట్యాదులు లేక నిర్వికారమై స్వతఃసిద్ధముగ త్రికాలాబాధ్యమవు బ్రహ్మవస్తు వకృతకము కావున నిత్యమని పేరొకనబడుచున్నది.

యత్ర కృతి స్తత్ర గుణాః

అకార మున్న తావుననే గుణములు నుండును.

స్వరూపము నుండరమై నేత్రానందకరముగా నున్న సద్దానిగుణములును ఆనందజనకములుగ నుండును.

యత్ర ధూమ స్తత్ర వహ్నిః

పొగ ఉన్నచోట అగ్నికూడ ఉండును.

ఉదా—వహ్నిమాన్ పర్యతః, ధూమవత్త్వాత్
ఎక్కడ పొగ ఉండునో అక్కడే అగ్నిఉండును గాని మఱొకచో నుండదు.

చూడుము—అన్యవేశ్యస్థితా ధూమాన్న వేశ్యాస్తర మగ్నివత్.

యత్రాద్ధావగతి రేవ నాస్తి తత్ర సన్దేహస్యై కాకితా :

అసలు అర్థమే స్ఫురించనితావున సం దేహవిషయమును
గూర్చి చెప్పనదేమున్నది ?

యత్ప్రాయో యచ్చ యాదృక్చ త త్తాదృ గవగమ్యతే

సాధారణముగ నేది ఎట్లు కనుపించునో అది అట్లే తెలిసి
కొనబడును.

యథా దేవ స్తథా భక్తః

దేవుఁ డెట్టివాఁడో భక్తుఁ డట్టివాఁడే అవును.

యథా నామ తథా గుణః

పేరుకు తగినట్లే గుణముకూడా.

యథా పితా తథా పుత్రః

“ఆత్మా వై పుత్రీనామాసి” కావున తండ్రివంటివాఁడే
పుత్రుఁడు నవును.

యథా బీజ స్తథాఙ్కురః

విత్తమువంటిదే అంకురము.

“న హి శ్యామాకబీజం పరికర్మసహస్రేణాపి కల్పమాం
కురాయ కల్పితే” అను న్యాయముపూదిరి.

యథా భావ స్తథా దేవః

భావ మెట్లు లున్న దేవుఁడు నట్టిరూపముగలవాఁడే
అవును.

యథా రాజా - తథా ప్రజా

రాజైర్లో ప్రజలు నల్లే.

భోజునికాలమున కవిత్వము నేర్వనివాడు కలికమున కైనను లేడట.

యదస్తరేణ య స్మ సంభవతి తస్య తదర్థత్వం తదపేక్షకమ్

ఏది లేకున్న ఏకార్యము జరగదో ఆకార్యమున కది కారణమవును. ఆకార్యము దాని నపేక్షించియుండును. ఉదా—అగ్రహోత్రము—దహనక్రియ.

య దనిత్యం తత్కృతకమ్

ఏది అనిత్యమో అది కృతకము (కల్పితము) అనీను. నిత్యమైనది అకృతకము—స్వభావసిద్ధమే.

“య త్కృతకం త దనిత్యమ్” చూడుము.

య దభిధిత్సితం త దభిధీయతాం, పతే వ్యక్తి ర్భవిష్యతి

చెప్పడలచుకొనిన దాతయు చెప్పివేయవచ్చును. అదంతయు ఫలితమున స్పష్టము కాకపోదు.

“మాగ్రంథమిట్టిది” యని యేమోమో పీఠికలు వ్రాసికొనిన వ్రాసికొననిండు; అదంతయు గ్రంథమును జదివి పరిశీలించిన స్పష్టముకాదా ?

య దశ్వేన హృతం పురా తత్పశ్చ ద్దధః ప్రాప్తం కేనోపా
యేన శక్నుయాత్ ?

ఎన్నఁడో ఒక గుఱ్ఱముచే నెత్తుకొనిపోబడినదాని నాపి
మ్మట గాడిద ఏయుపాయముచే తాను పొందఁగలదు ?
(పొందనేరదని అర్థము.)

శ్రుతిశ్రవణముచే ఆశ్రుతియందు మిక్కిలి రూఢమైన
మనస్సుగలవాని భావము ఆతరునాత స్మృతి వినిపించి
ఆస్మృతివైపునకు మఱల్ప సాధ్యము కానేరదు.

య ద్గతమ్ త ద్గతమ్

పోయినది పోయినదే. (మఱల రాదు.)

యద్గ్రహే యదపేక్షం చక్షుస్తదభాసగ్రహేఽపి త దపేక్షతే

ఏది ఉన్నది అని తెలుసుకొనుటకు కన్ను కావలసి వచ్చి
నదో, అది లేదు అని తెలుసుకొనుటకుఁగూడ కన్నే
కావలసివచ్చును.

య ద్యదా వర్తతే తస్య తథాత్వం భాతి మానతః

ఏది ఎట్లుగఱునో యూహచేఁగూడ దాని కట్టిధర్మమే
భాసించును.

య ద్యదా యత్కరణసమర్థం త త్తదా తత్కరోత్యేవ

ఏది యెప్పుడు ఏదిచేయ సమర్థ మవునో అది అప్పు
డదాని జేసియే తీరును.

ఏకాలమున కేది రానున్నదో అ దప్పుడు రాకమానదూ.

య ద్విశేషయోః కార్యకారణభావోఽసతి బాధకే తత్సామాన్యయో
రపి

రెండువిశేషవస్తువులకుఁగల కార్యకారణసంబంధము
అబాధకమై సమముగా నున్నయెడల ఆవిశేషవస్తువులను
సంబంధించిన సామాన్యవస్తువులకు సయితము కార్యకారణ
సంబంధ మబాధముగ నే యుండును.

యవాః ప్రకీరా న భవన్తి శాలయః

యవలు చల్లిన వరిధాన్యము పండను.

“న హి శ్యామాకబీజం పరికర్మసహసే”ణాఽపి కలమాం
కురాయ కల్పతే” రితిని.

యశ్చోభయోః సమో దోషో న తేనైక శ్చోద్యో భవతి

రెండువస్తువులకు సమానమైనదోష మున్నపుడు వానిలో
నొకదానిచే ఆదోషము దూరముచేయఁబడ నేరదు.

యస్య దండ స్తస్య మహిషీ

ఈ గేదే ఎవరిది అనిన ఈకట్ట ఎవరిదో వానిది అని చెప్పి
నట్లు.

అశ్వభృత్యన్యాయమును జూడుము.

యస్య నా ప్తి పుత్రో న తస్య పుత్రస్య క్రిడనకాని క్రియస్తే

కొడుకులే లేనివాని కొడుకు ఆటలాడుకొనునా
(అడుకొనఁడు.)

అంగమే లేని కర్మయందు అంగవిధియే ఉండదు.

అజాతపుత్ర)నామోత్కర్ష, అసంజాతవిరోధిస్వ. న్యాయములను జూడుము.

యస్యాజ్ఞానం భ్రమ స్తస్య భ్రాంతిః సమ్యక్చ వేత్తి సః

అజ్ఞానము కలవానికి భ్రమ కలుగును. భ్రాంతుడై వాడు తిరిగి మనస్సును సమాధానపఱచుకొని యాథార్థ్యము నెఱిగికొనును.

యస్యాజ్ఞానం భ్రమ స్తస్య భ్రాంతిః సమ్యక్చ వేత్తి సః

అజ్ఞానము గలవానికి భ్రమ కలుగును. అభ్రమ కలిగిన పిమ్మట అజ్ఞానావృతుడు కావున నాతడు నేను భ్రమించితి ననియు, దీనియాథార్థ్య మిట్టిది అనియు బాగుగ తెలిసికొననేరడు.

పై న్యాయమున కియ్యసియు, దీనికి పైన్యాయమును విరుద్ధములు.

యస్యోన్మాదనాయ యస్య ప్రిసక్తి స్తత స్తస్య బలవత్త్వమ్

దేనిని నివారించుటకై యెయ్యది గ్రహింపబడుచో అద్దానికంటె ఆయ్యది బలవత్తరము.

“నిషేధాశ్చ బలీయాంసః” (విధులకంటె) నిషేధములు బలీయములు కావున పైన్యాయమున నిషేధబలవత్త్వము పాదంపఱచినది.

యాదృశః పురుషస్యాత్మా తాదృశం సంప్రభాషతే

మనస్సు ఎట్టిదో వాక్కులుకూడ అటువంటివే పలుకుదురు.

యాదృశం ముఖం తాదృశీ చపేటికా

ముఖమును బట్టియే చెంపకాయ

“.....మే త్తనిచెప్పతోకొట్టుము” అనిసామెత.

యాదృశీ భావనా తాదృశీ సిద్ధిః

ఎవని భావన (ఊహ) ఎట్లుండునో ఫలితముకూడ నట్టిదియే కలుగును.

యాదృశీ మాతా తాదృశీ పుత్రీ

తల్లి యెట్టిదో కూతురు నట్టిదే.

“ఆవు చేనిలో మేసిన దూడ గట్టున మేయునా?”

యాదృశీ శీతలా దేవీ తాదృశం ఖరవాహనమ్

శీతలాదేవికి తగినట్లే గాడిదవాహనముకూడ నియోగింపబడినది.

యాదృశో యక్ష స్తాదృశో బలిః

యక్షుఁ డెట్టివాడో అట్టిదే బలియు.

“యక్షును కూలూ బలిః ” అనిన్యాయము.

మనసార మాటాడని వారికి మనోదూరము లయిన సచూ
ధానములే తగినవి.

మాన్యునికి మూర్ఖతయే ప్రతిక్రియ.

యా యస్యాభిమతా తాత సురూపా తస్య సా భవేత్

ఎవని కెవతె ఇష్టురాలై ఉండునో వాని కాపె చాలచక్క-
నిదిగా తోచును.

యావ చ్చిర స్తావ చ్చిరోవ్యథా

తల ఉన్నంత వఱకే తలనొప్పి. (తలలేకున్న తలనొప్పియే
లేకు.)

ముక్కు ఉండిననే పడిశము.

యావ తైలం తావ ద్వాఙ్మానమ్

చమురున్నంతవఱకే దీపము. వ్యతృప్తి ఉన్నవఱకే వ్యాఖ్య.
తఱచిన కొలఁది క్రొత్తక్రొత్త యుశములు స్ఫురించుచునే
యుండును.

యావ త్స్నానం తావ త్పుణ్యమ్

స్నానము చేసినంతదనుక తీర్థములు పుణ్యఫలము నిచ్చు-
చునే ఉండును.

యావద్వచనం వాచనికమ్

వాక్య మొత యుండునో అంతయే అర్థము కావింపవల-
యును గాని విశేషములు అనుబంధములు కల్పించుట
తగదు.

అనగా—ఎంత అర్థమును వచింపఁగల సామర్థ్యముం
డునో వాక్యమున కంతఅర్థమే గ్రహింపవలయునని
భావము.

యేన నాప్రాప్తే యో విధి రారభ్యతే స తస్య బాధకో భవతి

జేనిచేత ప్రాప్తించుచుండఁగా ఏ మఱొకవిధి ఆరంభింపఁ
బడునో అది దానికి బాధక మవును.

అనఁగా—ఒకవిధివాక్యముచే నొకవిధి ప్రవర్తించుచుండఁగా
దాని కపనాదముగాఁ నచ్చో బ్రవర్తించజేయబడు
మఱొకవిధివాక్యము మొదటిదానిని బాధించును.

రెండు సభ్యులు పదముయొక్క విధ్యర్థమును భోధించుచు
దానికి మిక్కిలి బలము (Force) నిచ్చుచుగాన అప్రతి
హతముగ జరుగునపుడు అని “నాప్రాప్తే” అనుపద
మునకర్థము నెఱుఁగునది.

దీనినే క్లుప్తీకరించి “యేన నాప్రాప్తీన్యాయము” అందురు.
ఉదాహరణమునకు—తక్రకౌండిన్యాయమును—దీసికొ
నుడు.

“బ్రాహ్మజ్యేభ్యో దధి దీయతామ్, తక్రం కౌండిన్యాయ”
అను సపుష్పివాక్యమున రెండు విధులున్నవి—మొద
టిది—బ్రాహ్మణులకు పెరుగు వడ్డింపుడు—అనునది.
కౌండిన్యాయమునకు మజ్జిగ వడ్డింపుడు—అనునది రెండవది.
ఇందు మొదటివిధిచే పెరుగే కౌండిన్యాయముగూడలభించు
చున్నది. కాని, దానిని బాధించి వానికి మజ్జిగయే

సోయవలయునని వ్యవస్థ జేయుచు రెండవ వాక్యము ప్రారంభింపఁ బడుచున్నది. ఈరెండు వాక్యములలో ఆనంతరికవిధికే బలము కావున కొండిన్యూనకు మజ్జగయే సోయఁబడుచున్నది.

రాజార్థాపయికం నిత్య ముష్టోఽపహతి కుంకుమమ్

రాజుగారి కుపయోగింపఁబడు కుంకుమము ప్రతిరోజు (మోసుకొనిపోవునమయమున) ఒంటె (ముందు) తాను వహించును.

రాత్రా దీపశిఖాకాంతి ర్న ఖానా వుదితేనతి

దీపపు వెలుతురు రాత్రియే యుండునుగాని సూర్యోదయ మైన నుండదు.

దీపపు వెలుతురు రాత్రియే కావలయునుగాని సూర్యోదయమైన పిమ్మట ననవసరము.

రాధావేధోపమా

రాధా అనఁగా — చిత్రింపఁబడిన చాలచిన్న శ్రీచిత్రము.

వేధ అనఁగా — అందలి చిత్రకారత్వము.

చాలచిన్న బొమ్మయందలి పనితనమును గమనించుట చాల కష్టసాధ్యము. అట్లే —

చాల సూక్ష్మమై దుర్లభమైన అంశమం దీన్యాయము ప్రవర్తించును.

ఉదా — “రాధావేధోపమం ధర్మసూక్ష్మమ్”

“దుస్ప్రాపం రాధావేధోపమం మానుష్యమ్”

రుధిరసంపర్కతో విషస్య శీరీరే ప్రిసర్పణమ్

విషము రక్తము నాధారము చేసికొని శరీరమునందు ప్రవేశించును.

అట్లే — ఏదోయొక చిద్రము నాధారము చేసుకొని దోషము చిత్తమునఁ బ్రవేశించును. కావున దోషమున కణుమాత్ర మేనియు నవకాశ మీరాదు.

రూఢి ర్యోగ మపహరతి

“.....రూఢి ర్భవే ద్యోగాపహరణీ” రూఢియోగమును బాధించును.

అనఁగా—రూఢార్థము (ముఖ్యార్థము) యాగికార్థమును (గౌణార్థమును) బాధించును.

చూడుము—గౌణముఖ్యయో ర్ముఖ్యే కార్యసంప్రత్యయః

రోహణాచలలాభే రత్నసంపదః సంపన్నాః

రోహణాచలము లభించిన రత్న సంపదలన్నియు లభించినట్లే.

అట్లే—“పరమేశ్వరతాలాభే సర్వాః సంపదః.....సంపన్నా ఏవ” —పరమేశ్వరత్వము లభించిన సమస్తసంపదలు లభించినట్లే.

లక్షణప్రమాణాభ్యాం వస్తుసిద్ధిః

లక్షణమువలనను, ప్రమాణమువలనను వస్తుసిద్ధి కలుగును.

అనఁగా—ఒకవస్తువును తెలిసికొనుటకు మొట్టమొదట

దానిలక్షణములను, ఆతరువాత ఆలక్షణములు ప్రత్యక్షములుగ ప్రమాణమును కావలసియుండును.

అట్లే—పృథివిని “గన్ధవతీ పృథివీ” అని గంధవత్స్వలక్షణమును, ఆగంధవత్స్వము మనకు ప్రత్యేక్షముగ ననుభవములో నుండుటను, బట్టి మనము తెలిసికొనుచున్నాము.

పరమేశ్వరుని భక్తులు సర్గాది హేతుత్వరూపేశ్వరలక్షణము, శ్రుతిప్రమాణములవలన తెలిసికొనుచున్నారు.

లక్షణాశ్రయా లక్ష్యస్య వ్యవస్థా

లక్ష్యనిశ్చయము. లక్షణము ననుసరించియుండును.

లాంగలం జీవనమ్

“నాంగలి జీవనము” అన్నట్లు.

జీవనమునకు నాంగలి నిమిత్తము అని అర్థము.

“ఆయుర్మతం; విషం మృత్యుః” ఇత్యాదులవలె.

వచనే కో దరిద్రః ?

మాటలో దరిద్రుఁ డెవఁడు ?

మాటలకు మాత్రము బీదతనము లేదని భావము.

“మాటలు కోటలు చాటును”

వద్యతాం వద్యతాం బాలః

ఇది విష్ణుపురాణమందలి వాక్యము.

ప్రహ్లాదునిపై చాల కినిసి సభలో హిరణ్యకశిపుడు తన భటులతో నిట్లనెను—

“వధ్యతాం వధ్యతాం బాలో నానేనాఽర్థోఽస్తి జీవతా,
స్వపక్షహానికర్తృత్వా ద్యః కులాంగారతాం గతః.”

స్వపక్షమునకు కీడు మూశించుచు కులమునకు ధూమకేతువు వలె జనించిన యీతఁడు బ్రతికియుండి యేమి ప్రయోజనము ? తీసికొనిపోయి చంపివేయుఁడు.

కాని “విషవృక్షోపి సంవర్ధ్య స్వయం ఛేత్తు మసాంప్రతమ్” అను వాక్యమున కియ్యది విరుద్ధము కాదా ? ప్రపంచములో నెచటనైన కడుపునం గన్నవానిని తండ్రి సమయిం పఁజేయునా ? యనిన “త్యజే జేకం కులస్యాఽర్థే” యను న్యాయమున నియ్యది యుక్తమే యని సిద్ధాంతము చేయుచు విజ్ఞులు పై “వధ్యతాం వధ్యతాం బాలః” అను వాక్యమును న్యాయముగ ప్రయోగించియుండిరి.

వరం సాంశయికాన్నిష్ఠా దసాంశయిరః తార్హపణః

అనుమానమైన సవరసుకంఠే అనుమానములేని హాసాయి శ్రేష్ఠము.

ఇది సంస్కృతలోకోక్తి. కాని న్యాయముగ, వాడెబడుచున్నది. దీనికి సరియగు సామెత ఆంగ్లమున నొండు గలదు.

“A bird in the hand is worth two in the bush.”

వర మద్య కపోతః శోద్ధి మయూరాత్

రేఖో ఎల్లుండియో లభించు నెమలికంటె ఖనాడు (లభించిన) పాపురమే తెస్స.

వరాటరాన్వేషణే ప్రపృత్త శ్చింతామణిం లబ్ధవాన్

గవ్వరు వెతుకబూనినవానికి చింతామణి దొరికినట్లు.

వాచః రిర్మాతిరిచ్యతే

వాక్కుకంటె క్రియ శ్రేష్ఠము.

అందువలననే సత్పురుషులు నొబితో అనక కార్యారూపమునఁ జూపుచురు.

విక్రీతగవీరక్షణమ్

అమ్మివేసిన ఆవును మఱల తానే పోషించుట.

తనఆవునొకరి కమ్మివైచిన పిమ్మట కొనినవాడు క్రయధనమంతయు నీయనియెడల విక్రేత ఆఆవును వారికి స్వాధీనము చేయక తన దొడ్డియందే యుంచి మామూలుగ తన ఆవునూదిరిగినే పెంచుకొనుచున్నను అది వివాదస్థానమగును. ఎంచువలసినన అది అమ్మివేయఁబడినఆవు అని పేరు పొందును. వాడు డబ్బు యిచ్చెనా? లేదా? అని విచారించువా రుండరు. నీవు అమ్మితివా? లేదా? అనియే ప్రశ్నింతురు.

విక్రీతే కరిణి కి మంతుశాయ వివాదః

ఏరుగును అమ్ముకొనిన తరువాత అంతుశము కొఱకు తగాదా యెందులకు?

విపులకదలీఫలలిప్సయా జిహ్వచ్ఛేదనమ్

చాల అరటిపండ్లయందలిలిప్సచే నాలుక తెగకోసికొనుట.

పరమేశ్వరాభేదతృప్త్యచే విష్ణువుయొక్క గుణోత్కర్ష ఎండమావులతో సమానమైన దని నుడువుట - విపుల కదలీఫలలిప్సయా జిహ్వచ్ఛేదనమును పోలియున్నది. ఇట్టి విష్ణువిద్వేషణమువలన అంధతమసనారకప్రవేశము సంభవించును.

విలూననాసికస్యాఽదర్శదర్శనమ్

(కోపముచే నొడ లెఱుంగక) ముక్కు కోసుకొనినవానికి అద్దము చూపుట.

పొడమినకినుక నేర్పుగా నుపశమింపఁజేయుచు దానివలన సంభవించు ననర్థములను గమనింపఁజేయుచు సన్మార్గము నుపదేశించుట — విలూననాసికస్యాఽదర్శదర్శనమును బోలును. (మాటువలుకుట కినిసినవానికి మఱిత కోపోద్దీపన కారణ మవును గాన యుక్తిచే దానిని నివారించుట మేలు.)

విషకుంభం పయోముఖమ్

మూతిదగ్గఱ చుట్టు మాత్రము పాలచే పూయఁబడి ఉన్న విషపుకుండ.

పైకి మంచిగా కనఁబడుట; లోపలమాత్రము విషము.

“పరోక్షే కార్యహస్తారం ప్రత్యక్షే ప్రియవాదినమ్
వర్జయే త్తాదృశం మిత్రం విషకుంభం పయోముఖమ్”

విషవృక్షోపి సంవర్ధ్య స్వయం చేత్తు మసామ్రుక్రిమ్

విషవృక్షన్యాయమును జూచుము.

విషమోపి విగాహ్యతే నయః కృతతీర్థః పయసా మివాశయః

రేవు చేయబడిన జలాశయము వలె నెంత విషము మైనను దారిచేయబడి శాస్త్రము సులభప్రవేశమున కర్హమవును.

విషం మృత్యుః

విషము మృత్యువు. (అనిన మృత్యువునకు విషము నిమిత్తము అని భావము.)

“ఆయుర్భూతమ్; లాంగలం జీవనమ్” మున్నగునవిచూడుము

విషస్య విష మౌషధమ్

విషమునకు విషమే మందు.

“అస్త్ర మస్త్రేణ శామ్యతి; వజ్రం వజ్రేణ భిద్యతే” మున్నగువానివలె.

దీనినే “విషం విషేణ శామ్యతి” అందురు.

వృద్ధి మిష్టవతో మూల మపి తే నష్టమ్

అభివృద్ధి నపేక్షించు నీకు మొదలే నాశనమైనది.

భక్ష్యము లున్న వను నాశతో పాములబుట్టకు రంధ్రము వేసి దూరిన ఎలుకకు భక్ష్యములు దొఱుకకపోగా లోపల నున్న పామువలన మరణము సంభవించునట్లు.

“చర్మతంతౌ మహిషీం హన్తి” అన్నట్లు.

వృద్ధి మిష్టవతో మూల మపి నష్టమ్

వైదానికిని, దీనికిని “తే” మాత్రమే భేదము.

“లేనిదానికి ఆశపడఁగా ఉన్నదికూడా ఊడిందట” అని తెనుఁగుసామెత.

ఎక్కువ వడ్డీకి ఆశపడఁగా అసలునకే భంగము వాటిల్లినట్లు.

వృశ్చికభియా పలాయమానః ఆశీవిషముభే నివతితః

తేలున్న దను భయముచే పరువెత్తుచు నొకఁడు పోయి, పోయి కొండచిలువనోటిలో పడినాఁడట.

“ఏకా మసిద్ధిం పరిహరంతో ద్వితీయాపద్యతే” అనుదానిం జూడుడు.

వృషభకలహే వత్సపాదభజః

ఆవులు, ఆవులు పోట్లాడి లేగలకాళ్ళు విజుగ ద్రొక్కినట్లు.

“మగఁడు, పెండ్లాము పోట్లాడి దేవతార్చన బ్రాహ్మణునిపైఁ బడినట్లు” అని తెనుఁగుసామెత.

వ్యాపకవ్యాప్యత్వై వ్యాప్యవ్యాప్యతీః

వ్యాపకము పోయినపుడు వ్యాప్యము నయితము పోవును. మేఘము పోయిన నీలాదిత్వాదులును పోవునట్లు.

“వ్యాపకాభావే వ్యాప్యం నాస్తి” అనియు దీనిని వాడుచుండురు.

శతో రపి గుణా వాచ్యా వాచ్యా దోషా గురో రపి

శత్రువునైనను వాని మంచిగుణములను చెప్పుకొనవలెను.
గురువిషయమైనను (సంకోచింపక) దోషములను చెప్పు
వలెను.

శాస్త్రే కర్మణి వేతాలోదయః

కర్మ పూర్తి అయినపిమ్మట వేతాలుఁ డుదయించినట్లు.
వచ్చిన అనర్థమునకు ప్రతీకార మొనరించి దాని నివర్తింప
జేయుఁ దగిన శాంతికర్మ చేయ నారంభించి ముగించిన
వెనువెంటనే భయంకరమైన ఆకారముతో వేతాలుఁ
డొకఁడు బయలుదేరినట్లు. దానివలన నారబ్ధకర్మమునకు
వ్యాఘ్రము, స్వాభీష్టపూర్తి సంభవించుచున్నది.

ఉదా—జీవేశ్వరాభేదమును సాధింపఁ బ్రయత్నించి వాద
ముచేయువాఁడు భేదశ్రుతి నుదాహరణముగ గైకొనినట్లు.
(దానివలన వానివాదమంతయు ధ్వంసమై పోవుట యేగాక
భేదత్వసిద్ధిరూపానర్థము సయితము పొడముచున్నది.)

శాబ్ద్యాకాంక్ష శబ్దేనైవ పూర్యతే

క్రియసంబంధమైన ఆకాంక్షబద్ధముచేతనే పూరింపఁ
బడును.

శ్రామ్యే తప్రత్యపకారేణ నోపకారేణ దుర్జనః

దుర్మార్గుఁడు ప్రత్యపకారముచేతనే లొంగునుగాని ఉప
కారముచే లొంగఁడు.

శాల్యాదివిషయస్య ముసలాదేః కారణస్య శ్యామాకేఽభిహతి
ర్భవతి

బియ్యము దీయుటకై కారణములైన ముసలాదులచే
శ్యామాకాదులు దంపబడును.

కరణము యద్విషయమై యుండునో తద్విషయమై
క్రియ యుండవలయు నను నియమము లేదు — ఎట్లన —
శాల్యాదివిషయస్య ముసలాదేః కారణస్య శ్యామా
కేఽభిహతి ర్భవతి.

శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరి

శాస్త్రఫలము ప్రయోక్త కనువర్తించును.

అనగా—శాస్త్రములయందు నుడువబడిన యజ్ఞయా
గాది క్రియాఫలము తదాచరణ నిరతుఁ డవు వానికిఁ
జెందును గాని—ముని ర్మచుతే మూర్ఖో ముచ్యతే —
అనునట్లు యితరునకుఁ జెందదు.

అంతియగాక యీశ్వరమునే బలపఱచుచు — అన్యఁ
డశ్యకర్మప్రజనితఫలభాక్తవు నెడల శాస్త్రమునకు వ్యాకుల
తయు సంభవించు—నని విజ్ఞులచే నుడువబడియున్నది.

శిఖికోద్యచ్ఛన్నరవత్

పల్లకీ మోసికొనిపోవు మనుష్యుల వలె.

పల్లకీ మోయు వారు ఒకేమాదిరి స్థితితో నందఱు కలిసి
మోసికొనిపోదురు. వారిలో ఎవఁడు తనపనిమానినను

శిబికావహనము సరిగ్ నెఱవేఱదు.

అట్లే—పదము లన్నియుఁ గలిసి వాక్యార్థమును బోధించును. మోయు వారు సరిగ్ కలియకపోయిన పల్లకి నిష్క్రమణము జనమైనట్లే పదములు కలియక అసందర్భములైన వాక్యార్థము సయిత మసంగతమే యని దాని అర్థమే చెడును.

శిరశ్చేదేపి శతం న దదాతి వింశతి వచ్చకంతు ప్రయచ్ఛతీతి శాకటికన్యాయః

ఒకబండిలాగువాఁడు తల దీసినను నూఱు రూపాయ లీయను, అయిదు ఇరవైలు ఇత్తు నని వాదించెనట.

ఉదా—ప్రపంచమునకు మిథ్యాత్వమును నుడువను; అసత్త్వమును (అభావత్వమును) చెప్పెదను అన్నట్లు. పర్యాయపదమునే గ్రహించి మూర్ఖత నవలంబించుచు హాస్యాస్పనుఁ డవుట అని న్యాయాశయము.

శాకటికన్యాయము జూడుము.

శిలామధ్యస్థప్రదీపసహస్రప్రథనవత్

రత్న శిలామధ్యమున నుంచఁబడిన యొక పెద్దదీపము (తాలి పలకలలో వ్రతిఫలించి) కొన్ని వేలదీపములుగ భాసించు నట్లు.

విజ్ఞానము అవభాసకాంతర నిరపేక్షమై తానె అట్లు లవ భాసించును.

శీర్షే సర్వో దేశాంతరే వైద్యః

తలమీద పాము; దేశాంతరమందు వైద్యుడు.

నెత్తిమీద వర్షకాలపు మేఘాడంబరము; దూరదేశమున భార్య. ఇక నాస్థితి నెత్తిమీద పాము; హిమవత్పర్వతముపై పామువిషమును నివారించు మూలికలు అనునటులున్నది. అని యొక విరహవ్యధాతపుడు తన వ్యధ వెల్లబుచ్చెను.

శ్వఃకార్య మద్య కుర్వీత

రేపటిపని నివ్వాలనే పూర్తి చేసుకొనుట ఔమకరము.

నేటిపని సయితము సోమరితనముచే రేపటిపై బెట్టక రేపటిదినయిత మీనాడే చక్కఁబెట్టుకొనువాడు సేమము నొందును.

అనగా—అవ్యగ్రతతో గార్యములందుఁ బ్రవర్తించుట ఔమకరమని న్యాయాశయము.

ఒక ఉపాధ్యాయుడు పిల్లలకు “శ్వఃకార్య మద్య కుర్వీత—రేపటిపనిని నేడే చేయుడు” అని బోధించగా, నొక పిల్లవాడు లేచి— అయ్యా! రేపు నేను చచ్చిపోవుదును అనెను. వెంటనే పంతులు—అట్లయిన నేడే ఆపనిని చేయుము. అది చాల మంచిది—అనెనట.

శ్వలీఢ ఘీవ పాయసమ్

శ్వలీఢపాయసన్యాయమును జూడుము.

శ్వాకర్ణేవాపుచ్ఛేవాభిన్నేత్వైవభవతినాశ్చోనగర్దభః

చెప్పుగాని, తోకగాని, కోసివేయబడినను కుక్క కుక్క..
యే అవుచుగాని గుట్టమో, గాడిదో, కానేరదు.

“ఏకదేశవికృతమనన్యవత్” అని చెప్పబడుటచేత అది
గుట్టముగాక కుక్కయే అవుచు.

భిన్నపుచ్ఛశ్వదృష్టాస్తమును, నహిగోర్దడునిజాతే
విషాణేవాభగ్నేగోత్వం తిరోధీయతే; నహిశేవల
భోజీదేవదత్తోఽన్యైః సహ పుక్త్యాం భుజానోఽన్యత్వం
ప్రపద్యతే” మున్నగువానిం జూడుము.

సందిగ్ధం సప్రయోజనంచ విచార మర్హతి

“సందిగ్ధే న్యాయః ప్రవర్తతే” చూడుము.

సందిగ్ధస్య వాక్యశేషాన్నిర్ణయః

సందిగ్ధార్థము మిగిలిన వాక్యమునుండి నిర్ణయింపవలెను.

దీనినే మఱొకరకముగ— సందిగ్ధేషు వాక్యశేషాత్—
అనియు నందురు.

సకృత్ప్రవృత్తాయాః కి మవగుంతనేన?

ఒకమాటు ప్రవర్తించినదానినే మఱలమఱల చర్చితచర్చ
ణము చేసుకొననేల?

ఒకమాటునుడువబడిన దానినే మఱల చెప్పుటనవసరము.

“వప్రక్రీడాపరిణతగజప్రేక్షణీయం దదర్శ”

మేఘసందేశము

ఇందు—తిర్యగ్దంతప్రహరీతు గజః పరిణతో మహః—అను నిఘంటువువలన పరిణతశబ్దముచేతనే వప్రక్రీడారతగజార్థ సిద్ధి కలుగుచున్నను మఱల “వప్రక్రీడాపరిణతగజ” అని మూలమున నుడువబడినది. అట్లు నుడువుటలోఁ గల ప్రయోజన మెయ్యదియో?

అట్లే—అరుణైకహాయనీ — యు నెఱుంగునది. (అరుణైక హాయనీన్యాయము.)

సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిః

మొత్తముసముదాయమును గూర్చి చెప్పబడిన విధి వాక్యము ఆసముదాయమున కంతకును వర్తించును.

ఉదా — గర్గశతదండనన్యాయము.

నూఱుగురు గర్గులను దండింపవలయు ననిన క్రమముగ నూఱుగురను దండింపవలయుననియే ఆవాక్యాశయము గాని వారిలో కొందఱిని దండించి కొందఱిని విడిచిపెట్ట వలయు నని గాదు.

సమ్భవ త్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదశ్చ నేష్యతే

ఒకవాక్యము ఒకేవాక్యముగా నుండుటకు తగియుండఁగా దానిని వేఱుచేయుట తగదు.

అనఁగా—ఒకవాక్యమున కేకవాక్యత్వము సిద్ధించు చుండఁగా భిన్న వాక్యత్వమును దాని కాపాడింపఁజేయు టభిమతముగాదు.

“వక్త్రభేదేఽప్యేకవాక్యతా సాకాంక్షత్వాత్సూర్యోత్తర
వాక్యయో రేకార్థత్వం వాక్యైక్యసంభవే తద్భేదస్యా
యోగా ది త్యన్యః”

(ఆనందగిరి) బ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్

సమ్యవే వ్యభిచారే చ స్యా ద్విశేషణ మర్థవత్

సంభవము, వ్యభిచారము నున్నపుడే విశేషణ మర్థవంత
మవును.

సంభవమన విశేషణప్రతిపాదితార్థము^{ని} లక్ష్యమునఁ బ్రవ
ర్తించుట. అసంభవమన విశేషణప్రతిపాదితార్థము లక్ష్య
మునఁ బ్రవర్తింపకుండుట.

కావున అసంభవమున్నపుడే ప్రయుక్తవిశేషణము సార్థక
మవును.

ఉదా—అయింటిలోని మంచిపిల్లవానిని బిలుపుము—అనిన
కొంగలు చెడ్డపిల్లవాండ్రుకూడ నుండిన ప్రయోగింపఁ
బడిన “మంచి” యను వివేషణము సార్థకమవును. అట్లు
గాక అదియు మంచివారబే అయిప “మంచి”కి అర్థమే
యుండదు.

“నీల ముత్పలమ్” అనల్ల కలువ అనినపుడు నీలత్వము
ఉత్పలసామాన్య ధర్మము కాకపోవుటచే “నల్లని కలువ”
యని తక్కిన చాలరంగులుగల కలువలలో వ్యవస్థ చేసి
నుడువఁ బడినది. కలువ అన్నియు నీలములుగ నున్నపుడు

నల్లనికలువ అని ప్రయోగించవలసిన అవసరమేమి? అట్లు ప్రయోగించిన దాని కర్థమేముండును ?

అదియే ఆనందగిరి యిట్లు నుడుపుచున్నాడు—

“నీల ముత్పల మిత్యత్ర విశేషణవిశేష్యయోః సంభవే
విశేషణం వినా విశేష్యస్య వ్యభిచారే ప్రయుక్తే నీల
మితి విశేషణ మర్థవ దృష్టమ్.”

సర్వం కార్యం సకారణమ్

ప్రతియోకకార్యము సకారణముగ నుండును.

కారణము లేనిదే కార్యము కలుగదు.

సర్వం ఖలస్య చరితం మశకః కరోతి

ధుష్టుని పని అంతయు దోమ చేయును.

దుర్జనమశకన్యాయమును జూడుము.

సర్వం జ్ఞానం ధర్మి ణ్యత్రాంతం, ప్రకారే తు వ్యత్యయః

సమానధర్మములు గల ధర్మియందు అవేధర్మములతో
గలుగుజ్ఞానము అభ్రాంతజ్ఞానము అనగా భ్రమరహితమైన
జ్ఞానమే అవును. ప్రకారే — అనగా — విధర్మియందు
ధర్మిధర్మప్రవృత్తమైన జ్ఞానము భ్రాంతజ్ఞానము—భ్రమచే
గలిగిన జ్ఞాన మవును.

రజతమందు రజతజ్ఞానము అభ్రాంతజ్ఞానము; రజతేతర
మయిన శుక్తియందు రజతజ్ఞానము భ్రాంతజ్ఞానము.

సర్వం బలవతః పథ్యమ్

బలవద్వస్తువునకు సర్వము సరిపడును.

బలవంతున కెద్దియైనఁజెల్లును. బలహీనున కది ప్రత్యవాయకారణ మవును.

పెద్ద పెద్ద మట్టిచెట్లు మున్నగువానిని విఱచుట, తినుట మహాగజములకే చెల్లుబాటువును గాని అల్పజంతువులకుఁ దత్ప్రయత్న మే వినాశకారణ మవును.

సర్వనాశే సముత్పన్నే అర్థం త్యజతి పండితః

సర్వనాశము సంభవించినపుడు పండితుఁడైన నాఁడు సగము విడచి వేయును. (తక్కిన సగముతో తనకార్యము సాధించుకొనును.)

అర్థనాశే సముత్పన్నే సర్వం త్యజతి దుర్మతిః—అవివేకి అయినవాఁడు సగమునకు నాశనము సంభవించినపుడు పూర్తిగ నంతయు వదలివైచును.

సర్వశాఖాప్రత్యయ మేకం కర్మ

వేదములందలి అన్ని శాఖలు సంగీకరించునది ఒక (యాగాది) కర్మమే.

సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయమును జూడుము.

సర్వం పదం హస్తీపదే నిమగ్నమ్

హస్తీపదన్యాయమును జూడుము.

క. భూమిన్ “సర్వం హస్తీప
 దే ముగ్ధ” మృనెడుమాడ్కిఁ దెలియఁగఁ దన్మా
 మామగ్ధము శివవిధిర
 ఖోమరమాయావిధంబు నవనీనాథా!”

విష్ణుమాయానాటకము ఆ. 1. ప. 44

(చింతలపూడి యెల్లనార్యుడు).

సామాన్యవిధి రసపక్షః

సర్వసామాన్యముగ నుడువఁబడిన విధి (General rule)
 అసపక్షముగ నుండును.

“న హి సామాన్యవాచీ శబ్దో విశేషా నభివదతి” అను
 దానిం జూడుము.

సోపానత్కే పాదే ద్వితీయా ముపానహ మశక్యత్వా న్నోపాదత్తే

చెప్పలు తొడిగి యున్న కాలున మఱొక చెప్పను తొడుగు
 టశక్యము గాన అట్లు తొడుగుకొనరు.

“న హి సోపానత్కే పాదే పున రపి సోపానహ ముపాదత్తే”
 అనుదానిం జూడుము.

స్వభావో దురతిక్రమః

స్వభావమును దాటుట చాలకష్టము.

“యః స్వభావై హి యస్య స్యాత్తస్యాసౌ దురతిక్రమః
శ్వాయది క్రియతే రాజా తత్కింనాశ్నాత్యుపాసహమ్?”

“క. కనకపుసింహాసనమున

శునకముఁ గూర్చుండఁబెట్టి శుభలగ్నమునం

దొనరఁగఁ బట్టము గట్టిన

వెనుకటి గుణ మేల మాను వినురా సుమతీ!”

స్వాంగం స్వవ్యవధాయకం న భవతి

తనదేహము తన కంతర్ధిని గలిగింపనేరదు.

(అనఁగా ఎవరిశరీరము వారిత్రోవ కడ్డము రాదు.)

స్వాంగులిజ్ఞాలయా పరం దిధక్షః స పరం దహేద్వానవా,

స్వాంగులిదాహ మనుభవతి

తనవ్రేలికొనపై నగ్నిహోత్రము నిడుకొని విరోధిని దహింప
బ్రయత్నించువాఁడు—విరోధిని దహింపఁగలుగునో,
దహింపలేఁడో, ఆమాట నటుండనిండు—తనవ్రేలు కాలి
పోవుట మాత్ర మవశ్య మనుభవించును.

త్రికాలములయందును అసాధకమైన దసాధన మవునని
వాదించు వ్రతిపక్షియొక్క స్వవాక్యముచేతనూ వ్రతిషేధ
వాక్యముయొక్క అసాధకత్వము అభ్యవగత మగుచున్నది.

హనద్భిః క్రియతే కర్మ రుదద్భి రనుభూయతే

నవ్యతూ మహాసంతోషము పొందుతూ ఉన్నవారలచే
చేయబడుకర్మ ఏడ్చుచూఉన్నవారలచే అనుభవింప
బడును.

“పిల్లికి చెఱలాటం; ఎలుకకు ప్రాణసంకటం” అన్నట్లు.

హోతారమపి జుహ్వీనం స్పృష్టో దహతి పావకః

ముట్టుకొనబడునెడల అగ్ని హోత్రము తనలో హోమము
చేయువానిని గూడ దహించును.

క్షతే ప్రహారా నిపతం త్యభీక్షమ్

దెబ్బతగిలిన చోటుననే ఎక్కువగ దెబ్బలు తగులుచు
ఉండును.

క్షతే మక్షికాపాతః

పుండుమీద ఈగ వ్రాలినట్లు.

అట్లు వ్రాలిన ఈగ తొలిచి తొలిచి పుండును పెద్దది
చేయుచు తొలినను పోక వేధించును.

క్షీరం విహాయారోచకగ్రస్తః సౌవీరరుచి మనుభవతి

నోరు చవిచెడిన రోగి పాలు త్రాగ నిచ్చలేక మాని,
పుల్లరేగుపండ్ల రుచిని మాత్ర మనుభవించును.

“సుఖాభివృత్తియే ముక్తి” అను పక్షమును త్యజించి
“దుఃఖనివృత్తియే ముక్తి” యని స్వీకరించుట పై “క్షీరం
విహయారోచకగ్రస్తః సౌవీరరుచి మనుభవతి” అను
న్యాయమును బోలియున్నది.

క్షీరనీరన్యాయము

పాలు నీరు కలిసినట్లు.

పాలు, నీళ్ళ కలయిక అవ్యక్తమై వేటుపటుపరాక ఏక
రూప మవును.

ఈకలయిక (సంస్పృష్టి) మూడురకములు — వ్యక్త, అవ్యక్త
వ్యక్తావ్యక్త — అని.

రెండువస్తువుల స్వరూపము స్పష్టముగ వ్యక్తమవునది —
వ్యక్తసంస్పృష్టి. ఇది తిలతండులన్యాయమున కుదాహర
ణము.

వస్తుస్వరూప మెఱుంగరాక ఒకేరూపమున భాసించునది
— అవ్యక్తసంస్పృష్టి. దీనిని నీరక్షీర, క్షీరనీర న్యాయ
ములు సూచించును.

వస్తుస్వరూపము వ్యక్తము, అవ్యక్తము నవుచుండునది —
వ్యక్తావ్యక్తసంస్పృష్టి.

దీనిని నరసింహన్యాయము తెలియజేయును.

ఇందుఁ బ్రకృత క్షీరనీరన్యాయమున కుదాహరణముం
జూడుడు —

తే. తలపు లొక్కటి గాగ నగ్గలపువలపు
 చెలిమికలిమిని దొలఁకక కలసి మెలసి
 భువిని క్షీరోదకన్యాయమునను వెలయు
 దంపతులు చేసినట్టిదే తపము తపము.

తారా. 2-135.

స వ ర్ణ లు

పుట	పంక్తి	తపస్వి	సవరణ
11	13	కజ్జలజలజ	కజ్జలజల
13	20	నూకర	దంతి
19	20	గర్దభ	గర్దభ
20	1	గర్దభ	గర్దభ
25	18	బొమ్మలేని	బొమ్మలోని
30	17	బహుమాన...ధన్యుడయ్యెను	మఱలసమర్పించుకొనునా ?
48	1	వానుడు	వాడును
66	10	ఎగిరిన.....గూడను	(అక్కఱలేదు)
71	21	కాశీఖండము	పాండురంగమాహాత్మ్యము
79	11	మహామత్స్యతర	మహామత్స్యతీర
105	5	లోహగ్ని	లోహగ్ని
115	14	పర్ణభక్షణము	పర్ణభక్షణము
118	19	శుభఫలితములు	శుభఫలితములు
142	9	యుదాహరణము	యుదాహరణము
„	13	ముత్యముగో	ముత్యపుచిప్పలో
149	8	కోడలు	అత్త
„	9	కొండజీన్యాయ.....	శ్వశూనిర్గచ్ఛేన్యాయము
		యందురు	నియ్యదియు నొకటియే.
150	12	అప్రయోజకుల	అప్రయోజకుల
156	5	నుంచి	మంచి
173	11	కష్టపాథ్యము	కష్టసాధ్యము
„	15	నవనరము	నవనరము
180	17	ప్రవర్తిండును	ప్రవర్తించును
181	16	చమురు.....మారిపోవును.	చమురున్నంతఱళి వీపము
191	1	అగ్నినయన	అగ్నినయన

పుట	పంక్తి	తపస్వ	సవరణ
193	11	నూహోపాహాలు	నూహోపాహాలు
„	21	వ్యాక	వాక్య
202	15	అకాశ	ఆకాశ
216	19	అగిపోవు	అగిపోవు
217	15	ప్రణీయతే	ప్రణీయస్తే
232	6	తదంతాపక్షగ	తదంతాపక్షర
251	13	స్పృశ్యతే	స్పృశ్యతే
267	11	దేయో కస్యచిత్	దేయో న కస్యచిత్
„	13	మీఁగూడదు	మీఁగూడదు
„	15	అఖ్యాతానా	అఖ్యాతానా
„	16	„	„
272	12	గడంచి	గడించి
288	5	మున్నగుబానిం	మున్నగువానిం
305	16	కన్వోద్వాహః	కన్వోద్వాహః
309	3	వ్యాపారా	వ్యాపారా
312	18	స్వాత్	స్వాత్
319	16	మస్తరేణ	మస్తరేణ
321	3	దుత్కృష్ట	దుత్కృష్ట
329	4	ప్రదీప	ప్రదీప
335	20	ముణ్డిత	ముణ్డిత
338	6	కనిత్యత్వము	కనిత్యత్వము
343	4	వస్తువులను	వస్తువులను
347	2	చున్నది	చున్నది
„	17	పనితనమును	పనితనమును
355	2	శత్రువు	శత్రువు
„	11	వ్యాఘాతము	వ్యాఘాతము
„	17	ఆకాం	ఆకాంక్ష
„	19	శ్రామ్యే	శ్రామ్యే